

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

arren.

ity Libraries

6 5551

Classical Series

NIOR LATIN READER

BY

FREDERICK WARREN SANFORD

AND

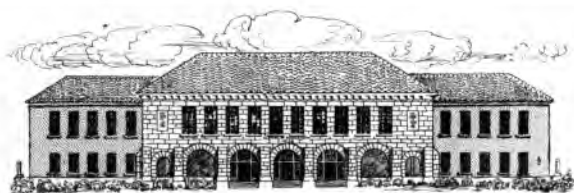
HARRY FLETCHER SCOTT

TEXT EDITION

It is designed for exclusive use during the recitation
and should NOT be taken from the class room.

PRICE \$0.25

TT, FORESMAN AND COMPANY
AGO ATLANTA NEW YORK

SCHOOL OF EDUCATION
LIBRARY

TEXTBOOK
COLLECTION

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

Late Classical Series

A JUNIOR LATIN READER

BY
FREDERICK WARREN SANFORD
AND
HARRY FLETCHER SCOTT

TEXT EDITION

**This text is designed for exclusive use during the recitation
and should NOT be taken from the class room.**

PRICE \$0.25

SCOTT, FORESMAN AND COMPANY
CHICAGO   ATLANTA   NEW YORK

597462

C

COPYRIGHT, 1920

BY

SCOTT, FORESMAN AND COMPANY

THE STORY OF PERSEUS

1. SET ADRIFT

Haec narrantur ā poētīs dē Perseō. Perseus filius erat Jovis, maximī deōrum. Avus ejus Ācrisius appellābatur. Ācrisius volēbat Perseum, nepōtem suum, necāre; nam propter ōrāculum puerum timēbat. Comprehendit igitur Perseum, adhūc infāntem, et cum mātře in arcā lignēā inclūsit. Tum⁵ arcam ipsam in mare conjēcit. Danaē, Perseī mātēr, magnopere territa est; tempestās enim magna mare turbābat. Perseus autem in sinū mātris dormiēbat.

2. CAST ON AN ISLAND

Juppiter tamen haec omnia vīdit, et filium suum servāre cōstituit. Fēcit igitur mare tranquillum, et arcam ad insu-¹⁰ lam Serīphum perdūxit. Hujus insulae Polydectēs tum rēx erat. Postquam arca ad litus appulsa est, Danaē in harēnā quiētē capiēbat. Post breve tempus ā piscātōre quōdam reperta est, et ad domum rēgis Polydectis adducta est. Ille mātrem et puerum benignē excēpit, et sēdem tūtā in finibus¹⁵ suis dedit. Danaē hoc dōnum libenter accēpit, et prō tantō beneficiō rēgi grātiās ēgit.

3. PERSEUS SENT ON HIS TRAVELS

Perseus igitur multōs annōs ibi habitāvit, et cum mātře suā vitā ēgit beātā. At Polydectēs Danaē magnopere amābat atque eam in mātrimonium dūcere volēbat. Hoc²⁰ tamen cōsiliū Perseō minimē grātum erat. Polydectēs igitur Perseum dimittere cōstituit. Tum juvenem ad sē

vocāvit et haec dixit: "Turpe est vitam hanc ignāvam ager
jam dūdum tū adulēscēns es; quousque hīc manēbis? Ter
25 pus est arma capere et virtūtem praestāre. Hinc abi,
caput Medūsae mihi refer."

4. PERSEUS GETS HIS OUTFIT

Perseus, ubi haec audivit, ex insulā discessit et, postquam
ad continentem vēnit, Medūsam quaesivit. Diū frūstra
quaerēbat; nam nātūram loci ignōrābat. Tandem Apollō
30 Minerva viam dēmōnstrāvērunt. Primum ad Graeās, sorōrē
Medūsae, pervēnit. Ab hīs tālāria et galeam magicam ac-
cēpit. Apollō autem et Minerva falcem et speculum dē-
dērunt. Tum postquam tālāria pedibus induit, in āera ac-
cendit. Diū per āera volābat; tandem tamen ad eum locum
35 vēnit ubi Medūsa cum cēterīs Gorgonibus habitābat. Go-
gonēs autem mōnstra erant speciē horribilī; capita enim eārum
serpentibus omnīnō contēcta erant; manūs etiam ex aere
factae erant.

5. THE GORGON'S HEAD

Rēs erat difficillima abscidere caput Gorgonis; ejus enim
40 cōspectū hominēs in saxum vertēbantur. Propter hanc causam
Minerva illud speculum dederat. Perseus igitur tergum
vertit, et in speculum inspiciebāt; hōc modō ad locum vēnit
ubi Medūsa dormiēbat. Tum falce suā caput ejus unō ictu
abscidit. Cēterae Gorgonēs statim ē somnō excitatae sunt
45 et, ubi rem vidērunt, irā commōtae sunt. Arma rapuerunt
et Perseum occidere volēbant; ille autem, dum fugit, galeam
magicam induit et, ubi hoc fēcit, statim ē cōspectū eārum
ēvāsit.

6. THE SEA SERPENT

Post haec Perseus in finēs Aethiopum vēnit. Ibi Cēphēus
50 quidam illō tempore rēgnābat. Hic Neptūnum, maris deum
olim offenderat. Neptūnus autem mōnstrum saevissimum
miserat. Hoc cotidiē ē marī veniēbat et hominēs dēvorāba-

Ob hanc causam pavor animōs omnium occupāverat. Cēpheus igitur ōrāculum deī Hammōnis cōsultuit, atque ā deō jussus est filiam mōnstrō trādere. Ejus autem filia, nōmine Andromeda, virgō fōrmōsissima erat. Cēpheus, ubi haec audīvit, magnum dolōrem percēpit. Volēbat tamen cīvēs suōs ē tantō periculō extrahere, atque ob eam causam cōstituit imperāta Hammōnis facere.

7. A HUMAN SACRIFICE

Tum rēx diem certam dixit et omnia parāvit. Ubi ea diēs vēnit, Andromeda ad lītus dēducta est et in cōspectū omnium ad rūpem alligāta est. Omnēs fātum ejus dēplōrābant, nec lacrimās tenēbant. At subitō, dum mōnstrum expectant, Perseus accurrit; et, ubi lacrimās vīdit, causam dolōris quaerit. Illi rem tōtam expōnunt et puellam dēmōnstrant. Dum haec geruntur, fremitus terribilis audītur; simul mōnstrum, horribilī speciē, procul cōspicitur. Ejus cōspectus timōrem maximum omnibus injēcit. At mōnstrum magnā celeritātē ad lītus contendit, jamque ad locum appropinquābat ubi puella stābat.

8. THE RESCUE

At Perseus, ubi haec vīdit, gladium suum rapuit, et, postquam tālāria induit, in āera sublātus est. Tum dēsUPER in mōnstrum impetum subitō fēcit et gladiō suō collum ejus graviter vulnerāvit. Mōnstrum, ubi sēnsit vulnus, fremitum horribilem ēdidit et sine morā tōtum corpus sub aquam mersit. Perseus, dum circum lītus volat, reditum ejus expectābat; mare autem intereā undique sanguine inficitur. Post breve tempus, bēlua rūrsus caput sustulit; mox tamen ā Perseō ictū graviōre vulnerāta est. Tum iterum sē sub undās mersit, neque posteā vīsa est.

9. THE REWARD OF VALOR

Perseus, postquam in lītus dēscendit, primum tālāria exiit; tum ad rūpem vēnit ubi Andromeda vīcta erat. Ea autem

omnem spem salutis deposuerat et, ubi Perseus adiit, terrōre paene exanimāta erat. Ille vincula statim solvit et puellam patri reddidit. Cēpheus ob hanc rem maximō gaudiō affectus est. Meritam grātiā prō tantō beneficiō Perseō rettulit; praetereā Andromedam ipsam eī in mātirimōnium dedit. Ille libenter hoc dōnum accēpit, et puellam dūxit. Paucōs annōs cum uxōre suā in eā regiōne habitāvit, et in magnō honōre erat apud omnēs Aethiopēs. Magnopere tamen cupiēbat mātrem suam rūsus vidēre. Tandem igitur cum uxōre ē rēgnō Cēpheī discessit.

10. TURNED TO STONE

Postquam Perseus ad insulam nāvem appulit, sē ad locum contulit ubi mātēr ōlim habitāverat. At domum invēnit vacuam et omninō dēsertam. Trēs diēs per tōtam insulam mātrem quaerēbat; tandem quārtō diē ad templum Diānae pervēnit. Hūc Danaē refūgerat, quod Polydectem timēbat. Perseus, ubi haec cōgnōvit, irā magnā commōtus est; ad rēgiā Polydectis sine morā contendit et, ubi eō vēnit, statim in ātrium irrūpit. Polydectēs magnō timōre affectus est, et fugere volēbat. Dum tamen ille fugit, Perseus caput Medūsae mōnstrāvit; ille autem, simul atque hoc vīdit, in saxum versus est.

11. THE ORACLE FULFILLED

Post haec Perseus cum uxōre suā ad urbem Ācrisiī rediit. Ille autem, ubi Perseum vīdit, magnō terrōre affectus est. Nam propter ōrāculum istud nepōtem suum adhūc timēbat. In Thessaliā igitur ad urbem Lāriissā statim refūgit; frūstrā tamen, neque enim fātum suum vitāvit. Post paucōs annōs rēx Lāriissae lūdōs magnōs fēcit; nūntiōs in omnēs partēs dīmiserat et diem edixerat. Multī ex omnibus urbibus Graeciae ad lūdōs convēnērunt. Ipse Perseus inter aliōs certāmen discōrum iniit. At, dum discum conjicit, avum suum cāsū occidit; Ācrisius enim inter spectātōrēs ejus certāminis forte stābat.

Alcmēnae filius, ōlim in Graeciā habitābat. um hominum validissimus fuisse. At Jūn , Alcmēnam ōderat, et Herculem adhūc infā t. Misit igitur duās serpentēs saevissimās in cubiculum Alcmēnae vērunt, ubi He uō dormiēbat. Nec tamen in cūnīs, sed in ābant. Serpentēs jam appropinquāveran ēbant; itaque puerī ē somnō excitātī sunt.

2. HERCULES AND THE SERPENTS

māter Herculis, magnā vōce exclāmāvit; at er fortissimus, haudquāquam territus est. erpentēs statimprehendit et colla eārum mē

Tāli modō serpentēs ā puerō interfectae s em, māter puerōrum, clāmōrem audīverat i ē somnō excitāverat. Ille lūmen accendit rapuit; tum ad puerōs properābat, sed, t, rem mīram vīdit; Herculēs enim rīdēbat uās mōnstrābat.

paulō post ē vitā excessit, neque quisquam posteā id officium suscipere voluit.

4. HERCULES ESCAPES FROM BEING SACRIFICED

Dē Hercule haec etiam inter alia narrantur. Ōlim, dum iter facit, in finēs Aegyptiōrum vēnit; ibi rēx quīdam, nōmine Būsīris, illō tempore rēgnābat; hic autem, vir crudēlissimus, hominēs immolāre cōsuēverat. Herculem igitur corripuit et in vincula conjecit. Tum nūntiōs dīmīsit et diem sacrificiō ēdixit. Mox ea diēs appetīvit, et omnia ritē parāta sunt. Manūs Herculis catēnīs ferreis vinctae sunt, et mola salsa in caput ejus inspersa est. Mōs enim erat apud antiquōs salem et fār capitibus victimārum impōnere. Jam victima ad aram stābat; jam sacerdos cultrum sūmpserat. Subitō tamen Herculēs magnō cōnātū vincula perrūpit. Tum ictū sacerdotem prōstrāvit, alterō rēgem ipsum occīdit.

5. EAR-CROPPING

Herculēs, jam adulēscēns, urbem Thēbās incolēbat. Rēx Thēbārum, vir ignāvus, Creōn appellābatur. Minyae, gēns bellicōsissima, Thēbānīs finitimī erant. Lēgātī autem ā Minyīs ad Thēbānōs quotannis veniēbant et centum bovēs postulābant. Thēbānī enim ōlim ā Minyīs superātī erant; tribūta igitur rēgī Minyārum quotannis pendēbant. At Herculēs civēs suōs hōc stīpendiō liberāre cōstituit. Lēgātōs igitur comprehendit, atque aurēs eōrum abscīdit. Lēgātī autem apud omnēs gentēs sacri habentur.

6. DEFEAT OF THE MINYAE

Ergīnus, rēx Minyārum, ob haec vehementer irātus erat, et cum omnibus cōpiīs in finēs Thēbānōrum contendit. Creōn adventum ejus per explōrātōrēs cognōvit; ipse tamen pugnāre nōluit; nam magnō timōre affectus est; Thēbānī igitur Herculem imperātōrem creāvērunt. Ille nūntiōs in omnēs partēs

dimisit et cōpiās coēgit. Tum proximō diē cum magnō ex- 55
ercitū profectus est. Locum idōneum dēlēgit et aciem in-
strūxit. Tum Thēbānī ē superiōre locō impetum in hostēs
fēcērunt. Illi autem impetum sustinēre nōn potuērunt, itaque
aciēs hostium pulsa est atque in fugam conversa.

7. MADNESS AND MURDER

Post hoc proelium Herculēs cōpiās suās ad urbem redūxit. 60
Omnēs Thēbānī propter victōriam maximē gaudēbant. Creōn
autem magnīs honōribus Herculem decorāvit, atque filiam
suam ei in mātīmōnium dedit. Herculēs cum uxōre suā
vītā beātā agēbat; sed post paucōs annōs subitō in furō-
rem incidit, atque liberōs suōs ipse suā manū occīdit. Post 65
breve tempus ad sānitātem reductus est, et propter hoc
facinus magnō dolōre affectus est; mox ex urbe effūgit et in
silvās sē recēpit. Nōlēbant enim cīvēs sermōnem cum eō
habēre.

8. HERCULES CONSULTS THE ORACLE

Herculēs magnopere cupiēbat tantum scelus expiāre. Cōn- 70
stituit igitur ad ōrāculum Delphicum ire; hoc enim ōrāculum
erat omnium celeberrimum. Ibi templum erat Apollinis,
plūrimīs dōnīs ōrnātum. Hōc in templō sedēbat fēmina quae-
dam, nōmine Pŷthia, et cōnsilium dabat iīs quī ad ōrāculum
veniēbant. Haec autem fēmina ab ipsō Apolline docēbātur, 75
et voluntātem dei hominibus ēnūntiābat. Herculēs igitur,
quī Apollinem praecipuē colēbat, hūc vēnit. Tum rem tōtam
exposuit, neque scelus cēlāvit.

9. THE ORACLE'S REPLY

Ubi Herculēs finem fēcit, Pŷthia diū tacēbat. Tandem
tamen iussit eum ad urbem Tīryntha ire, et Eurysthei rēgis 80
omnia imperāta facere. Herculēs, ubi haec audīvīt, ad urbem
illam contendit, et Eurystheō rēgī sē in servitūtem trādīdit.

Duodecim annōs in servitūte Eurystheī tenēbātur, et duodecim labōrēs, quōs ille imperāverat, cōnfēcit. Hōc enim ūni
 85 modō tantum scelus expiārī potuit. Dē his labōribus plūrima
 ā poētīs scrīpta sunt. Multa tamen quae poētae narrant vī
 crēdibilia sunt.

10. FIRST LABOR — SLAYING THE NEMEAN LION

Prīmum ab Eurystheō jussus est Herculēs leōnem occidere
 quī illō tempore vallem Nemaeam reddēbat infestam. In
 90 silvās igitur quās leō incolēbat statim sē contulit. Mox
 feram vīdit, et arcum quem sēcum attulerat intendit; ejus
 tamen pellem, quae dēnsissima erat, trājicere nōn potuit. Tum
 clāvā magnā, quam semper gerēbat, leōnem percussit. Frūs-
 trā tamen, neque enim hōc modō eum occidere potuit. Tum
 95 dēmum collum mōnstri bracchiīs suis complexus est, et faucēs
 ejus summīs vīribus compressit. Hōc modō leō brevī tem-
 pore exanimātus est; nūlla enim respīrandī facultās eī dabā-
 tur. Tum Herculēs cadāver ad oppidum in umerīs rettulit et
 pellem quam dētrāxerat postea prō veste gerēbat. Omnēs
 100 autem quī eam regiōnem incolēbant, ubi fāmam dē morte
 leōnis accēpērunt, vehementer gaudēbant, et Herculem magnō
 in honōre habēbant.

11. SECOND LABOR — SLAYING THE LERNAEAN HYDRA

Post haec jussus est ab Eurystheō Hydram necāre. Hoc
 autem mōnstrum erat quod novem capita habēbat. Her-
 105 culēs igitur cum amīcō Iolāo profectus est ad palūdem Ler-
 naeam, quam Hydra incolēbat. Mox mōnstrum invēnit et,
 quamquam rēs erat magnī perīculī, collum ejus laevā pre-
 hendit. Tum dextrā capita novem abscidere coepit. Quotiēns
 tamen hoc fēcerat, nova capita exoriēbantur. Diū frūstrā
 110 labōrāvit; tandem hōc cōnātū dēstitit; cōstituit deinde ar-
 borēs succidere et ignem accendere. Hoc celeriter fēcit, et
 postquam ligna ignem comprehendērunt, face ardente colli
 adussit, unde capita exoriēbantur. Nec tamen sine magni

labōre haec fēcit. Auxilium enim Hydrae tulit cancer ingēns, quī, dum Herculēs capita abscīdit, crūra ejus mordēbat. 115 Postquam mōnstrum tāli modō interfēcit, sagittās suās sanguine ejus imbuīt, itaque mortiferās reddidit.

12. THIRD LABOR — CAPTURE OF THE CERYNIAN STAG

Postquam Eurystheō caedēs Hydrae nūntiāta est, magnus timor animum ejus occupāvit. Jussit igitur Herculem cervum quendam ad sē referre; nōluit enim virum tantae audāciae in 120 urbe retinēre. Hic autem cervus, cujus cornua aurea fuisse trāduntur, incrēdibili fuit celeritāte. Herculēs igitur primum vestigia ejus in silvis animadvertit. Deinde, ubi cervum ipsum vīdit, summīs vīribus currere coepit. Usque ad vesperum cucurrit, neque nocturnum tempus sibi ad quiētem 125 reliquit. Frūstrā tamen, nūllō enim modō praedam cōsequī poterat. Tandem, postquam tōtum annum cucurrerat (ita trāditur), cervum cursū exanimātum cēpit et vīvum ad Eurystheum rettulit.

13. FOURTH LABOR — THE ERYMANTHIAN BOAR

Post haec jussus est Herculēs aprum quendam capere, quī 130 illō tempore agrōs Erymanthiōs vāstābat et incolās hujus regiōnis magnopere terrēbat. Herculēs rem suscepit et in Arcadiam profectus est. Postquam in silvam paulum progressus est, aprō occurrit. Ille autem, simul atque Herculem vīdit, statim refūgit et, timōre perterritus, in altam fossam 135 sē prōjēcit. Herculēs igitur laqueum quem attulerat injēcit, et summā cum difficultāte aprum ē fossā extrāxit. Ille, etsi multum reluctābātur, nūllō modō sē liberāre potuit, et ab Hercule ad Eurystheum vīvus relātus est.

14. HERCULES AT THE CENTAUR'S CAVE

Dē quārtō labōre, quem suprā nārrāvimus, haec etiam 140 trāduntur. Herculēs, dum iter in Arcadiam facit, ad eam regiōnem vēnit quam Centaurī incolēbant. Mox, quod nox

jam appetēbat, ad antrum dēvertit, in quō Centaurus quidē nōmine Pholus, habitābat.

145 Ille Herculem benignē excēpit et cēnam parāvit. At Herculēs, postquam cēnāvit, vīnum ā Pholō postulāvit. E autem in antrō magna amphora, vīnō optimō replēta, quae Centauri ibi dēposuerant. Pholus hoc vīnum dare nōlēt quod reliquōs Centaurōs timēbat; nūllum tamen vīnum pr
150 ter hoc in antrō habēbat. "Hoc vīnum," inquit, "mihi commissum est. Sī igitur hoc dabō, Centauri mē interficiēti Herculēs tamen eum irrīsīt, et ipse cyathum vīnī ex amphorā hausit.

15. THE FIGHT WITH THE CENTAURS

Simul atque amphora aperta est, odor jūcundissimus
155 dique diffusus est; vīnum enim suāvissimum erat. Centauri nōtū odōrem sēnsērunt, et omnēs ad locum convēnērunt.

Ubi ad antrum pervēnerunt, magnopere irātī erant, quod Herculem bibentem vidērunt. Tum arma rapuērunt, et Pholū interficere volēbant. Herculēs tamen in aditū ar
160 cōstitit, et impetum eōrum fortissimē sustinēbat. Fausti ardētēs in eōs conjēcit; multōs etiam sagittis suis vulnerāvi. Hae autem sagittae caedem erant quae sanguine Hydrae ō imbutae erant. Omnēs igitur quōs ille sagittis vulnerāvi venēnō statim absūpti sunt; reliquī autem, ubi
165 vidērunt, terga vertērunt et fugā salūtem petiērunt.

16. THE FATE OF PHOLUS

Postquam reliquī fūgērunt, Pholus ex antrō ēgressus est, et corpora spectābat eōrum quī sagittis interfecti erant. Magnopere autem mirātus est, quod tam levī vulnere exanimi erant, et causam ejus rei quāerēbat. Adiit igitur locum
170 cadāver cuiusdam Centauri jacēbat et sagittam ē vulneri trāxit. Haec tamen, sive cāsū sive cōsiliō deōrum, ē mīsericordia ejus lapsa est et pedem leviter vulnerāvit. Ille externū dōlōrem grāvem per omnia membra sēnsit, et post br

tempus vi venēni exanimātus est. Mox Herculēs, quī reliquōs Centaurōs secūtus erat, ad antrum rediit, et magnō
 cum dolōre Pholum mortuum vidit. Multis cum lacrimis
 corpus amīci ad sepultūrā dedit; tum, postquam alterum
 cyathum vinī hausit, somnō sē dedit.

17. FIFTH LABOR — CLEANSING THE AUGEAN STABLES

Deinde Eurystheus Herculi hunc laborem graviorem imposuit. Augēas quīdam, quī illō tempore rēgnū in Ēlide
 obtinēbat, tria milia boum habēbat. Hī in stabulō ingentis
 magnitudinis inclūdēbantur. Stabulum autem illuviē ac
 squālōre obsitum erat; neque enim ad hoc tempus umquam
 pūrgātum erat. Hoc jussus est Herculēs intrā spatium ūnūs
 diēi pūrgāre. Ille, etsi rēs erat multae operae, negōtium sus-
 cepit. Primum, magnō labōre fossam duodēviginti pedum
 fēcit, per quam flūminis aquam dē montibus ad mūrū
 stabulī perdūxit. Tum, postquam mūrū perrūpit, aquam
 in stabulum immisit et tālī modō, contrā opīniōnem omnium,
 opus cōnfēcit.

18. SIXTH LABOR — THE BIRDS OF STYMPHALUS

Post paucos diēs Herculēs ad oppidū Stymphālū iter
 fēcit; jusserat enim eum Eurystheus avēs Stymphālīdēs
 necāre. Hae avēs rōstra aēnea habēbant, et carne hominum
 vīscēbantur. Ille, postquam ad locum pervēnit, lacū vidit;
 in hōc autem lacū, quī nōn procul erat ab oppidō, avēs habi-
 tābant. Nulla tamen dabātur appropinquandī facultās. La-
 cus enim nōn ex aquā sed ē limō cōstitit; Herculēs igitur
 neque pedibus neque lintre prōgredi potuit.

Tandem postquam magnam partem diēi frūstrā cōsūmpsit,
 hōc cōnātū dēstitit et ad Vulcānū sē contulit auxiliū-
 que ab eō petiit. Vulcānus, quī ā fabrīs maximē colēbātur,
 xrepundia, quae ipse ex aere fabricātus erat, Herculi dedit.
 His Herculēs dirum crepitum fēcit, et avēs perterritae

āvōlāvērunt; ille autem, dum āvolant, magnum numerum
205 eōrum sagittīs trānsfixit.

19. SEVENTH LABOR — THE CRETAN BULL

Tum jussit Herculem Eurystheus taurum quendam ferō-
cissimum ex insulā Crētā vivum referre. Ille igitur nāvem
cōnscendit et, cum primum ventus idōneus fuit, solvit. Ubi
tamen insulae jam appropinquābat, magna tempestās subitō
210 cōrta est nāvisque cursum tenēre nōn poterat. Nautae
paene omnem spem salūtis dēposuerunt; tantus timor
animōs eōrum occupāverat. Herculēs, tamen, etsi nāvigandi
imperitus erat, haudquāquam territus est.

Post breve tempus summa tranquillitās cōsecūta est, et
215 nautae, quī sē ex timōre jam recēperant, nāvem incolumem
ad terram perdūxerunt. Herculēs ē nāvi ēgressus est, et, ubi
ad rēgem Crētae vēnit, causam veniendī docuit. Deinde,
postquam omnia parāta sunt, ad eam regiōnem contendit
quam taurus vāstābat. Mox taurum vidit, et, quamquam
220 rēs erat magnī periculī, cornua ejus prehendit. Tum ingenti
labōre mōnstrum ad nāvem trāxit et cum praedā in Graeciam
rediit.

20. EIGHTH LABOR — CAPTURE OF THE HORSES OF DIOMEDE

Postquam ex insulā Crētārediit, Herculēs ab Eurystheō in
Thrāciam missus est et equōs Diomēdis redūcere jussus. Hi
225 equī carne hominum vēscēbantur; Diomēdes autem, vir crū-
dēlissimus, iis prōjiciēbat peregrīnōs omnēs quī in eam
regionem vēnerant. Herculēs igitur magnā celeritāte in
Thrāciam contendit et hōs equōs ab Diomēde postulāvit.
Quod tamen ille hōs trādere nōlēbat, Herculēs, irā com-
230 mōtus, rēgem interfēcit et cadāver ejus equīs prōjici jussit.

Ita mīra rērum commūtatiō facta est; is enim quī antea
multōs cum cruciātū necāverat ipse eōdem suppliciō necātus
est. Ubi haec nūntiāta sunt, omnēs quī eam regiōnem in-

colēbant maximā laetitiā affecti sunt, et Herculi meritam grātiā referēbant. Nōn modo maximis honoribus et prae- 235
miis eum decorāvērunt, sed rēgnū etiam ei obtulērunt. Ille tamen rēgnū accipere nōlēbat et, postquam ad mare rediit, nāvem occupāvit. Ubi omnia ad nāvigandū parāta sunt, equōs in nāvem collocāvit; deinde idōneam tempestātem nactus sine morā ē portū solvit et paulō post equōs in 240
litus Argolicum exposuit.

21. NINTH LABOR — THE GIRDLE OF HIPPOLYTE

Gēns Amāzonum dicitur omnīnō ex mulieribus cōstitisse. Hae summam scientiam rei militāris habēbant, et maximam virtūtem praebēbant; nam etiam cum viris proelium com-
mittere audēbant. Hippolytē, Amāzonum rēgina, balteum 245
habuit celeberrimum, quem Mars ei dederat. Admēta autem, Eurysthei filia, fāmam dē hōc balteō accēperat, et eum possidēre vehementer cupiēbat. Eurystheus igitur Herculem jussit cōpiās cōgere et bellum Amāzonibus inferre. Ille
nūntiōs in omnēs partēs dīmisit et, postquam magna multi- 250
tūdō convēnit, eōs dēlēgit quī maximum ūsum in rē militārī habēbant.

22. THE GIRDLE REFUSED

His viris Herculēs causam itineris exposuit; illi auctōritāte ejus adducti iter cum eō facere cōstituērunt. Tum cum iis quibus persuāserat nāvem cōnscendit et, ventum idōneum 255
nactus, post paucōs diēs ad ōstium flūminis Thermōdontis appulit. Postquam in finēs Amāzonum vēnit, nūntium ad Hippolytam mīsit, quī causam veniendī docuit et balteum poposcit. Ipsa Hippolytē balteum trādere volēbat, quod dē Herculis virtūte fāmam accēperat; quod tamen reliquae 260
Amāzonēs nōlēbant, negāvit. At Herculēs, ubi haec nūntiāta sunt, belli fortūnam temptāre cōstituit.

Proximō igitur diē cōpiās ēdūxit. Tum locum idōneum dēlēgit et hostēs ad pugnam ēvocāvit. Amāzonēs quoque

5 cōpiās suās ex castrīs ēdūxērunt et nōn magnō intervāl-
aciem instrūxērunt.

23. THE BATTLE

Palūs erat nōn magna inter duōs exercitūs; neutri tamen
initium trānseundī facere volēbant. Tandem Herculēs sig-
num dedit et, ubi palūdem trānsiit, proelium commisit.

0 Amāzonēs impetum virōrum fortissimē sustinuērunt et
contrā opiniōnem omnium magnam virtūtem praestitērunt;
multōs quidem eōrum occidērunt, multōs etiam in fugam
conjēcērunt. Virī enim novō genere pugnae perturbābantur,
nec solitam virtūtem praestābant. Herculēs autem, ubi haec
5 vidit, dē suis fortūnis dēspērāre coepit. Militēs igitur ve-
hementer cohortātus ad pristinam virtūtem tantum dēdecus
dēprecātus est; quibus verbis animī omnium ērēcti sunt;
nam multī, etiam quī vulneribus cōfecti erant, proelium
sine morā redintegrāvērunt.

24. DEFEAT OF THE AMAZONS

30 Diū et ācriter pugnātum est; tandem tamen ad sōlis oc-
cāsū magna commūtātiō rērum facta est, et mulierēs terga
vertērunt atque fugā salūtem petiērunt. Multae autem vul-
neribus dēfessae, dum fugiunt, captae sunt; in quō numerō
ipsa erat Hippolytē. Herculēs summam clēmēntiam praestitit
35 et, postquam balteum accēpit, libertātem omnibus captivīs
dedit. Post haec sociōs ad mare redūxit et, quod nōn mul-
tum aestātis supererat, in Graeciam proficisci mātūrāvit.
Nāvem igitur cōnscendit et, tempestātem idōneam nactus,
statim solvit. Antequam tamen in Graeciam pervēnit, ad
10 urbem Trojam nāvem appellere cōstituit; frūmentum enim
quod sēcum habēbat jam dēficere coeperat.

25. LAOMEDON AND THE SEA MONSTER

Lāomedōn quīdam illō tempore rēgnum Trojae obtinēbat;
ad hunc Neptūnus et Apollō annō superiōre vēnerant et,

quod Troja nōndum moenia habēbat, ad hoc opus auxilium obtulerant. Postquam tamen hōrum auxiliō moenia cōfecta sunt, nōlēbat Lāomedōn praemium quod prōposuerat persolvere.

Neptūnus igitur et Apollō, ob hanc causam irātī, mōnstrum quoddam mīsērunt speciē horribilī, quod cotidiē ē marī veniēbat et hominēs pecudēsque vorābat. Trojānī igitur, timōre perterritī, in urbe continēbantur, et pecora omnia ex agrīs intrā mūrōs compulerant. Lāomedōn, hīs rēbus commōtus, ōrāculum cōsultuit; ā deō autem jussus est filiam Hēsionem mōnstrō objicere.

26. THE RESCUE OF HESIONE

Lāomedōn, ubi hoc respōnsum renūntiātum est, magnum dolōrem percēpit. Sed tamen, quod cīvēs suōs tantō periculō liberāre volēbat, ōrāculō pārēre cōstituit et diem sacrificiō dixit. Sed, sive cāsū sive cōsiliō deōrum, Herculēs tempore opportūnissimō Trojam attigit; ipsō enim temporis pūctō quō puella catēnis vincta ad litus dēdūcēbātur ille nāvem appulit. Herculēs, ē nāvī ēgressus, dē rēbus quae gerēbantur certior factus est; tum, irā commōtus, ad rēgem sē contulit et auxilium suum obtulit. Rēx libenter ejus auxilium accēpit; deinde Herculēs mōnstrum interfēcit et puellam, quae jam omnem spem salūtis dēposuerat, incolumem ad patrem redūxit. Lāomedōn magnō cum gaudiō filiam suam accēpit, et Herculi prō tantō beneficiō meritam grātiā rettulit.

27. TENTH LABOR — THE OXEN OF GERYON

Post haec jussus est Herculēs ad insulam Erythiam ire bovēsque Gēryonis arcessere. Rēs erat summae difficultātis, quod bovēs ā gigante Eurytiōne et ā cane bicipite custodiēbantur. Ipse autem Gēryōn speciem horribilem praebēbat; habēbat enim tria corpora inter sē conjūcta. Herculēs tamen, etsī intellegēbat periculum magnum esse, negōtium suscepit et, postquam per multās terrās iter fēcit, ad eam

15 partem Libyae pervēnit quae Eurōpae proxima est. Ibi in
utrāque parte freti quod Eurōpam ā Libyā dīvidit columnās
cōstituit, quae postea Herculis Columnae appellatae sunt.

28. THE GOLDEN SHIP

Dum hīc morātur, Herculēs magnum incommodum ex
calōre sōlis accipiēbat. Tandem igitur, irā commōtus, arcum
10 suum intendit et sōlem sagittis petiit. Sōl tamen, audāciam
virī admirātus, lintrem auream ei dedit. Herculēs hoc dōnum
libentissimē accēpit; nūllam enim nāvem in hīs regiōnibus
invenire potuerat. Tum lintrem dēdūxit et, ventum nactus
idōneum, post breve tempus ad insulam pervēnit. Postquam
15 ex incolīs cognōvit dē locō ubi bovēs erant, eō statim profec-
tus est et ā rēge Gēryone bovēs postulāvit. Quod tamen ille
hōs trādere nōlēbat, Herculēs et rēgem ipsum et gigantem
Eurytiōnem interfēcit.

29. A MIRACULOUS HAIL-STORM

Tum Herculēs bovēs per Hispāniam et Liguriam compel-
10 lere cōstituit. Postquam igitur omnia parāta sunt, bovēs
ex insulā ad continentem trānsportāvit. Ligurēs tamen, gēns
bellicōsissima, dum ille per finēs eōrum iter facit, magnīs
cōpiīs convēnērunt, atque eum longius prōgredi prohibēbant.
Herculēs magnam difficultātem habēbat; barbarī enim in locīs
15 superiōribus cōstitēbant, et saxa tēlaque in eum conjiciēbant.
Ille quidem paene omnem spem salūtis dēposuerat; sed tem-
pore opportūnissimō Iuppiter imbrem lapidum ingentium ē
caelō dēmisit. Hī magnā vī cecidērunt et magnum numerum
Ligurum occidērunt; ipse tamen Herculēs, ut in tālibus rēbus
20 accidere cōsuēvit, nihil incommodi cēpit.

30. PASSAGE OF THE ALPS

Postquam Ligurēs hōc modō superātī sunt, Herculēs quam
celerrimē prōgressus est, et post paucōs diēs ad Alpēs per-
vēnit. Necesse erat hōs trānsire, quod in Italiam bovēs

dūcere volēbat; rēs tamen summae erat difficultātis. Hī enim montēs, quī Galliam ulteriōrem ab Italiā dividunt, nīve 355 perennī teguntur; quam ob causam neque frūmentum neque pābulum in hīs regiōnibus invenīrī potest. Herculēs igitur, antequam ascendere coepit, magnam cōpiam frūmentī et pābulī comparāvit, et bovēs onerāvit. Postquam in hīs rēbus trēs diēs cōsūmpserat, quārtō diē profectus est et, contrā 360 omnium opīniōnem, bovēs incolumēs in Italiam trādūxit.

31. CACUS STEALS THE OXEN

Post brevē tempus ad flūmen Tiberim vēnit; illō tamen tempore nūlla erat urbs in eō locō. Rōma enim nōndum condita erat. Herculēs, itinere fessus, cōstituit ibi paucōs diēs morārī atque sē ex labōribus recreāre. Haud procul 365 ā valle ubi bovēs pāscēbantur antrum erat, in quō gigās quīdam, nōmine Cācus, tum habitābat. Hic speciem terribilem praebēbat, nōn modo quod ingentī magnitudīne corporis erat, sed quod ignem ex ōre expīrābat. Cācus autem dē adventū Herculis fāmam accēperat; noctū igitur vēnit et, 370 dum Herculēs dormit, quattuor pulcherrimōrum boum abripuit. Hōs caudīs in antrum trāxit; hōc enim modō putāvit Herculem vestigiīs dēceptum bovēs nōn inventūrum esse.

32. HERCULES DISCOVERS THE THEFT

Posterō diē, simul atque ē somnō excitātus est, Herculēs fūrtum animadvertit, et bovēs āmissōs undique quaerēbat. 375 Hōs tamen nusquam reperīre poterat, nōn modo quod locī nātūrā ignōrābat, sed quod vestigiīs falsīs dēceptus est. Tandem, ubi magnam partem diēi frūstrā cōsūmpsit, cum reliquīs bōbus prōgredī cōstituit. At, dum proficisci parat, ūnus ē bōbus quōs sēcum habuit mūgīre coepit. Extemplō 380 īī quī in antrō inclūsī erant mūgītum reddidērunt; hōc modō Herculēs locum invēnit. Tum vehementer irātus, ad spēluncam quam celerrimē sē contulit. At Cācus saxū ingēns dējēcerat et aditum spēluncae omnīnō obstrūxerat.

33. RECOVERY OF THE OXEN

385 Herculēs, quoniam nūllum alium introitum reperire potera
hoc saxum āmovēre cōnātus est; sed propter ejus magniti
dinem rēs erat difficillima. Diū labōrābat, neque quidquam
efficere poterat. Tandem tamen magnō cōnātū saxum
āmōvit et spēluncam patefēcit. Ibi āmissōs bovēs magni
390 cum gaudiō cōspexit. Sed Cācum ipsum vix cernere potui
quod spēlunca replēta erat fūmō quem ille mōre suō ēvom
bat. Herculēs, inūsītātā speciē turbātus, breve tempus
haesitābat; mox tamen in spēluncam irrūpit et collum mō
strī brachiīs complexus est. Ille, etsī multum relūctātus es
395 nūllō modō sē liberāre potuit; et, quod nūlla facultās resp
randī dabātur, mox, quod necesse fuit, exanimātus est.

34. ELEVENTH LABOR — THE GOLDEN APPLES
OF THE HESPERIDES

Eurystheus, postquam bovēs Gēryonis accēpit, labōre
ūndecimum Herculi imposuit, graviōrem quam quōs sup
nārrāvimus. Jussit enim eum aureā pōma ex hortō Hesper
400 dum auferre. Hesperidēs autem nymphae erant quaedam
fōrmā praestantissimā, quae in terrā longinquā habitābant, et
quibus aurea quaedam pōma ā Jūnōne commissā eran
Multi hominēs, aurī cupiditate inductī, haec pōma auferi
jam antea cōnātī erant; rēs tamen difficillima erat. Nam
405 hortus in quō pōma erant mūrō ingentī undique circumdat
est; praeterea dracō quīdam, quī centum capita habēbat, po
tam hortī diligenter custodiēbat. Opus igitur quod Eurys
theus Herculi imperāverat erat summae difficultātis, nō
modo ob causās quās memorāvimus, sed quod Hercule
410 situm hortī omninō ignōrābat.

35. ATLAS, WHO UPHELD THE HEAVENS

Herculēs, quamquam quiētem vehementer cupiēbat, cōn
stituit tamen Eurystheō pārere; et simul ac jussa ejus accē

pit, proficisci mātūrāvit. Multōs mercātōrēs interrogāverat dē sēde Hesperidum; nihil tamen certum reperire potuerat. Frūstrā per multās terrās iter fēcit, et multa pericula subiit; 415 tandem, postquam in hīs itineribus tōtum annum cōsūmpsit, ad extrēmam partem orbis, quae proxima erat Ōceanō, pervēnit. Hīc stābat vir quīdam, nōmine Atlās, ingentī magnitudīne corporis, quī caelum (ita trādunt) umerīs suis sustinēbat, et in terram dēcidere prohibēbat. Herculēs tantum 420 labōrem magnopere mīrātus, post paulō in colloquium cum Atlante vēnit et, postquam causam itineris exposuit, auxilium ejus petiit.

36. A SUBSTITUTE

Atlās autem potuit Herculi maximē prōdesse; ille enim, quoniam ipse erat pater Hesperidum, situm hortī bene scīvit. 425 Postquam igitur audīvit causam itineris Herculis, "Ipse," inquit, "ad hortum ibō; ego sī hortābor, filiae certē pōma suā sponte trādent." Herculēs, ubi haec audīvit, magnopere gāvīsus est; cupiēbat enim rem sine vī fierī. Cōstituit igitur oblātum auxilium accipere. Sed quod Atlās abiturus erat, 430 necesse erat, aliquem caelum umerīs sustinēre. Hoc igitur negōtium Herculēs libenter suscēpit et, quamquam rēs erat summī labōris, tōtum pondus caelī continuōs complūrēs diēs sōlus sustinuit.

37. RETURN OF ATLAS

Atlās intereā abierat et ad hortum Hesperidum, quī pauca 435 milia passuum aberat, sē quam celerrimē contulerat. Eō ubi vēnit, causam veniendī exposuit, et ā filiabus suis pōma vehementer petiit. Illae diū hacrēbant; nōlēbant enim hoc facere, quod ab ipsā Jūnōne, dē quā ante dictum est, hoc mūnus accēperant. Atlās tamen post multa verba iis per- 440 suāsit, et pōma ad Herculem rettulit. Herculēs intereā, quī plūrēs diēs expectāverat, neque ūllam fāmam dē reditū Atlantis accēperat, hāc morā graviter commōtus est. Tandem quīntō diē Atlantem vidit redeuntem, et mox magnō

445 cum gaudiō pōma. accēpit; tum, postquam grātiās prō tū
beneficiō ēgit, ad Graeciam proficisci mātūrāvit.

38. TWELFTH LABOR — CERBERUS, THE THREE-HEADED

Postquam aurea pōma ad Eurystheum relāta sunt, ī
modo relinquēbātur ē duodecim labōribus quōs Pŷthia ī
culī praecēperat. Eurystheus autem, quod Herculem n
450 nopere timēbat, sē ab eō in perpetuum liberāre volēbat.
sit igitur eum canem Cerberum ex Orcō in lūcem trahere.
Hoc opus omnium difficillimum erat; nēmō enim umquam
Orcō redierat. Praetereā Cerberus iste mōnstrum erat h
bilibi speciē, quī tria capita serpentibus saevis cincta habē
465 Antequam tamen hunc labōrem nārrāmus, nōn aliēnum v
tur, quoniam dē Orcō mentiōnem fēcimus, pauca dē
regiōne prōpōnere.

39. ORCUS OR HADES, THE ABODE OF THE DEAD

Dē Orcō, quī idem Hādēs appellābātur, haec trādunt
Ut quisque ē vitā discesserat, mānēs ejus ad Orcum, sē
460 mortuōrum, ā deō Mercuriō dēdūcēbantur. Hujus regiō
quae sub terrā fuisse dīcitur, rēx erat Plūtō, cujus uxor
Prōserpina, Jovis et Cereris filia. Mānēs igitur, ā Merc
dēductī, primum ad ripam veniēbant Stygis flūminis,
continētur rēgnum Plūtōnis. Hoc omnēs trānsire necesse
465 quī in Orcum veniēbant. Quoniam tamen in hōc flūm
nūllus pōns erat, mānēs trānsvehēbantur ā Charonte quōd
quī cum parvā scaphā ad ripam expectābat. Charōn prō
officiō mercēdem postulābat, neque volēbat quemquam
hōc praemiō trānsvehere. Ob hanc causam mōs erat a
470 antiquōs nummum in ore mortuī pōnere; eō modō, ut p
bant, mortuus ad Stygem veniēns pretium trājectūs sol
poterat. Ii autem quī post mortem in terrā nōn sepe
erant Stygem trānsire nōn potuerunt, sed in litore per
tum annōs errāre coāctī sunt; tum dēmum licuit Or
75 intrāre.

40. THE REALM OF PLUTO

Postquam mănēs Stygem hōc modō trānsierant, ad alterum veniēbant flūmen, quod Lēthē appellātum est. Ex hōc flūmine aquam bibere cōgēbantur. Quod ubi fēcerant, rēs omnēs in vitā gestās ē memoriā dēpōnēbant. Dēnique ad sēdem ipsam Plūtōnis veniēbant, cujus introitus ā cane Cerberō custodiēbātur. Ibi Plūtō, nigrō vestītū indūtus, cum uxōre Prōserpinā in soliō sedēbat. Stābant etiam nōn procul ab eō locō tria alia solia, in quibus sedēbant Mīnōs, Rhadamanthus, et Aeacus, iūdicēs inferōrum. Hī mortuīs jūs dicēbant et praemia poenāsque cōstituēbant. Bonī enim in Campōs Ēlysiōs, sēdem beātōrum, veniēbant; improbī autem in Tartarum mittēbantur, et multis variisque suppliciīs ibi excrucīabantur.

41. CHARON'S FERRY

Herculēs postquam imperia Eurystheī accēpit, in Lacōniam ad Taenarum statim sē contulit; ibi enim spēlunca erat ingentī magnitūdine, per quam (ut trādēbātur) hominēs ad Orcum dēscendēbant. Eō ubi vēnit et ex incolīs situm spēluncae cognōvit, sine morā dēscendere cōstituit. Nec tamen sōlus hoc iter faciēbat. Mercurius enim et Minerva sē sociōs eī adjūnxerant. Ubi ad rīpam Stygis vēnit, Herculēs scapham Charontis cōnscendit. Quod tamen Herculēs vir erat ingentī magnitūdine corporis, Charōn solvere nōlēbat; arbitrābātur enim tantum pondus scapham suam in mediō flūmine mersūrum esse. Tandem tamen, minīs Herculis ter-ritus, Charōn scapham solvit et eum incolumem ad ulteriōrem rīpam perdūxit.

42. THE TWELVE LABORS ACCOMPLISHED

Postquam flūmen Stygem tālī modō trānsiit, Herculēs in sēdem ipsius Plūtōnis vēnit, et, postquam causam veniendī docuit, ab eō facultātem Cerberum auferendī petiuit. Plūtō, qui dē Hercule fāmam accēperat, eum benignē excēpit, et

facultātem quam ille petēbat libenter dedit. Jussit tam
 Herculem imperāta Eurysthei facere et postea Cerberum
 Orcum rursus reducere. Herculēs haec pollicitus est, et C
 berum, quem nōn sine magnō periculō manibus prehender
 510 summō cum labōre ex Orcō in lūcem et ad urbem Eurysth
 trāxit. Eō ubi vēnit, Eurystheus ex ātriō statim refūg
 tantus pavor. animum ejus occupāverat. Postquam autē
 paulum sē ex timōre recēpit, multīs cum lacrimīs clāmitā
 sē velle mōnstrum sine morā in Orcum reduci. Sic, cont
 515 omnium opīniōnem, quodecim illi labōrēs quōs Pŷthia prae
 cēperat intrā duodecim annōs cōfecti sunt. Itaque H
 culēs, servitūte tandem liberātus, magnō cum gaudiō Thē
 rediit.

43. NESSUS, THE CENTAUR

Post haec Herculēs multa alia praeclāra perfēcit, qu
 520 nunc perscribere longum est. Tandem, jam aetāte prōvectu
 Dēianīram, Oenei filiam, in mātrimonium dūxit; post tam
 trēs annōs puerum quendam, nōmine Eunomum, cāsū occidit
 Mōre antīquō necesse erat Herculem ob eam rem in exiliū
 ire; itaque cum uxōre suā ē finibus ejus civitātis exire māt
 525 rāvit. Dum tamen iter faciunt, ad flūmen quoddam pervēn
 runt in quō nūllus pōns erat, et dum quaerunt modū
 trānseundī, accurrit Centaurus quīdam, nōmine Nessus, c
 auxilium viātōribus obtulit. Herculēs igitur uxōrem suam
 tergum Nessi imposuit; tum ipse flūmen nandō trānsiit.
 530 Nessus, paulum in aquam prōgressus, ad rīpam subitō rever
 et Dēianīram auferre cōnabātur. Quod ubi animadver
 Herculēs, irā graviter commōtus, arcum intendit et pect
 Nessi sagittā trānsfixit.

44. THE POISONED ROBE

Nessus igitur, sagittā Herculis trānsfixus, moriēns hu
 535 jacēbat; at nōlēs occāsiōnem Herculem ulciscendī dimitte
 ita locūtus est. "Tū, Dēianīra, verba morientis audī: sī

amorem maritī tui cōservāre, aliquid sanguinis hujus quī ē pectore meō effunditur sūme ac repōne; tum, si umquam suspiciō in mentem tuam vēnerit, vestem maritī hōc sanguine inficiēs.” Haec locūtus Nessus animam efflāvit; Dēianīra 540 autem, nihil malī suspicāta, imperāta fēcit. Post breve tempus Herculēs bellum contrā Eurytum rēgem Oechaliae suscepit et, ubi rēgem ipsum cum filiis interfēcit, Iolēn, filiam Euryti, captivam redūxit. Antequam tamen domum vēnit, nāvem ad Cēnaeum prōmuntorium appulit. Ibi in terram 545 ēgressus quod Jovī sacrificāre volēbat, āram cōstituit. Dum tamen sacrificium parat, Licham comitem suum domum ire et vestem albam referre jussit; mōs enim erat apud antiquos in sacrificandō vestem albam gerere. At Dēianīra, arbitrāta Herculem amorem ergā Iolēn habēre vestem, priusquam 550 Lichae dedit, sanguine Nessi infēcit.

45. THE DEATH OF HERCULES

Herculēs, nihil malī suspicātus, vestem quam Lichās attulit statim induit; post tamen breve tempus dolorem per omnia membra sēnsit, sed quod causam ejus rei ignōrābat magnopere mirābātur. Dolore paene exanimātus, vestem dētrahere 555 cōnātus est. Illa tamen in corpore haesit, neque ullō modō divelli potuit. Tum dēmum Herculēs, quasi furōre impulsus, in montem Oetam sē contulit et in rogum, quem summā celeritāte extrūxit, sē imposuit. Hoc ubi fēcit, voluit eōs quī circumstābant rogum quam celerrimē accendere. Omnēs 560 diū recūsābant; tandem tamen pāstor quidam, ad misericordiam inductus, ignem subdidit. Tum, dum omnia fūmō obscurantur, Herculēs, dēnsā nūbe velātus, ā Jove in Olympum abreptus est.

THE ARGONAUTS

1. THE WICKED UNCLE

Erant olim in Thessaliā duo frātrēs, quōrum alter Aesōn alter Peliās appellātus est. Hōrum Aesōn primus rēgnū obtinuerat; at post paucōs annōs Peliās, rēgnī cupiditatē adductus, nōn modo frātrē suū expulit, sed etiam in
5 animō habēbat Jāsonem, Aesonis filium, interficere. Quīdam tamen ex amīcīs Aesonis, ubi sententiam Peliae intellēxērunt, puerum ē tantō periculō ēripere cōstituērunt. Noctē igitur Jāsonem ex urbe abstulērunt, et, cum posterō diē a rēgem rediissent, eī renūntiāvērunt puerum mortuum esse
10 Peliās, cum haec audīvisset, etsī rē vērā magnum gaudium percipiēbat, speciem tamen dolōris praeibuit, et quae causae esset mortis quaesīvit. Illi tamen, cum bene intellegere dolōrem ejus falsum esse, nesciō quam fābulam dē mortuō puerō finxērunt.

2. A CARELESS SHOE-STRING

15 Post breve tempus Peliās, veritus nē rēgnū suū tantū vī et fraude occupātum āmitteret, amīcū quendam Delphō mīsīt quī ōrāculū cōsuleret. Ille igitur quam celerrimē Delphōs sē contulit, et quam ob causam vēnisset dēmōnstrāvit. Respondit ōrāculū nūllū esse in praesentiā periculū;
20 cūlū; monuit tamen Peliam ut, sī quis venīret calceum unū gerēs, eum cavēret. Post paucōs annōs accidit ut Peliās magnum sacrificiū factūrus esset; nūntiōs in omnē partē dimīserat, et certum diē conveniendī dixerat. Di cōstitutō magnus numerus hominū undique ex agrīs cor
25 vēnit; inter aliōs vēnit Jāsōn, quī ā puerō apud Centaurū quendam vīxerat. Dum tamen iter facit, calceum alterū in transeundō nesciō quō flūmine āmisit.

3. THE GOLDEN FLEECE

Jāsōn igitur, cum calceum āmissum nūllō modō recipere posset, alterō pede nūdō in rēgiam pervēnit. Quem cum vidisset, Peliās subitō timōre affectus est; intellēxit enim 30 hunc esse hominem quem ōrāculum dēmōnstrāvisset. Hoc igitur iniit cōnsilium. Rēx erat quīdam nōmine Aeētēs, quī rēgnum Colchidis illō tempore obtinēbat. Huic commissum erat vellus illud aureum quod Phrixus ōlim ibi reliquerat. Cōstituit igitur Peliās Jāsonī negōtium dare ut hōc vellere 35 potirētur; cum enim rēs esset magnī periculī, spērābat eum in itinere peritūrum esse. Jāsonem igitur ad sē arcessivit, et quid fieri vellet dēmōnstrāvit. Jāsōn autem, etsi bene intellegēbat rem esse difficillimam, negōtium libenter suscepit.

4. THE BUILDING OF THE GOOD SHIP ARGO

Cum tamen Colchis multōrum diērum iter ab eō locō 40 abesset, nōluit Jāsōn sōlus proficisci. Dimisit igitur nūntiōs in omnēs partēs quī causam itineris docērent et diem certum conveniendī dicerent. Intereā postquam omnia quae sunt ūsuī ad armandās nāvēs comportārī jussit, negōtium dedit Argō cuidam, quī summam scientiam rērum nauticārum 45 habēbat, ut nāvem aedificāret. In hīs rēbus circiter decem diēs cōsumptī sunt. Argus enim, quī operī praeerat, tantam dīligentiam praebebāt ut nē nocturnum quidem tempus ad labōrem intermitteret. Ad multitudinem hominum trāsportandam nāvis paulō erat lātior quam quae fieri solitae 50 erant, et ad vim tempestātum perferendam tōta ē rōbore facta est.

5. THE ANCHOR IS WEIGHED

Intereā ea diēs appetēbat quam Jāsōn per nūntiōs ēdixerat, et ex omnibus regiōnibus Graeciae multī quōs aut rei novitās aut spēs glōriae movēbat undique conveniēbant. Trādunt 55 autem in hōc numerō fuisse Herculem (dē quō ante multa perscrīpsimus), Orpheum, citharoedum praeclārissimum, Thē-

seum, Castorem et multōs aliōs quōrum nōmina nōtissi sunt. Ex hīs Jāsōn, quōs arbitrātus est ad omnia subeur
) pericula parātissimōs esse, eōs ad numerum quinquāgi dēlēgit et sociōs sibi adjūxit. Tum, paucōs diēs commotus, ut ad omnēs cāsūs subsidia comparāret, nāvem dēdū et, tempestātem ad nāvigandum idōneam nactus, magnō c
 plausū omnium solvit.

6. A FATAL MISTAKE

Haud multō post Argonautae (ita enim appellātī sunt
 in istā nāvi vehēbantur) insulam quandam nōmine Cyzici
 attigērunt et, ē nāvi ēgressī, ā rēge illius regiōnis hospi
 excepti sunt. Paucās hōrās ibi commorātī, ad sōlis occāsū
 rūsus solvērunt. At, postquam pauca milia passuum p
) gressī sunt, tanta tempestās subitō coōrta est ut cursu
 tenēre nōn possent, et in eandem partem insulae unde nū
 profectī erant magnō cum periculō dējicerentur. Inco
 tamen, cum nox esset obscūra, Argonautās nōn agnōscēba
 et, nāvem inimicam vēnisse arbitrātī, arma rapuērunt et
) ēgredi prohibēbant. Ācriter in litore pugnātum est, et
 ipse, quī cum aliīs dēcucurrerat, ab Argonautis occisus
 Mox tamen, cum jam dilūcēsceret, sēnsērunt incolae
 errāre, et arma abjēcērunt. Argonautae autem, cum vidēre
 rēgem occisum esse, magnum dolōrem percēpērunt.

7. THE LOSS OF HYLAS

Postridiē ejus diēi Jāsōn, tempestātem satis idōneam e
 arbitrātus (summa enim tranquillitās jam cōnsecūta era
 ancorās sustulit et, pauca milia passuum prōgressus, a
 noctem Mȳsiam attigit. Ibi paucās hōrās in ancoris exp
 tāvit; ā nautis enim cognōverat aquae cōpiam quam sēci
) habērent jam dēficere; quam ob causam quīdam ex Argona
 in terram ēgressī aquam quaerēbant. Hōrum in num
 erat Hylās quīdam, puer fōrmā praestantissimā; quī d
 fontem quaerit, ā comitibus paulum sēcesserat. Nympl

autem quae fontem colēbant, cum juvenem vidissent, ei persuādere cōnātae sunt ut sēcum manēret; et cum ille negāret sē hoc factūrum esse, puerum vī abstulērunt. 90

Comitēs ejus, postquam Hylam āmissum esse sēnsērunt, magnō dolōre affectī, diū frūstrā quaerēbant. Herculēs autem et Polyphēmus, quī vestigia puerī longius secūtī erant, ubi tandem ad litus rediērunt, Jāsonem solvisse cognōvērunt. 95

8. DINING MADE DIFFICULT

Post haec Argonautae ad Thrāciam cursum tenuērunt, et, postquam ad oppidum Salmydessum nāvem appulerant, in terram ēgressī sunt. Ibi, cum ab incolīs quaesissent quis rēgnum ejus regiōnis obtinēret, certiōrēs factī sunt Phīneum quendam tum rēgem esse. Cognōvērunt etiam hunc caecum esse et dīrō quōdam suppliciō afficī, quod ōlim sē crūdēlissimum in filiōs suōs prae buisset. Cujus supplicīi hoc erat genus. Missa erant ā Jove mōnstra quaedam, speciē horribili, quae capita virginum, corpora volucrum habēbant. Hae volucrēs, quae Harpyiae appellābantur, Phīneō summam molestiam afferēbant; quotiēns enim ille accubuerat, veniēbant et cibum appositum statim auferēbant. Quae cum ita essent, Phīneus famē paene mortuus est. 100 105

9. THE HARPIES BEATEN

Rēs igitur in hōc locō erant, cum Argonautae nāvem appulērunt. Phīneus autem, simul atque audīvit eōs in suōs finēs ēgressōs esse, magnopere gāvisus est. Sciēbat enim quantam opīniōnem virtūtis Argonautae habērent, nec dubitābat quīn sibi auxilium fērent. Nūntium igitur ad nāvem misit quī Jāsonem sociōsque ad rēgiā vocāret. Eō cum vēnissent, Phīneus dēmōstrāvit quantō in periculō suae rēs essent, et prōmisit sē magna praemia datūrum esse, sī illi remedium repperissent. Argonautae negōtium libenter suscepērunt, et, ubi hōra vēnit, cum rēge accubuerunt; at simul ac cēna apposita est, Harpyiae cēnāculum intrāvērunt, et 110 115

120 cibum auferre cōnābantur. Argonautae primum ēnsibus
 lucrēs petiērunt; cum tamen vidērent hoc nihil prōdes
 Zētus et Calais, quī ālis instrūctī erant, in āera sē sublevāv
 runt, ut dēsuper impetum facerent. Quod cum sēnsisse
 Harpyiae, rei novitāte perterritae, statim aufūgērunt, neq
 125 postea umquam rediērunt.

10. THE SYMPLEGADES

Hōc factō, Phīneus, ut prō tantō beneficiō meritam grātia
 referret, Jāsonī dēmōstrāvit quā ratiōne Symplēgadēs vitā
 posset. Symplēgadēs autem duae erant rūpēs ingentī magn
 tūdine, quae ā Jove positae erant eō cōnsiliō, nē quis a
 130 Colchidā perveniret. Hae parvō intervallō in marī natāba
 et, sī quid in medium spatium vēnerat, incrēdibili celeritā
 concurrēbant. Postquam igitur ā Phīneō doctus est quī
 faciendum esset Jāsōn, sublātis ancorīs, nāvem solvit et, lē
 ventō prōvectus, mox ad Symplēgadēs appropinquāvit; tu
 135 in prōrā stāns columbam quam in manū tenēbat ēmisit. Il
 rēctā viā per medium spatium volāvit et, priusquam rūpi
 cōnflīxērunt, incolumis ēvāsīt, caudā tantum āmissā. Tu
 rūpēs utrimque discessērunt; antequam tamen rūsus col
 currerent, Argonautae, bene intellegentēs omnem spem salūt
 140 in celeritāte positam esse, summā vī rēmīs contendērunt,
 nāvem incolumem perdūxērunt. Hōc factō, dīs grātiās libe
 ter ēgērunt, quōrum auxiliō ē tantō periculō ēreptī essen
 bene enim sciēbant nōn sine auxiliō deōrum rem ita fēlicit
 ēvēnisse.

11. A HEAVY TASK

145 Brevī intermissō spatiō, Argonautae ad flūmen Phāsi
 vēnērunt, quod in finibus Colchōrum erat. Ibi, cum nāve
 appulissent et in terram ēgressī essent, statim ad rēge
 Aeētem sē contulērunt, et ab eō postulāvērunt ut vell
 aureum sibi trāderētur. Ille, cum audivisset quam ob ca
 150 sam Argonautae vēnissent, irā commōtus est, et diū negā

sē vellus trāditūrum esse. Tandem tamen, quod sciēbat Jāsonem nōn sine auxiliō deōrum hoc negōtium suscēpisse, mūtātā sententiā, prōmisit sē vellus trāditūrum, sī Jāsōn labōrēs duōs difficillimōs prius perfēcisset; et, cum Jāsōn dixisset sē ad omnia perīcula subeunda parātum esse, quid fieri vellet ostendit. Primum jungendī erant duo taurī speciē horribilī, quī flammās ex ore ēdēbant; tum, his jūctīs, ager quidam arandus erat, et dentēs dracōnis serendī. His auditīs, Jāsōn, etsī rem esse summī perīculi intellegēbat, tamen, nē hanc occāsiōnem rei bene gerendae āmitteret, negōtium suscēpit.

12. THE MAGIC OINTMENT

At Mēdēa, rēgis filia, Jāsonem adamāvit, et, ubi audīvit eum tantum perīculum subitūrum esse, rem aegrē ferēbat. Intellegēbat enim patrem suum hunc labōrem prōposuisse eō ipsō cōsiliō, ut Jāsōn morerētur. Quae cum ita essent, Mēdēa (quae summam perītiā medicīnae habēbat) hoc cōnsilium iniit. Mediā nocte insciente patre ex urbe ēvāsit; et, postquam in montēs finitimōs vēnit, herbās quāsdam carpsit; tum, sūcō expressō, unguentum parāvit, quod vī suā corpus aleret nervōsque cōfirmāret. Hōc factō, Jāsonī unguentum dedit; praecēpit autem ut eō diē quō istī labōrēs cōficiendī essent corpus suum et arma māne oblineret. Jāsōn, etsī paene omnibus magnitūdine et vīribus corporis praestābat (vīta enim omnis in vēnātiōnibus atque in studiīs rei militāris cōnstitēbat), cēnsēbat tamen hoc cōnsilium nōn neglegendum esse.

13. SOWING THE DRAGON'S TEETH

Ubi is diēs vēnit quem rēx ad arandum agrum ēdixerat, Jāsōn, ortā lūce, cum sociīs ad locum cōstitutū sē contulit. Ibi stabulum ingēns repperit, in quō taurī inclūsī erant. Tum, portīs apertīs, taurōs in lūcem trāxit, et summā cum difficultāte jugum imposuit. At Aeētēs, cum vidēret taurōs nihil contrā Jāsonem valēre, magnopere mirātus est; nesciēbat

enim filiam suam auxilium ei dedisse. Tum Jāsōn, omnibus aspicientibus, agrum arāre coepit; quā in rē tantam diligentiam prae-buit ut ante merīdiem tōtum opus cōnfēcerit. Hōc factō, ad locum ubi rēx sedēbat adiit, et dentēs dracōnis postulāvit; quōs ubi accēpit, in agrum quem arāverat magnā cum diligentīā sparsit. Hōrum autem dentium nātūra erat tālis ut in eō locō ubi sparsi essent virī armātī mirō quōdam
190 modō gignerentur.

14. A STRANGE CROP

Nōndum tamen Jāsōn tōtum opus cōnfēcerat; imperāverat enim ei Aeētēs ut armātōs virōs quī ē dentibus gignerentur sōlus interficeret. Postquam omnēs dentēs in agrum sparsi t Jāsōn, lassitūdine exanimātus, quieti sē trādidit, dum vir
195 istī gignerentur. Paucās hōrās dormiēbat; sub vespere tamen, ē somnō subitō excitātus, rem ita ēvēnisse ut praedic-tum erat cognōvit; nam in omnibus agrī partibus virī ita genti magnitūdine corporis, ēnsibus galeisque armātī, mirū in modum ē terrā oriēbantur. Hōc cognitō, Jāsōn cōnsiliū
200 quod dederat Mēdēa nōn omittendum esse putābat; saxum igitur ingēns (ita enim praecēperat Mēdēa) in mediōs virō conjēcit. Illi undique ad locum concurrerunt, et cum quisque sibi id saxum (nesciō cūr) habēre vellet, magnā contrō-versia orta est. Mox, strictis ēnsibus, inter sē pugnāre
205 coepērunt, et, cum hōc modō plūrimī occisi essent, reliqui vulneribus cōfecti ā Jāsone nullō negōtiō interfecti sunt.

15. FLIGHT OF MEDEA

At rēx Aeētēs, ubi cognōvit Jāsonem labōrem prōpositum cōnfēcisse, irā graviter commōtus est; intellegēbat enim id per dolum factum esse, nec dubitābat quā Mēdēa auxilium
210 ei tulisset. Mēdēa autem, cum intellexeret sē in magnō fore periculō, si in rēgiā mānsisset, fugā salutem petere cōstituit. Omnibus igitur ad fugam parātis, mediā nocte, insciente patre, cum frātre Absyrtō ēvāsit, et quam celerrimē ad locum

ubi Argō subducta erat sē contulit. Eō cum vēnisset, ad pedēs Jāsonis sē prōjēcit, et multīs cum lacrimīs obsecrāvit 215 eum nē in tantō discrimine mulierem dēsereret quae ei tantum prōfuisset. Ille, quod memoriā tenēbat sē per ejus auxilium ē magnō periculō ēvāsisse, libenter eam excēpit et, postquam causam veniendī audivit, hortātus est nē patris iram timēret. Prōmīsīt autem sē quam primum eam in nāve 220 suā āvectūrum.

16. SEIZURE OF THE FLEECE

Postrīdiē ejus diēi Jāsōn cum sociīs suīs, ortā lūce, nāvem dēdūxit et, tempestātem idōneam nactī, ad eum locum rēmīs contendērunt, quō in locō Mēdēa vellus cēlātum esse dēmōnstrāvit. Eō cum vēnissent, Jāsōn in terram ēgressus est et, 225 sociīs ad mare relictīs quī praesidiō nāvī essent, ipse cum Mēdēā in silvās viam cēpit. Pauca milia passuum per silvam prōgressus, vellus quod quaerēbat ex arbore suspēsum vīdit. Id tamen auferre rēs erat summae difficultātis; nōn modo enim locus ipse ēgregiē et nātūrā et arte mūnitus erat, sed 230 etiam dracō quīdam, speciē terribilī, arborem custodiēbat. At Mēdēa, quae, ut suprā dēmōnstrāvimus, artis medicae summam scientiam habuit, rānum quem ex arbore proximā dēripuerat venēnō infēcīt. Hōc factō, ad locum appropinquāvit, et dracōnem, quī faucibus apertīs adventum expectā- 235 bat, venēnō sparsit; proinde, dum dracō somnō oppressus dormit, Jāsōn vellus aureum ex arbore dēripuit, et cum Mēdēā quam celerrimē pedem rettulit.

17. BACK TO THE ARGO

Dum tamen ea geruntur, Argonautae, quī ad mare relictī erant, animō ānxiō reditum Jāsonis expectābant; bene enim 240 intellegēbant id negōtium summī esse periculī. Postquam igitur ad occāsum sōlis frūstrā expectāverant, dē ejus salūte dēspērāre coepērunt, nec dubitābant quīn aliquī cāsus accidisset. Quae cum ita essent, mātūrāndum sibi cēnsuērunt,

245 ut auxilium duci ferrent; at, dum proficisci parant, lumen
quoddam subito cōspiciunt, mirum in modum inter silvās
refulgēns, et magnopere mirāti quae causa esset ejus rei, ad
locum concurrunt. Quō cum vēnissent, Jāsoni et Mēdēae
advenientibus occurrerunt, et vellus aureum lūminis ejus
250 causam esse cognōverunt. Omni timōre sublātō, magnō cum
gaudiō ducem suum excēperunt, et dīs grātiās libenter ēgē-
runt, quod rēs ita fēliciter ēvēnisset.

18. PURSUED BY THE ANGRY FATHER

His rēbus gestis, omnēs sine morā nāvem rūsus cōnscen-
dērunt et, sublātis ancoris, primā vigiliā solvērunt; neque
255 enim satis tūtum esse arbitrāti sunt, in eō locō manēre. At
rēx Aeētēs, quī jam ante inimicō in eōs fuerat animō, ubi
cognōvit filiam suam nōn modo ad Argonautās sē recēpisse,
sed etiam ad vellus auferendum auxilium tulisse, hōc dolōre
gravius exārsit. Nāvem longam quam celerrimē dēdūci jussit
260 et, militibus impositis, fugientēs insecūtus est. Argonautae,
quī bene sciēbant rem in discrimine esse, summīs viribus
rēmīs contendēbant. Cum tamen nāvis quā vehēbantur in-
genti esset magnitudīne, nōn eādē celeritatē quā Colchī,
prōgredi poterant. Quae cum ita essent, ā Colchīs sequenti-
265 bus paene capti sunt; neque enim longius intererat quam quō
tēlum adjici posset. At Mēdēa, cum vidisset quō in locō rēs
essent, paene omni spē dēpositā, infandum hoc cōnsilium
cēpit.

19. A FEARFUL EXPEDIENT

Erat in nāve Argonautārum filius quīdam rēgis Aeētae,
270 nōmine Absyrtus, quem, ut suprà dēmōstrāvimus, Mēdēa,
ex urbe fugiēns, sēcum abdūxerat. Hunc puerum Mēdēa
cōstituit interficere eō cōsiliō, ut, membris ejus in mare
conjectis, cursum Colchōrum impediret; prō certō enim
sciēbat Aeētem, cum membra filii vidisset, nōn longius prō-
275 secūtūrum esse; neque opiniō eam fefellit. Omnia enim ita

runt ut Mēdēa spērāverat. Aeētēs, ubi primum mem-
 idit, ad ea colligenda nāvem statui jussit. Dum tamen
 runtur, Argonautae, nōn intermissō rēmigandī labōre,
 (quod necesse fuit) ē cōspectū hostium remōtī sunt,
 prius fugere dēstitērunt quam ad flūmen Ēridanum 280
 nērunt. At Aeētēs, nihil sibi prōfutūrum esse arbitrā-
 sī longius prōgressus esset, animō dēmissō domum
 it, ut filii corpus ad sepultūram daret.

20. THE BARGAIN WITH PELIAS

idem post multa pericula Jāsōn in eundem locum per-
 unde ōlim profectus erat. Tum ē nāvi ēgressus, ad 285
 Peliam, quī rēgnum adhūc obtinēbat, statim sē con-
 et, vellere aureō mōnstrātō, ab eō postulāvit ut rēgnum
 rāderētur. Peliās enim pollicitus erat, sī Jāsōn vellus
 isset, sē rēgnum eī trāditūrum. Postquam Jāsōn quid
 vellet ostendit, Peliās primum nihil respondit, sed diū 290
 dem trīstitiā tacitus permānsit; tandem ita locūtus est:
 is mē aetāte jam esse cōfectum, neque dubium est
 diēs suprēmus mihi adsit. Liceat igitur mihi, dum
 i, hoc rēgnum obtinēre; tum, postquam ego ē vitā dis-
 ō, tū in meum locum veniēs." Hāc ōrātiōne adductus, 295
 respondit sē id factūrum quod ille rogāset.

21. A MAGICAL TRANSFORMATION

rēbus cognitīs, Mēdēa rem aegrē tulit et rēgnī cupi-
 adducta cōstituit mortem rēgī per dolum inferre.
 cōstitutō, ad filiās rēgis vēnit atque ita locūta est:
 itis patrem vestrum aetāte jam esse cōfectum, neque 300
 cōrem rēgnandī perferendum satis valēre. Vultisne eum
 i juvenem fieri?" Tum filiae rēgis ita respondērunt:
 a hoc fieri potest? Quis enim umquam ē sene juvenis
 i est?" At Mēdēa respondit, "Scitis mē artis medicae
 am habēre scientiam. Nunc igitur vōbīs dēmōnstrābō 305
 nodō haec rēs fieri possit." His dictīs, cum arietem

aetate jam confectum interfecisset, membra ejus in vase
aeneo posuit et, igne supposito, in aquam herbās quāsdam
infudit. Tum, dum aqua effervesceret, carmen magicum
310 cantabat. Post breve tempus ariēs ē vase exiit et, viribus
refectis, per agrōs currēbat.

22. A DANGEROUS EXPERIMENT

Dum filiae rēgis hoc mirāculum stupentēs intuentur,
Mēdēa ita locūta est: "Vidētis quantum valeat ars medica.
Vōs igitur, si vultis patrem vestrum in adulēscētiā re-
315 dūcere, id quod feci ipsae faciētis. Vōs patris membra in
vās conjicite; ego herbās magicās praebebō." Filiae rēgis
cōnsilium quod dederat Mēdēa nōn omittendum putāvērunt.
Patrem igitur Peliam necāvērunt, et membra ejus in vā
aeneum conjēcērunt; nihil enim dubitābant quān hoc maximē
320 eī prōfutūrum esset. At rēs omnīnō aliter ēvēnit ac spērā-
verant; Mēdēa enim nōn eāsdem herbās dedit, quibus ipsa
ūsa erat. Itaque, postquam diū frūstrā expectāvērunt, pa-
trem suum rē vērā mortuum esse intellēxērunt. His rēbus
gestis, Mēdēa spērābat sē cum conjugē suō rēgnum accep-
325 tūram esse. At cīvēs, cum intellexerent quō modō Pelias
periisset, tantum scelus aegrē tulērunt; itaque, Jāsone et
Mēdēa ē rēgnō expulsis, Acastum rēgem creāvērunt.

23. A FATAL GIFT

Post haec Jāsōn et Mēdēa, ē Thessaliā expulsī, ad urbem
Corinthum vēnērunt, cujus urbis Creōn quīdam rēgnum tum
330 obtinēbat. Erat autem Creōntī filia ūna, nōmine Glaucē;
quam cum vīdisset, Jāsōn cōstituit Mēdēam uxōrem suam
repudiāre eō cōnsiliō, ut Glaucēn in mātirimōnium dūceret.
At Mēdēa, ubi intellēxit quae ille in animō habēret, irā
graviter commōta, jūre jūrāndō cōfirmāvit sē tantam in-
335 jūriam ultūram. Hoc igitur cōnsilium cēpit. Vestem parāvit
summā arte contextam et variis colōribus tinctam. Hanc
dirō quōdam infēcit venēnō, cujus vīs tālis erat ut, si quī

eam vestem induisset, corpus ejus quasi igne ūreretur. Hōc
factō, vestem Glaucae mīsit. Illa autem, nihil malī suspiciāns,
lōnum libenter accēpit, et vestem novam (mōre fēminārum) 340
statim induit.

24. FLIGHT OF MEDEA, AND DEATH OF JASON

Vix vestem induerat Glaucē, cum dolōrem gravem per
omnia membra sēnsit, et post paulum dirō cruciātū affecta ē
vitā excessit. Hīs rēbus gestis, Mēdēa, furōre atque āmentia
impulsa, filiōs suōs necāvit. Tum magnum sibi fore pericu- 345
lum arbitrāta sī in Thessaliā maneret, ex eā regiōne fugere
cōstituit. Hōc cōstitūtō, Sōlem ōrāvit ut in tantō periculō
auxilium sibi praeberet. Sōl autem, hīs precibus commōtus,
currum mīsit, cui dracōnēs, ālis instrūctī, jūctī erant.
Mēdēa nōn omittendam tantam occāsiōnem arbitrāta currum 350
cōnscendit, itaque per āera vecta incolumis ad urbem Athēnās
pervēnit. Jāsōn autem post breve tempus mīrō modō occīsus
est. Ille enim (sive cāsū sive cōsiliō deōrum) sub umbrā
iāvis suae, quae in litus subducta erat, ōlim dormiēbat. At
iāvis, quae adhūc ērēcta steterat, in eam partem ubi Jāsōn 355
acēbat subitō delāpsa virum infēlicem oppressit.

STORIES FROM ROMAN HISTORY

1. AENEAS SETTLES IN ITALY

Olim in Asiā erat urbs antiq̄ua, quae Troja appellāta est. Eam urbem Graeci decem annōs obsēdērunt tandemque cēpērunt. Priamō rēge filiisque ejus interfectis, urbem dēlēvērunt. Sed Aenēās, qui inter clārissimōs dēfēnsōrēs urbis fuerat, cum paucis comitibus ex urbe effūgit; cum profugis ex omnibus partibus coēgisset, in Italiam migrāre cōstituit.

Post septem annōs vēnit in eam partem Italiae ubi erat urbs Laurentum. Ibi cum Trojāni praedam ex agris agerent, Latinus rēx Aboriginēsque, qui tum ea loca tenēbant, agros dēfendere parāvērunt. Sed Latinus, postquam in colloquio originem multitudinis ducisque cognōvit, pācem cum Aenēās fecit atque postea ei Lāvīniam filiam in mātirimōnium dedit. Trojāni urbem condidērunt, quam Aenēās ab nōmine uxōris Lāvīnium appellāvit.

Deinde Turnus, rēx Rutulōrum, cui Lāvīnia ante adventum Aenēae dēspōnsa erat, bellō Latinum Trojānōsque aggressus est. Victi sunt Rutuli, sed victōrēs ducem Latinum amiserunt. Inde Turnus auxilium petiit ab Etruscis, qui tōtam Italiam fāmā nōminis sui implēverant; illi metuentēs novam urbem multitudine opibusque crēscēntem laeti auxilium tulērunt. Aenēās in tantō discrimine, ut Aboriginēs Trojānōsque sub eōdem jure atque nōmine habēret, Latinōs utramque gentem appellāvit. Cum adversus Etruscōs semoēnibus dēfendere posset, tamen in aciem cōpiās ēdūxit. Etrusci victi sunt; victōrēs tamen ducem ut antea amiserunt; post pugnam enim Aenēam reperire nōn potuerunt; multi igitur eum ad deōs trānsisse crēdidērunt.

2. FOUNDING OF ALBA LONGA

Lāvīnia inde rēgnāvit, quoad Ascanius, Aenēae filius, adolēvit. Tum ille propter abundantem Lāvīni multitudine

mātrī urbem reliquit; ipse novam aliam urbem sub Albānō monte condidit, quae Alba Longa appellāta est. Multi rēgēs post Ascanium imperium Albānum gessērunt. Quīdam ex 5 his, cui nōmen Proca erat, duōs filiōs, Numitōrem atque Amūlium, habuit. Numitōrī, quī major erat, rēgnūm reliquit. Pulsō tamen frātre, Amūlius rēgnāvit. Fīlium frātris necāvit; fīliam Rhēam Silviam per speciem honōris sacerdotem Vestae lēgit. 10

3. ROMULUS AND REMUS

Ex hāc filiā nātī sunt duo filiī, Rōmulus et Remus. Pater eōrum, ut fāma est, Mārs deus erat. Sed nec deī nec hominēs mātrem et puerōs ā crūdēlitate rēgiā dēfendērunt. Sacerdōs in custōdiam data est; puerōs rēx in Tiberim injicī jussit. Forte Tiberis abundāverat, neque eī quī puerōs ferē- 5 bant adire ad altam aquam poterant. Itaque puerōs in alveō posuērunt atque in tenuī aquā reliquērunt. Sed alveus in sicco sēdit. Deinde lupa sitiēns — sic enim est trāditum — ex montibus quī circā sunt ad puerōrum vāgītum cursum flexit. Faustulus, pāstor rēgius, eam invēnit puerōs nūtrien- 10 tem. Ab eō atque Lārentiā uxōre puerī educātī sunt. Cum prīmum adolēvērunt, vēnārī coepērunt et in latrōnēs praedā onustōs impetūs facere pāstoribusque praedam dividere.

Dum quoddam lūdicrum celebrātur, latrōnēs irātī ob praedam āmissam impetum in Rōmulum et Remum fēcērunt; 15 captum Remum rēgi Amūliō trādidērunt. Puerōs praedam ex agrīs Numitōris ēgisse incūsābant. Sic ad supplicium Numitōrī Remus dēditur.

Ab initiō Faustulus crēdiderat puerōs jussū rēgis expositōs apud sē educārī. Tum periculō Remī mōtus rem Rōmulō 20 aperit. Forte Numitor quoque audīverat frātrēs geminōs esse; tum comparāns et aetātem eōrum et nōbilem animum Remī nepōtem agnōvit. Rōmulus cum manū pāstorū in rēgem Amūlium impetum facit; Remus aliā parātā manū adjuvat. Ita rēx interfectus est. Imperium Albānum Numi- 25

tōrī avō ab juvenibus restitūtum est. Deinde Rōmulus et Remus in iīs locīs ubi expositī ubique ēducātī erant urbem condere cōstituērunt.

4. FOUNDING OF ROME

Uterque juvenis nōmen novae urbī dare eamque regere cupiēbat. Sed quod geminī erant, nec rēs aetāte dēcernī poterat, auguriīs ūsī sunt. Ā Remō prius vīsī sunt sex vulturēs. Rōmulō posteā duodecim sēsē ostendērunt. Uterque ab amicīs rēx appellātus est atque rēgnum postulābat. Cum irātī arma rapuissent, in pugnā Remus cecidit. Ex aliā fāmā Remus illūdēns frātre[m] novōs mūrōs urbis trānsiit, inde interfectus est ab irātō Rōmulō, quī haec verba quoque addidit: "Sic deinde pereat quicumque alius trānsiliet moenia mea." Ita sōlus potītus est imperiō Rōmulus; conditam urbem ā suō nōmine Rōmam appellāvit.

Palātium prīmum, in quō ipse erat ēducātus, mūnivit. Vocātā ad concilium multitudīne, jūra dedit. Insignia quoque imperiī, sellam curilem togamque praetextam, et duodecim lictōrēs sūmpsit. Asylūm aperuit in monte Capitōlinō, quō multī ex finitimīs populīs profūgērunt. Creāvit etiam centum senātōrēs, quī honoris causā patrēs appellātī sunt.

5. THE SABINE WOMEN

Jam rēs Rōmāna firma et finitimīs civitatibus bellō pār erat. Sed Rōmānī neque uxōrēs neque cum finitimīs jūs cōnūbiū habēbant. Tum Rōmulus quōsdam ex patribus lēgātōs in vicinās gentēs mīsīt quī societātem cōnūbiumque novō populō peterent. Nusquam benignē lēgātī audītī sunt; nam finitimī nōn solum Rōmānōs spernēbant, sed etiam tantam in mediō crēscēntem urbem metuēbant. Itaque irātī Rōmānī vī ūtī statuērunt.

Ad eam rem Rōmulus, lūdīs parātīs, finitimōs ad spectāculum invitāvit. Multī convēnērunt, ut et lūdōs spectārent et novam urbem vidērent. Sabīnōrum omnis multitudō cum

iberis ac conjugibus venit. Ubi spectaculi tempus venit omnesque intenti in ludos erant, tum, signo dato, Romani aperire virginēs coeperunt. Parentes virginum profugerunt clamantes Romanos hospitium violavisse. Nec raptae virginēs aut spem de se meliorem aut indignationem minorem habebant.

Sed ipse Romulus circumibat ostendebatque id patrum superbia factum esse. "Quamquam vi captae estis," inquit, "omnia iura Romanorum habebitis."

Jam multo minus perturbati animi raptarum erant. At parentes earum civitates finitimae, ad quas ejus injuria pars pertinebat, ad arma concitabant. Hae civitates omnes a Romulo victae sunt. Novissimum bellum ab Sabinis ortum est, quod multo maximum fuit. Sabinum arcem Romanam in monte Capitolino dolo cepērunt. Romani postero die arcem recipere conati sunt. Ubi Hostius Hostilius, dux exercitus Romanus, cecidit, confestim acies Romana pulsa est. At Romulus templum vovit Jovi Statore oravitque auxilium. Tum credens precēs suas auditas esse "hinc," inquit, "Romani, Jupiter optimus maximus nos resistere ac renovare pugnam jubet." Restiterunt Romani tamquam caelesti voce jussi.

Tum Sabinae mulieres ausae sunt se inter tela volantia inferre, ut pacem a patribus virisque implerent. Ducēs eā rem moti non modo pacem sed etiam civitatem unam ex duabus faciunt; regnum quoque consociant atque Romam faciunt sedem imperii. Multitudo ita aucta novo nomine Quirites appellata est ex Curibus, quae urbs caput Sabinorum erat. Deinde Romulus, populo in curias triginta divisō, nomina mulierum raptarum curiis dedit.

Post aliquot annos Tatius ab Laurentibus interfectus est. Romulus postea solus regnavit. Annis sequentibus bella secunda cum Fidenatibus Veientibusque, populis Etruscis, gesta sunt.

Dum Romulus quodam tempore exercitum in campo Mar-

20

25

30

35

40

45

- tiō recēnsset, tempestās subitō coōrta eum nimbō operuit. Patrēs quī proximī steterant dixerunt rēgem sublimem rap-
tum esse. Deinde ūniversī clāmant: "Salvē, deus deō nāte."
50 Rōmulus dicitur posteā cuidam civī sē ostendisse et eum hīs
verbīs allocūtus esse: "Nūntiā Rōmānis deōs velle meam
Rōmam caput orbis terrārum esse; proinde rēs militāris
colenda est; nam nūllae opēs hūmānae armīs Rōmānis re-
sistere possunt." Posteā nōmen Quirīnus Rōmulō additum
55 est. Rēgnāvit septem et trīgintā annōs.

6. NUMA POMPILIUS

- Certāmen inde dē rēgnō inter factiōnēs ortum est. Sabīni
rēgem suae factiōnis creārī cupiebant. Rōmānī veterēs pere-
grīnum rēgem recūsābant. Interrēgnō secūtō, senātus im-
perium gessit. Deinde plēbs clāmāre coepit multōs dominōs
5 prō ūnō factōs esse. Optimum igitur vīsum est sine morā
rēgem creāre.

- Habitābat eō tempore Curibus Numa Pompilius, vir jū-
stissimus perītusque omnis divīnī atque hūmānī jūris. Rēg-
num eī omnium cōnsēnsū dēlātum est. Is urbem novam,
10 quae ā Rōmulō armīs condita erat, jūre lēgibusque firmāvit.
Arcum portīs instrūctum fēcīt, quī arcus Jānī appellātus est;
apertus bellī index erat, clausus pācis. Per omne rēgnum
Numae clausus fuit. Pāx cum civitātibus finitimīs societāte
ac foederibus facta est.

- Rēx inde ad mōrēs populi cultumque deōrum animum con-
vertit. Ut populi fidem conciliāret, simulāvit sē cum deā
Ēgeriā congressūs habēre et monitū ejus sacra instituere sacer-
dōtēsque legere. Annum ad cursum lūnae in duodecim
mēnsēs dīscripsit. Quōsdam diēs nefāstōs fēcīt, per quōs diēs
20 comitia nōn habēbantur. Virginēs Vestālēs lēgit, quās caerimō-
niīs quibusdam sānctās fēcīt.

Multa etiam alia ā rēge institūta sunt, ritūs, caerimōniae,
sacerdōtia. Multitūdō hīs rēbus ā vī et armīs conversa rēgis
mōrēs imitābātur. Finitimī populi civitātem Rōmānam

m in cultum deōrum versam violāre nōlēbant. Ita duo 25
ceps rēgēs, Rōmulus bellō, Numa pāce, civitātem auxē-
Numa annōs trēs et quadrāgintā rēgnāvit.

7. TULLUS HOSTILIUS

umā mortuō, interrēgnum ut antea secūtum est. Inde
us Hostilius, nepōs Hostiliī quī Rōmulō rēgnante pug-
adversus Sabīnōs ceciderat, rēx creātus est. Hic ferō-
etiam quam Rōmulus fuit. Quod civitās torpēre ōtiō
bātur, causās undique bellī quaerēbat. Bellum cum 5
inīs prīmum ortum est. Albānī priōrēs magnō exercitū
grum Rōmānum impetum fēcērunt. Ibi Cluilius, Albānus
moritur. Albānī dictātōrem Mettium Fufetium creant.
is ab Tullō colloquium petiit, rēx Rōmānus nōn re-
vit. Mettius sic locūtus est: "Uterque populus sē bel- 10
gerere propter injūriās dicit. Rē vērā cupīdō imperiī
s cognātōs vicinōsque populōs ad arma concitat. Sed
us metuere dēbēmus Etruscōs, quī, cum dēfessī cōn-
ique erimus, simul victōrem ac victum aggredientur.
tāmen igitur dē imperiō paucōrum proeliō potius decernā- 15
s." Tullus cōnsilium probāvit, quamquam magnam spem
ōriae habēbat.

orte in utrōque exercitū erant trigeminī frātrēs, nec
āte nec viribus disparēs, Horātiī et Cūriātiī. Hī Albānī
nt, illī Rōmānī. Trigeminī ad hanc pugnam dēlectī arma 20
iunt et in medium inter duās aciēs prōcēdunt. Duo
reitūs, ērēctī ānxiique, in spectāculum animōs intendunt.
nō datō, ternī juvenēs concurrunt.

rimō congressū duo Rōmānī interfectī sunt et trēs
ānī vulnerātī. Eum quī integer fuit trēs Cūriātiī cir- 25
sistere cōnātī sunt. Cum jam Rōmānus paulum fūgisset,
exit atque vidit trēs Cūriātiōs magnīs intervāllis sequen-

Subitō cōstitit et in proximum Cūriātiū impetum
t; dum exercitus Albānus Cūriātiōs obsecrant ut frātrī
lium ferant, Horātius eum interfecit; deinde victor 30

secundum frātre[m] petit. Tum magnō clāmōre Rōmānī adjuvant militem suum et ille cōficere proelium properat. Priusquam cōsecūtus est tertius, Horātius alterum Cūriātium cōficit. Jamque singulī supererant, sed nec spē nec
 35 vīribus parēs; alter integer et ferōx superiōribus victōriis erat; alter dēfessus vulnere, animō frāctus, in certāmen vēnit. Nec illud proelium fuit. Cūriātium vix sustinentem arma Horātius caedit et jacentem spoliāt.

Ad sepultūrā inde suōrum Rōmānī atque Albānī nēquā-
 40 quam paribus animīs vertuntur, alterī victōrēs alterī victi. Exercitūs domōs abductī sunt. Horātiī soror, quae ūnī ex Cūriātiis dēspōnsa erat, cognōvit inter spolia paulūdāmentum spōnsī, quod ipsa cōfēcerat. Solvit crīnēs et multīs cum lacrimīs spōnsum mortuum appellat. Frāter, irātus propter
 45 maerōrem sorōris in victōriā suā tantōque pūblicō gaudiō, gladiō eam interfēcit. Rēs ad populum relāta est. Homīnēs vehementer mōtī sunt in eō jūdiō, Pūbliō Horātiō patre clāmante filiam jūre caesam esse. Sed magis admirātiōne virtūtis quam jūre causae juvenem absolvērunt.

50 Populus Albānus irā ardēbat, quod Mettius tribus milītib[us] fortūnam pūblicam commiserat. Is igitur prāvō cōsiliō cīvium animōs reconciliāre cōnātus est. Nam pollicitus est adjuvāre Fidēnātēs Veientēsque, quī bellum adversus Rōmānōs parābant. Bellō inceptō, Mettius, quī in aciē contrā
 55 Fidēnātēs positus erat, ad collēs proximōs sine certāmine Albānōs abdūxit. Tullus, simulāns sē id jussisse, clārā vōce clāmāvit Mettium exercitum Fidēnātiū ā tergō oppugnātūrum esse. Fidēnātēs, quī Latīnē sciēbant, hanc vōcem audīvērunt et fūgērunt. Veientēs quoque pulsī sunt. Proelio factō, rēx Mettium interfici propter prōditionem jussit. Populō omnī Albānō Rōmam trāductō, civitās plēbī data est et principēs Albānōrum in patrēs lēctī sunt.

Posteā pestilentia gravis in urbem incidit, quā rēx quoque
 affectus est. Hāc calamitāte frāctus sacrīs posteā animu[m]
 65 dedit. Postrēmō, quia sacrum quoddam nōn ritē fēcerat —

fāma est — Tullus fulmine percussus cum domō cōn-
avit. Rēgnāvit annōs duōs et trīgintā.

8. ANCUS MARCIUS

ncus Mārcius, nepōs Numae Pompiliī, quārtus rēx creātus

Ut Numa in pāce religiōnēs instituerat, sic Ancus caer-
iās instituit, quibus bella postea indicta sunt. Sacer-
es, quibus id negōtium mandātum est, fētiālēs appellāvit.
illis cum urbibus Latīnōrum gestīs, cīvēs Rōmam trā- 5
t. Jāniculum, quī collis trāns Tiberim est, cum urbe
e subliciō conjūxit. Carcer, quī etiam nunc extat, sub
te Capitōlinō aedificātus est. Imperium usque ad mare
itum est, et in ōre Tiberis Ōstia urbs condita.

icō rēgnante, vir quīdam, nōmine Lucumō, habitābat 10
quiniīs, quae urbs Etrūsca erat. Pater ejus erat Dēmarā-
profugus Corinthius. Lucumō in mātirimōnium Tana-
m, mulierem nōbilem, dūxerat. Etrūscī spernēbant
imōnem, exulis filium. Tanaquil, quae ferre indignitā-
nōn poterat, cōnsilium migrandī Rōmam cēpit. Facile 15
agī persuādet. Dum iter faciunt, aquila dicitur pilleum
capite Lucumōnis abstulisse et rursus reposuisse. Laeta
quil accēpit id augurium potentiae futūrae. Etrūscī enim
stium prōdigiōrum perītī erant.

stquam Rōmam vērunt, Lucumō nōmen L. Tar- 20
ium Priscum sibi sūmpsit. Ibi paulatīm īnsignis factus
divitiīs aliisque rēbus. Postrēmō in amīcitiam rēgis
ptus tūtor liberōrum rēgis testāmētō institūtus est.
us annōs quattuor et vīgintī rēgnāvit.

9. TARQUINIUS PRISCUS

am filiī Ancī prope adultī erant. Sed Tarquinius ipse rēx
irī cupiēbat. Is prīmus palam rēgnum petiit, memorāns
ia privāta ac pūblica et benignitātem in omnēs. Magnō
ēnsū populus Rōmānus eum rēgnāre jussit.

5 Tarquinius Latinis bellō victis lūdōs magnificōs fecit. Tū
prīmum locus circō, quī Maximus dicitur, dēsignātus ē
Lūdi sollemnēs mānsērunt, Rōmānī aut magnī appellāti.

Magna quoque opera ā rēge incepta sunt, ut populus
quiētior in pāce quam in bellō esset. Mūrō lapideō ut
10 cingere parāvit, et loca circā forum aliāsque convallēs elo
siccāvit. Fundāmenta aedis Jovis in Capitoliō jēcit.

Eō fere tempore in rēgiā prōdigium mirābile fuit. Cū
puerī dormientis, cui Servius Tullius fuit nōmen, multū
in cōspectū ārsit. Servi, quī aquam ad restinguendam f
15 mam ferēbant, ab rēginā retentī sunt. Mox cum pu
somnō excitātus esset, flamma abiit. Tum, abductō in
crētum virō, Tanaquil “vidēsne tū hunc puerum,” in
“quem tam humili cultū educāmus? Lūmen profectō po
dit eum aliquandō nobīs praesidiō futurum esse. Pro
20 artibus liberālibus ērudiendus est.” Ingenium juvenis
rēgium erat. Tarquinius igitur ei filiam suam dēspond

Etsi Ancī filii duo antea irāti fuerant quod peregr
Rōmae rēgnābat, tum major erat indignātiō, quoniam
jam rēgnum patēre vidēbātur. Rēgem igitur inter
25 rēgnumque occupāre cōstituērunt. Ex pāstōribus duo
cissimī ad facinus dēlectī in vestibulō rēgiae speciē rix
sē omnēs appāritōrēs rēgiōs convertērunt. Inde vocāt
rēgem dicere in vicem jussī sunt. Ūnus rem expōnit.
intentus in eum sē rēx tōtus āvertit, alter ēlātam secūri
30 caput rēgis dējēcit; relictō in vulnere tēlō, ambō
fugiunt. Tarquinius moribundum appāritōrēs excip
illōs fugientēs licitōrēs comprehendunt. Magnus seq
populi tumultus, inter quem Tanaquil claudī rēgiam j
Servio inde celeriter ad sē vocātō, auxilium ōrāvit. “T
35 est rēgnum,” inquit, “Servi, si vir es, nōn eōrum quī al
manibus pessimum facinus fecērunt. Ērige tē deōsque
sequere, quī divinā flammā hoc caput clārum futurum
portendērunt. Nōlī perturbārī quod peregrinus es. E
nōs peregrinī rēgnāvimus. Si propter subitam rem cō

e nōn potes, mea tamen cōnsilia sequere.” Cum jam 40
 r multitudinis vix sustinēri posset, Tanaquil ex su-
 e parte rēgiae populum ita allocūta est: “Cum vulnus
 grave sit, jam tamen ad sē redit; brevī tempore rēgem
 vidēbitis. Interim vult Servium Tullium rem pūb-
 administrāre.” Itaque Servius per aliquot diēs, cum 45
 inius jam mortuus esset, suās opēs firmāvit. Tum
 mors rēgis nūntiāta est. Servius, praesidiō firmō
 us, primus injussū populi voluntāte patrum rēgnāvit.

10. SERVIUS TULLIUS

vius primum cēsum instituit et populum in classēs
 pibus descripsit. Ex cēnsū postea officia bellī pācisque
 a sunt. Ad multitudinē crēscētem duo collēs,
 nālis Viminālisque, ad urbem additi sunt. Imperium
 e hōc cōnsiliō auctum est. Fānum erat nōbile Di- 5
 Ephesiae, quod commūniter ā civitātibus Asiae factum
 dicēbātur. Servius inter principēs Latīnōrum, eō cōn-
 civitātum Asiaticarum vehementer laudātō, tandem
 is Latīnis persuāsit ut Rōmae cum populō Rōmānō
 a Diānae facerent. Ea erat cōfessio caput rerum 10
 um esse, de quō totiēns certātum erat.

ius Tarquinius, Prisci filius, interdum querēbātur quod
 us injussū populi rēgnāret. Servius igitur prius agrum
 m ex hostibus viritim dīvisit; hōc modō voluntātem
 ; conciliāvit. Populus deinde maximō cōnsēnsū eum 15
 re jussit.

x duās filiās Lūciō atque Arruntī Tarquiniis, Prisci
 in mātrimonium dederat. Mōrēs hōrum disparēs erant.

Arrūns Tarquinius mītis erat, L. Tarquinius ferōx et
 us rēgnī. Duae Tulliae item disparēs erant. Forte 20
 as ferōcem Tulliam in mātrimonium dūxerat. Simili-
 celeriter L. Tarquinium et ferōcem Tulliam contrahit.

prope continuīs caedibus domōs vacuās fēcissent,
 untur nūptiis. Paulātim inde mulier conjugem ad cae-

25 dem Serviū excitat. Itaque Tarquinius prius omnibus rēbus
civēs et maximē patrēs conciliāvit. Postrēmō, ubi jam
tempus agendī vīsum est, stīpātus armātīs in forum irrūpit.
Inde in rēgiā sēde prō cūriā sedēns patrēs in cūriam per
praecōnem ad rēgem Tarquīnium vocārī jussit. Ibi incūsā-
30 bat rēgem, quod rēgnū muliebri dōnō occupāvisset; querē-
bātur item dē cōsiliis populāribus, dē agrō plēbi divisō, dē
cēnsū institūtō. Dum loquitur, Servius intervēnit et ā vesti-
bulō cūriae magnā vōce “quid tibi vīs,” inquit, “Tarquini?
Quā audāciā tū, mē vivō, vocāre patrēs aut in sēde meā
35 cōnsidere ausus es?” Tarquinius ferōciter respondit sē sēdem
patris suī tenēre, sē rēgnī hērēdem esse. Tum medium arri-
pit Servium, ēlātumque ē cūriā per gradūs dējicit; inde in
cūriam redit. Appāritōrēs rēgis fugiunt. Rēx ipse ā servis
Tarquiniū interficitur. Tullia carpentō in forum invecta con-
40 jugem ēvocāvit rēgemque prīma appellāvit. Dum domum
redit, dīctur patrem in viā jacentem invēnisse et per corpus
carpentum ēgissee. Hic locus postea vicus scelerātus vocātus
est. Servius Tullius rēgnāvit annōs quattuor et quadrāgintā.

11. TARQUINIUS SUPERBUS

Inde L. Tarquinius rēgnāre coepit, cui propter facta cog-
nōmen Superbus datum est. Principēs patrum, quī Servium
dilēxerant, interfēcit. Suum corpus armātīs circumsaepsit.
Jūdicia capitāliū rērum sine cōsiliis per sē sōlus exercēbat.
5 Ita poterat occidere, in exilium agere, bonis spoliāre omnēs
quōs cupiēbat. Etsī rēgēs superiōrēs senātum dē omnibus
rēbus cōnsulere solitī erant, Tarquinius domesticis cōsiliis
rem pūblicam administrāvit. Bellum, pācem, foedera, so-
cietātēs per sē ipse fēcit. Latīnōrum gentem sibi maximē
10 conciliābat. Octāviō Mamiliō Tusculānō — is longē nōbilis-
simus Latīnōrum erat — filiam in mātrimonium dat.

Cum jam magna Tarquiniū auctōritās inter Latīnōrum
principēs esset, concilium in certam diem convocāvit. Con-
veniunt frequentēs primā lūce. Ipse Tarquinius diem quidem

rvāvit, sed paulō ante sōlis occāsum vēnit. Turnus Her- 15
onius Aricīnus ferōciter absentem Tarquinium accūsāverat.
īxit Tarquinium patientiam Latīnōrum temptāre et affectāre
aperium in eōs. Rēx, hōc cognitō, quia prō imperiō palam
urnum interficere nōn poterat, cōnfestim statuit falsō crimine
im opprimere. Proximā igitur nocte auctōre Tarquiniō 20
uīdam Aricīnī, Turnō inimīcī, in dēversōrium ejus magnum
umerum gladiōrum clam intulērunt.

Tarquinius paulō ante lūcem ad sē principēs Latīnōrum
ocāvīt certiōrēsque dē gladiīs cēlātīs fēcīt: "Cognōvī,"
īquit, "Turnum cupere Latīnōrum solum imperium tenēre, 25
t jam necem omnium parāre." Dūxit deinde eōs ad dē-
ersōrium. Ubi gladii ex omnibus locis dēversōrii prōlāti
unt, manifesta vīsa est rēs, Turnusque in catēnās coniectus
st. Cōnfestim concilium Latīnōrum convocātur. Ibi magna
adignātiō oritur, gladiīs in mediō positīs. Itaque Turnus, 30
ndictā causā, in aquam Ferentinam mersus est.

Rēx, auctōritāte inter Latīnōs ita auctā, cum eis reno-
vāvit foedus quod ā Tullō rēge antea factum erat. Latīnī
nōn repugnāvērunt, quamquam in eō foedere rēs Rōmāna
superior erat. Mors enim Turnī docēbat potentiam Tar- 35
quiniī ac periculum eōrum quī resistēbant.

Tarquinius, quamquam injūstus in pāce rēx fuit, ducem
belli tamen nōn prāvum sē praebuilt. Is primus cum Volscīs
bellum gessit, et magnam praedam cēpit. In aliō bellō, cum
Gabiōs, vicīnam urbem, vī capere nōn posset, fraude ac dolō 40
aggressus est. Sextus enim, filius Tarquiniī, quī minimus ex
tribus erat, trānsiit Gabiōs, crūdēlitātem intolerābilem patris
vehementer querēns atque adjuvāre Gabīnōs adversus eum
pollicēns. Benignē ā Gabīnīs exceptus in cōnsilia pūblica
adhibētur, et dēnique dux legitur. Proelia parva inter Rō- 45
mam Gabiōsque facta sunt, quibus Gabīnī superiōrēs erant.
Gabīnī Sex. Tarquinium dōnō deōrum sibi missum esse
lucem crēdidērunt. Inde Sextus ūnum ex suīs Rōmam
nīsīt, quī mandāta patris peteret. Rēx nihil vōce respondit,

50 sed tamquam rem dēlībērāns in hortum aedium trānsiit, sequente nūntiō filiī; ibi inambulāns tacitus summa papā-verum capita baculō dējēcit. Nūntius, dēfessus interrogandō expectandōque respōnsū, redit Gabiōs remque miram refert. Sextus intellēxit quid pater fieri vellet. Prīncipēs igitur
55 cīvitatīs variīs crīmīnibus necāvit. Rēs Gabīna ita spoliāta cōnsiliō auxiliōque rēgi Rōmānō sine certāmine gravī trāditur.

Gabiīs receptīs, Tarquinius ad negōtia urbāna animum convertit. Prīmum templum in monte Tarpeiō aedificāre tōtūmque montem Jovī dēdicāre cōstituit. Hoc templum
60 pater jam antea vōverat. Ad hoc opus fabrīs Etrūscīs et operāriīs ex plēbe Rōmānō ūsus est. Plēbs etiam ad alia opera trāducta forōs in circō fēcīt cloācamque maximam sub terram ēgit, quam etiam nunc vidēmus. Multī quoque ex plēbe colōnī Signiam Circeiōsque missī sunt quī praesidia
65 urbi essent.

Dum haec aguntur, portentum terribile vīsum est: anguis ex columnā lignea elāpsus terrōrem fugamque in rēgiā fēcīt atque ipsius rēgis pectus ānxiīs cūris implēvit. Itaque Tarquinius filiōs, Titum et Arruntem, Delphōs ad clārissimum
70 in terrīs ōrāculum mittere statuit. Comes eīs additus est L. Jūnius Brūtus, ex Tarquiniā, sorōre rēgis, nātus. Cognōmen ejus hōc modō parātum erat: rēx eōs prīncipēs cīvitatīs quōs timēbat interficere solēbat, in quibus frātrem Brūtī interfēcīt. Hic, ut crūdēlītatem rēgis vitāret, cōnsultō
75 stultitiā imitātus bona sua rēgem spoliāre passus est neque cognōmen Brūtī recusāvit. Is tum igitur ab Tarquinīs ductus est Delphōs, lūdibrium vērius quam comes. Tulit tamen dōnum Apollinī aureum baculum inclūsum in baculō corneō, tamquam effigiem ingenii sui.

80 Postquam juvenēs Delphōs vēnērunt patrisque mandāta cōnfēcērunt, statuērunt quaerere ex ōrāculō ad quem eōrum rēgnum esset ventūrum. Vōx reddita est: "Imperium summum Rōmae habebit quī vestrum prīmus, Ō juvenēs, mātrem ōsculābitur." Tarquiniī, Brūtum contemnentēs, ipsī inter

iūs mātris ōsculandae Rōmae sortī permittunt. Brūtus, 85
 nī aliō modō ōrāculum interpretātus erat, cecidit terramque
 ōculātus est, scilicet quod ea commūnis māter est omnium
 mortālium. Rediērunt inde juvenēs Rōmam.

12. BANISHMENT OF TARQUINIUS SUPERBUS

Paulō post Rōmānī, quī jam dūdum superbiam Tarquiniī
 ēgis atque filiōrum aegrē ferēbant, ita scelere quōdam Sex.
 Tarquiniī concitātī sunt ut rēgiam familiam in exilium pel-
 ere statuerent. Tum primum vērū ingenium Brūtī apertum
 est. Eō enim duce populus iūrāvit sē nec Tarquinium nec 5
 aliū quemquam rēgnāre Rōmae passūrum esse. Brūtus
 inde in castra profectus est, ubi exercitus Rōmānus Ardeam,
 apud Rutulōrum, obsidēbat. Tulliam rēginam domō profu-
 gentem omnēs virī mulierēsque execrātī sunt.

Ubi nūntiī hārum rērum in castra perlātī sunt, rēx Rōmam 10
 perrexit. Brūtus adventum rēgis sēnsit flexitque viam. Ita
 eodem ferē tempore diversīs itineribus Brūtus Ardeam, Tar-
 quinius Rōmam vērunt. Hic portās clausās invēnit;
 Brūtum liberātōrem urbis laeta castra accēperunt exāctique
 sunt liberī rēgis; duo patrem secūtī exulēs Caere, quae 15
 urbs Etrūsca erat; Sextus Tarquinius Gabiōs, tamquam in
 suū rēgnū, profectus ab ultōribus veterum injūriarū
 quas ipse intulerat interfectus est.

L. Tarquinius Superbus rēgnāvit annōs quīnque et vīginti.
 Rēgnū Rōmae annōs ducentōs quadrāgintā dūrāverat. Duo 20
 cōsulēs inde creatī sunt, L. Jūnius Brūtus et L. Tarquinius
 Collātīnus.

13. HORATIUS COCLES

Tarquinius, ut rēgnū reciperāret, ad Lartem Porsenam,
 Lūsīnum rēgem, fūgit. Eī persuāsit nē rēgem Etrūscae gen-
 s rēgnō privārī paterētur. Porsena Rōmam infestō exercitū
 mīsit. Magnus terror senātum occupāvit; adeō firma rēs
 Lūsīna tum erat magnumque Porsenae nōmen.

Cum hostēs adessent, omnēs in urbem ex agrīs veniunt urbemque ipsam mūniunt praesidiīs. Alia loca mūrīs, alia Tiberī objectō vidēbantur tūta. Pōns sublicius tamen iter paene hostibus dedit, nī ūnus vir fuisset, Horātius Coclēs, qui
 10 forte ad pontem positus erat. Clūsīnī repentinō impetū Jāniculum cēpērunt atque inde vėlōciter ad flūmen dēcurrēbant. Coclēs, cum suōs fugere vidisset, ōrāvit eōs ut manērent et pontem rescinderent: sē impetum hostium, quantum ūnus posset id facere, exceptūrum esse. Prōcessit inde in primum
 15 aditum pontis ipsāque audāciā turbāvit hostēs.

Duōs tamen cum eō pudor tenuit, Sp. Larcium ac T. Herminium, ambōs clārōs genere factisque. Cum hīs primam pugnam paulisper sustinuit. Deinde eōs, parvā parte pontis relictā, cēdere in tūtum iussit. Pudor inde commōvit
 20 Etruscōs, et, clāmōre sublātō, undique in ūnum hostem tēla conijciunt. Dēnique, ponte paene rescissō, Coclēs armātus in Tiberim dēsiluit incolumisque ad suōs trānāvit. Grāta ergā tantam virtūtem cīvītās fuit; statua ejus in comitiō posita est, et agri quantum ūnō diē circumarāvit datum.

14. SECESSION OF THE PLEBS

Primīs temporibus rei pūblicae liberae magna dissēnsiō orta est inter patrēs et plēbem propter aes aliēnum, quō paene tōta plēbs premēbantur. Crēditōrī enim licēbat dēbitōrem etiam in servitūtem dūcere. Praetereā jūs reddēbātur
 5 ā cōsulibus, quī magistrātus tantum patribus patēbat. Cum jam plēbs auxilium ā cōsulibus postulārent, Latīni equitēs nūntiāvērunt Volscōs ad urbem oppugnandam venīre. Plēbs exultābant gaudiō, atque inter sē hortābantur nē nōmina darent. At ūnus ē cōsulibus, plēbe convocātā, pol-
 10 licitus est jūdicia intermittere quoad militēs in castris essent; bellō cōfectō, senātum plēbī cōsultūrum esse. Eō modō plēbī persuāsit ut nōmina darent. Volscī aliūque populi finitimī victī sunt.

Posteā tamen jūs dē crēditīs pecūniīs crudēliter, ut antea,

tum est. Tandem plēbs, cum exercitus, aliō bellō coōrtō, 15
armis esset, dēspērātō cōnsulum senātūque auxiliō, in
crum montem sēcēssērunt. Hic mōns trāns Aniēnem flū-
en est, tria ab urbe milia passuum. Patrēs arbitrāti nū-
n spem nisi in concordiā cīvium reliquam esse, ad plēbem
sērunt Menēnium Agrippam, ipsum plēbeium et plēbī cārum. 20

15. MENENIUS AGRIPPA

Menēnius hoc nārrāsse fertur: "Ōlim reliquae partēs cor-
ris flūmānī indignābantur quod suā cūrā, suō labōre ac
inisteriō ventrī omnia quaererentur, venter in mediō quī-
s datis voluptātibus fruerētur; conjūrāvērunt inde nē
anūs ad ōs cibum ferrent, nēve ōs datum cibum acciperet, 5
ve dentēs cōnficerent. Sed dum ventrem famē domāre
lunt, ipsa membra tōtumque corpus paene periērunt.
de sēnsērunt ventris quoque ministerium haud iners esse."
stendit deinde dissēnsiōnem inter partēs corporis similem
se irae plēbis in patrēs et ita flexit mentēs hominum. 10
Concordiā reconciliātā, plēbī permissum est suōs magistrā-
s creāre tribūnōs plēbeīōs, quī auxilium plēbī adversus
nsulēs ferrent.

16. LUCIUS QUINCTIUS CINCINNATUS

Posteā, dum tribūnī imperium cōnsulāre lēgibus dēfinire
nantur, L. Quīnctius Cincinnātus cōnsul factus est. Ut
agistrātum iniit, reprehendit et senātum et plēbem, quod
lem tribūnī etiam atque etiam creati cīvitatē turbārent.
nātus igitur dēcrēvit magistrātūs continuārī contrā rem 5
blicam esse. Plēbs tamen eōsdem, quōs anteā, tribūnōs
cāvērunt. Patrēs quoque, nē quid cēderent plēbī, Lūcium
īnctium cōnsulem fēcērunt. At is "minimē mīrum est,"
quit, "sī nihil auctōritātis, patrēs cōnscripti, habētis apud
ibem. Vōs eam minuitis, quī in continuandis magistrāti- 10
s plēbem imitāmini. Ego mē contrā senātūs cōnsultum
nsulem reficī nōn patiar." Alius igitur cōnsul factus est.

- Post paucōs annōs Aequi exercitum Rōmānum mūnitiōnibus clausum obsidēbant. Cum hoc Rōmam nūntiatum esset,
- 15 L. Quinctius cōsēnsū omnium dictātor dictus est. Lēgātī ā senātū missi eum invēnērunt trāns Tiberim agrum quattuor jūgerum colentem atque in opus intentum. Rogāvērunt ut togātus mandāta senātūs audiret. Quinctius admirātus jubet uxōrem togam properē ē tugiō proferre. Cum, abstersō
- 20 sūdōre, togā vēlātus prōcessisset, dictātōrem eum lēgātī salūtant atque in urbem vocant; quī terror sit in exercitū expōnunt.
- Quinctius exercitum obsessum celeriter liberāvit et hostēs sub jugum misit. Triumphāns urbem iniit sextōque decimō diē dictātūrā in sex mēnsēs acceptam dēposuit.

17. THE GALLIC INVASION

- Ōlim lēgātī ab Clūsīnis Rōmam vēnērunt auxilium petentēs adversus Senonēs, gentem Gallicā. Tum Rōmānī misērunt lēgātōs quī monērent Gallōs nē amicōs populī Rōmānī oppugnārent. Proeliō tamen commissō, lēgātī Rōmānī contrā
- 5 jūs gentium arma cēpērunt auxiliumque Clūsīnis tulērunt. Galli postea ā senātū Rōmānō postulāvērunt ut prō jūre gentium ita violātō lēgātī Rōmānī dēderentur. Hōc negātō, exercitus Gallicus Rōmam profectus est.
- Rōmānī, quī nihil ad tantum periculum idōneum parāverant, apud flūmen Alliam superātī sunt. Diem quō hoc proelium factum est Rōmānī postea Alliēsem appellāvērunt. Magna pars exercitūs incolumis Veiōs perfūgit. Cēterī Rōmam petiērunt et nē clausis quidem portis urbis in arcem Capitōliumque cum conjugibus et liberis sē contulērunt.
- 15 Galli ingressī urbem nēminī parcut, diripiunt incenduntque tēcta. Post aliquot diēs, tēstūdine factā, impetum in arcem fēcērunt. At Rōmānī mediō ferē colle restitērunt, atque inde ex locō superiōre, impetū factō, Gallōs populērunt. Obsidiō inde ā Gallis parāta est. Pars exercitūs Gallid
- o *dimissa est ad frūmentum cōferendum ex agris populōrum finitimōrum.* Hōs fortūna ipsa dūxit Ardeam, ubi Camillus

ātor clāriſſimus, in exiliō vivēbat. Ardeātēs eō duce
Gallōrum nocte oppugnant et solūtōs somnō trucidant.
interim nōn animi solum in diēs sed etiam virēs crēscē-

Nam praeter Rōmānōs, qui ex pugnā Alliēnsi eō per- 25
ant, voluntārii ex Latiō conveniēbant. Hi jam cōn-
runt Rōmam hostibus liberāre. Omnibus placuit Ca-
n arcessi, sed antea senātum cōnsuli. Ad eam rem
us Cominius, audāx juvenis, sublevātus cortice secundō
i ad urbem dēfertur. Senātū probante, Camillus dictā- 30
ctus est.

erim arx Rōmae Capitōliumque in ingenti periculō fuit
enim Galli, praemissō milite qui viam temptāret, tantō
iō in summum ēvāsērunt ut nōn solum custōdēs falle-
sed nē canēs quidem excitārent. Anserēs nōn fefellērunt, 35
vēs Jūnōnis sacrae erant. Nam M. Mānlius, vir bellō
us, clangōre eōrum ālārumque crepitū excitātus dējēcit
m qui jam in summō cōstitērat. Jamque alii Rōmānī
saxisque hostēs prōpellunt, tōtaque aciēs Gallōrum
eps dēfertur. 40

famēs jam utrumque exercitum urgēbat, Gallōs pesti-
etiam. Diem ex diē Rōmānī frūstrā auxilium ab dic-
expectābant. Postrēmō mille pondō auri cum Gallis
sunt ut obsidiōnem relinquerent. Huic rei per sē tur-
nae indignitās addita est; nam pondera ab Gallis allāta 45
inīqua. Rōmānīs recūsantibus gladius ā Brennō, rēge
rum, ponderi additus est cum hīs verbis, “vae victis.”
riusquam rēs perfecta est, dictātor pervēnit auferrique
i dē mediō et Gallōs summovēri jussit. Cum illi dice-
sē pactōs esse, negat eam pactiōnem valēre, quae, post- 50
ipse dictātor creātus esset, injussū suō facta esset;
lēnūntiat Gallis ut sē ad proelium parent.

li et in urbe et alterō proeliō viā Gabīnā superātī sunt.
tor triumphāns in urbem rediit; Rōmulus ac parēns
e conditorque alter urbis appellābātur. Deinde servā- 55
n bellō patriam iterum in pāce servāvit. Cum enim

tribūnī plēbem agitārent ut relictīs ruīnīs Veiōs migrārent, Camillus ōrātiōne ācrī cīvibus persuāsīt ut Rōmam restituērent. Centuriō quoque populum mōvit vōce opportunē
 60 ēmissā, quī cum cohortibus forum trānsiēns clāmāvit: "Signum statue, signifer; hīc manēbimus optimē." Quā vōce auditā, et senātus ē cūriā ēgressus ōmen accipere sē conclāmāvit, et plēbs circumfūsa probāvērunt.

18. GAIUS FABRICIUS

Rōmānī ā Pyrrhō, rēge Ēpīrī, proeliō superātī lēgātōs Tarentum ad eum dē redimendīs captīvīs mīsērunt. Inter lēgātōs Rōmānōs erat C. Fabricius, vir bonus et bellō ēgregius, sed admodum pauper. Pyrrhus, quī cum Rōmānīs pācem
 5 facere volēbat, lēgātīs magna dōna obtulit, sī Rōmānīs pācem suādērent. Quamquam haec omnia sprēta sunt, rēx tamen captīvōs dīcitur sine pretiō Rōmam mīsisse.

Pyrrhus Fabriciī virtūtem admīrātus illī sēcrētō quārtam etiam rēgnī suī partem obtulit sī patriam dēsereret sēcūmque
 10 vīveret; cui Fabricius ita respondit: "Sī mē virum bonum jūdīcās, cūr mē vīs corrumpere? sīn vērō malum, cūr meam amīcitiā cupis?" Annō interjectō, omnī spē pācis inter Pyrrhum et Rōmānōs conciliandae ablātā, Fabricius cōsul factus contrā eum missus est. Cumque vīcīna castra ipse et
 15 rēx habērent, medicus rēgis nocte ad Fabricium vēnit eīque pollicitus est, sī praemium sibi prōposuisset, sē Pyrrhum venēnō necātūrum. Hunc Fabricius vīnctum ad Pyrrhum remīsīt atque eum certiōrem fēcīt quae medicus pollicitus esset. Tum rēx admīrātus eum dīxisse fertur: "Ille est
 20 Fabricius, quī difficilīus ab honestāte quam sōl ā suō cursū potest āvertī."

Fabricius cum apud Pyrrhum rēgem lēgātus esset, cum Cīneā, lēgātō Pyrrhī, sermōnem contulit. Hic dīxit quendam philosophum esse Athēnīs, quī dīceret omnia quae facerēmus
 25 ad voluptātem esse referenda. Tum Fabricium exclāmāsse ferunt: "Utinam id hostibus nostrīs persuādeāmus, quō facili-

vinci possint, cum sē voluptātibus dederint!" Nihil agis ab ejus vitā aliēnum erat quam voluptās et lūxus. Ōta ejus suppellex argentea ex salinō ūnō cōnstābat et ex itellā ad ūsum sacrōrum, quae corneō pediculō sustinēbātur. 30 ēnābat ad focum rādicēs et herbās, cum lēgātī Samnītium l eum vērunt māgnamque eī pecūniam obtulērunt; quibus e respondit: "Quamdiū cupiditātibus imperāre poterō, nihil ūhi deerit; vōs autem pecūniam eīs quī eam cupiunt dōnāte."

Fabricius omnem vitam in glōriōsā paupertāte exēgit, 35 deōque inops dēcessit ut unde dōs filiārum darētur nōn dīnqueret. Senātus patris sibi partēs sūmpsit et, datīs ex arārīō dōtibus, filiās collocāvit.

19. MARCUS ATILIUS REGULUS

Cum primō Punicō bellō Rōmānī contrā Carthāginiēnsēs dē nperiō Siciliae contenderent, M. Atilius Rēgulus, cōsul lōmānus, nāvālī pugnā classem Pūnicam superāvit. Proeliō actō, Hannō, dux Carthāginiēnsis, ad eum vēnit simulāns sē elle dē pāce agere, rē vērā ut tempus extraheret, dum novae 5 ōpiae ex Āfricā advenīrent. Militēs Rōmānī clāmāre coeērunt Rēgulum idem facere oportēre quod Carthāginiēnsēs aucīs ante annīs in cōnsule quōdam fēcissent. Is enim tamquam in colloquium per fraudem vocātus ā Poenīs compreēnsus erat et in catēnās conjectus. Jam Hannō timēre in- 10 cipiēbat, sed periculum respōnsō callidō reppulit. "Sī hoc fēcēritis", inquit, "nihilō eritis Poenīs meliōrēs." Cōsul tacēre jussit eōs quī pār parī referri volēbant, et conveniēns gravitātī Rōmānae respōnsum dedit: "Istō tē metū, Hannō, fidēs Rōmāna liberat." Dē pāce, quia Poenus ex animō nōn 15 agēbat et cōsul bellum gerere quam pācem facere mālēbat, nōn convēnit.

Deinde Rēgulus et collēga, L. Mānlius Vulsō, in Āfricam rīmī Rōmānōrum ducum trānsiērunt. Ibi, multis castellis xpugnātīs magnāque praedā captā, Tūnētem occupāvērunt. 20

quae urbs decem tantum milibus passuum ā Carthā aberat. Vulsō in Italiam cum parte militum rediit, col ad agrōs vāstandōs relictō. Dum Rēgulus ita hiemem Āfricā agit, vilicus in agellō septem jūgerum, quem Rēg
25 cōsul habēbat, mortuus est; occāsionem nactus mercennār ablātō rūsticō instrūmentō, aufūgit. Ita periculum erat dēsertō agrō, alimenta uxōrī Rēgulī ac liberis deessent. D tur litteris ā cōsulibus petisse ut sibi successor mitteret At senātus agrum colī publicē et alimenta conjugī ejus
30 liberis praebēri rēsque quās amiserat redimī jussit.

Insequentī annō Rēgulus, arbitrātus Carthāginiēnsēs jam dēdere parātōs esse, ad colloquium eōs invītāvit. L vērunt, ut dē pāce agerent. Sed cum postulāta Rēg audivissent, cōstituērunt condiciōnēs tam dūrās recūs
35 bellumque renovāre.

Eō ferē tempore Lacedaemonius quīdam, nōmine Xantl pus, rei militāris perītissimus, Carthāginem cum condu vēnit. Carthāginiēnsibus celeriter persuāsit ut sē duc facerent. Quō factō fortūna mūtāta est. Nam nōn sōl
40 exercitum Rōmānum vicērunt sed etiam Rēgulum imp tōrem cēpērunt.

Paucis post annis, cum iterum dē pāce agere cōstituiss Rēgulum cum lēgātis Rōmam mīsērunt quī Rōmānis pā suādēret et dē commūtandis captivis ageret; jūre jūra
45 autem adstrictus est ut, nisi dē captivis impetrāret, red ipse Carthāginem. Is, cum Rōmam vēnisset, ēgit aliter Poenī mandāverant. Nam senātui suāsit nē pāx cum Po fieret; illōs enim frāctōs tot cāsibus spem nūllam hab reddi captivōs negāvit esse ūtile; adulēscentēs esse et bc
50 ducēs, sē jam cōfectum senectūte; dixit etiam malum emplum futūrum esse, sī captivī Rōmānī redimeren Senātus eō auctōre pācem recūsāvit Poenōsque capt retinuit. Rēgulus ut captivus conjugem parvōsque n ā sē remōvit Carthāginemque rediit. Ibi crūdēliss
55 suppliciis necātus esse dicitur.

20. HANNIBAL

Carthāginiēnsēs post primum Pūnicum bellum imperium opēsque in Hispāniā diligenter auxērunt. Dux hujus operis Hamilcar erat, quī imperātor primō bellō fuerat atque indignābātur quod Carthāgō eō bellō Siciliam Sardiniamque amiserat.

Hannibal, ejus filius, annōs novem nātus patre incitante jūravit sē semper hostem futurum esse populī Rōmānī. Postea in Hispāniā missus est. Tam similis patrī ore vultūque erat ut militēs Hamilcarem juvenem redditum sibi esse crēderent. Ingenium autem erat ad rēs dīversissimās, pārendum atque imperandum, aptum. Nōn minus Hasdrubālī, imperātōrī, quī interfectō Hamilcare eī successor fuit in Hispāniā, quam exercitū cārus erat. Neque Hasdrubal alium quemquam militibus praeficere mālēbat, neque militēs aliō duce plūs cōfidēbant aut audēbant. Plūrimum audāciae ad pericula capessenda, plūrimum cōsiliī inter ipsa pericula praebebāt. Nullō labōre aut corpus fatigārī aut animus vincī poterat. Calōris ac frīgoris patientia erat pār. Cibī modus pōtiōnisque dēsideriō nātūrālī, nō voluptāte, finitus est; tempora vigiliārū somnīque nec diē nec nocte discrimināta sunt; id quod gerendis rēbus supererat quiētī datum est; ea neque mollī strātō neque silentiō arcessita est; multī saepe eum militārī sagulō opertum humī jacentem inter custōdiās statiónēsque militum cōspexērunt. Vestitus nihil inter aequālēs excellēns; arma atque equī cōspiciēbantur. Equitum peditumque idem longē primus erat; princeps in proelium ibat, ultimus commissō proeliō excēdebāt.

Hasdrubale interfectō, Hannibal, nātus annōs vīgintī septem imperātor creatus, cōstituit Rōmānōs vincere, ut Carthāginem in pristinam auctōritātem restitueret. Primum obsidiōne urbem Saguntīnōrum cēpit, quī sociī Hispāniēnsēs Rōmānōrum erant. Deinde per montēs Pūrēnaeōs atque Alpēs iter difficile in Italiam fēcit. Ibi Rōmānōs exercitūs

superāvit ad Ticinum flūmen, ad Trebiam, ad Trasumennum
 35 lacum, in Āpuliā ad Cannās. In Āpūliam vēnerat eō cōn-
 siliō, ut spē libertātis sociōs Rōmānōrum sollicitāret. Qui-
 dam ex sociīs amicitiam Hannibalis secūtī sunt, sed multī in
 fidē Rōmānōrum mānsērunt. Cum optimī ducēs Rōmānī
 adversus Hannibālem mitterentur, numquam tamen eum
 40 dēvincere potuērunt. Sēdecim annōs in Italiā neque victor
 neque victus mānsit.

21. QUINTUS FABIVS MAXIMVS

Initiō secundī Pūnici bellī Rōmānī lēgātōs Carthāginem
 mīsērunt quī reperirent num publicō cōnsiliō Hannibal Sagun-
 tum oppugnāsset. Rē diū atque frūstrā in senātū Carthā-
 giniēnsī dēliberātā, tandem ūnus ex Carthāginiēnsibus clāmā-
 5 vit: "Omittite Saguntī mentiōnem facere, et quod fertis ali-
 quandō dīcite." Tum Q. Fabius Maximus, lēgatiōnis Rō-
 mānae princeps, sinū ex togā factō, "hīc," inquit, "vōbīs
 bellum et pācem portāmus; utrum placet, sūmite." Carthā-
 giniēnsēs haud minus ferōciter eum jussērunt dare utrum
 10 vellet. Et cum is iterum sinū effūsō bellum sē dare dīxisset,
 Carthāginiēnsēs respondērunt: "Bellum accipimus et quibus
 animīs accipimus isdem gerēmus."

Postquam Rōmānī clādem ad Trasumennum lacum accē-
 pērunt, Fabius dictātōr creātus est, et M. Minucius Rūfus
 15 magister equitum. Cōnsilium erat Fabiī nullō locō cum
 hoste dēcertāre, sed finēs Rōmānōrum sociōrumque intuērī et
 levibus proeliis militum fortitudinem augēre. Hannibal hōc
 cōnsiliō turbātus dictātōrem invidiā onerāre cōstituit. Ita-
 que cum ager Fabiī eī mōnstrātus esset, omnibus agrīs circā
 20 vāstātīs, ūnī agrō dictātōris pepercit. At Fabius, missō Rō-
 mam Quīntō filiō, agrum vēdidit pecūniāque redāctā capti-
 vōs Rōmānōs redēmit.

Ratiō Fabiāna bellī gerendī, propter quam Fabiō cognōmen
 Cūnetātōr datum est, Rōmānīs grāta nōn erat. Cum Minu-
 25 cius, absente dictātōre, aliquantum victōriæ forte adeptus

isset, lēx lāta est ut jūs magistrī equitum et dictātōris aequārētur. Injūriam tamen Fabius aequō animō tulit, satis idēns haudquāquam cum imperiī jūre artem imperandi aequātam esse. Legiōnēs inter dictātōrem et magistrum divīsae sunt. Dēnique Minucius, temere proeliō commissō, 30 ā Fabiō servātus est. Tum sub imperium dictātōris rediit legiōnēsque restituit et Fabium patrem appellāvit. Rōmae, ut est perlāta fāma ejus rei, omnēs Maximum laudibus ad caelum ferēbant.

Multis post annis, aliis rebus interim gestis, Fabius mortuus est. Quamquam alius dux promptior ad proelium Hannibalem dēnique dēvicit, certum tamen est Fabium rem Rōmānam cōnsiliō cūctandī restituisse.

22. PUBLIUS CORNELIUS SCIPIO AFRICANUS

P. Cornēlius Scīpiō filius erat cōsulis quī exercitui Rōmānō in proeliō ad Ticīnum flūmen praefuerat. Fāma est patrem, cum in eō proeliō vulnerātus ab hostibus circumvenīrētur, ā filiō septendecim nātō annōs servātum esse.

Post pugnam Cannēensem quattuor milia militum Rōmānō- 5 rum Canusium perfūgērunt. Cum ibi tribūnī militum quattuor essent, omnium tamen cōnsēnsū ad duōs tribūnōs, P. Scipiōnem et Ap. Claudium, summa imperiī dēlāta est. Eīs nūntiātum est nōbilēs juvenēs quōsdam dē dēserendā Italiā cōnsultāre. Scipiō sequentibus paucis vēnit in dēversōrium 10 ubi conjūrātī erant, strictōque gladiō eōs coēgit jūrāre sē numquam rem publicā dēsertūrōs esse.

Posteā cum aedilitātem pteret, tribūnī plēbis resistēbant, quod nōndum ad petendum lēgitima aetās esset. Tum Scipiō "sī mē," inquit, "omnēs Quiritēs aedilem facere volunt, 15 satis annōrum habeo." Aedilis magnō favōre populī nūllō tribūnō resistente creātus est.

Quattuor post annis pater Scipiōnis et patruus, quī bellum in Hispāniā gesserant, intrā diēs trigintā cecidērunt. Comitibus ēdictis ad imperātōrem creandum omnēs seniōrēs imperium 20

Hispāniēse accipere nōlēbant; tum subitō P. Cornēlius Scīpiō, quattuor et vīginti annōs nātus, professus est sē petere et in superiōre locō unde cōspici posset, cōstitit. Deinde ad ūnum omnēs P. Scīpiōnī imperium esse in His-
25 pāniā jussērunt. Postea tamen cīvēs ob aetātem imperātōris novī dubitāre incipiēbant num rēctē fēcissent. Scīpiō, hōc animadversō, cōntiōnem habuit et tam graviter disseruit ut animōs rūsus excitāret omnēsque certā spē implēret.

Quīnque annōs in Hispāniā bellum adversus Carthāginiēses
30 continuō cursū victōriarū gessit. Exercitūs hostium ex Hispāniā expulit et amīcitiās gentium Hispāniēnsium sibi conciliāvit. Multa narrantur dē Scīpiōnis mānsuētūdine in miserōs et dē comitāte in hostēs ac barbarōs. Virginem Hispānam captam Carthāgine Novā, quae Alluciō, principi
35 Celtibērōrum, dēspōnsa erat, spōnsō trādidit. Magnum quoque aurī pondus, quod virginis parentēs ad redimendam filiam attulērunt, spōnsō dedit. Allucius, ut beneficium remunerārētur, domum profectus ad Scīpiōnem cum dēlectis mille et quadringentīs equitibus revertit. Massivam adulē-
40 centem, captivum Āfrum, restituit avunculō Masinissae, Numidārū rēgī, quī cum equitatū subsidiō Carthāginiēnsibus vēnerat.

Scīpiō, receptā Hispāniā, glōriam cōficiendī belli spectāre coepit. Cōstituit prius conciliāre rēgēs Āfrōs, Syphācem et
45 Masinissam, quī socii Carthāginiēnsium erant. Syphāx colloquium cum duce Rōmānō postulāvit. Scīpiō ab Carthāgine Novā profectus forte invectus est in rēgium portum eō ipso tempore quō Hasdrubal, dux Carthāginiēnsis, quī Hispāniā pulsus erat. Rōmānus et Carthāginiēnsis, quamquam hostēs
50 erant, ā Syphāce in hospitium invitāti eōdem lectō accubuerunt. Tanta autem inerat comitās Scīpiōnī ut Hasdrubal nō minus quam Syphāx Rōmānum admirārētur. Scīpiō cum Syphāce foedere factō Novam Carthāginem rediit.

Postea iter longum per Hispāniā fēcit, ut cum Masinissā
55 quoque colloquerētur, quem comitāte atque majestāte facile

ingentī favōre factus esset, Sicilia ei p
 permissumque ut in Āfricam trānsū
 lum parat, Rōmam ab inimicis ejus ni
 tōrem exercitumque Syrācūsārum amoe
 rruppi. Lēgātis ā senātū Syrācūsās
 missis, Scīpiō militēs in terrā dēcurrenti
 mulācrum nāvālis pugnae ēdentem, arm
 belli alium apparātum ostendit; tantaq
 ēpit ut satis crēderent aut illō duce atq
 nāginiēnsēs aut nūllō aliō posse. Senātū
 Scīpiō quam primum in Āfricam trānsire
 m advenienti Masinissa sē conjūxit cur
 m. Syphāx, qui ā Rōmānis ad Poenō
 t Rōmamque missus. Dēnique Carthā
 spērātā ob multās victōriās Scīpiōnis
 revocāvērunt.

ue ac vix ā lacrimis temperāns dicitur
 lisse. Respexit saepe Italiae litora. si
 vintānum

Commissō deinde proeliō Hannibal victus cum paucis equi-
bus fūgit.

Pāx Carthāginiēnsibus data est eis condiōnibus quae
Rōmānōs suae partis orbis terrārum dominōs facerent. Pāce
95 terrā marique partā, Scīpiō exercitū in nāvēs impositō Rō-
mam profectus est. Per Italiam laetam pāce nōn minor
quam victoriā iter fēcit. Nōn urbēs modo ad habendōs
honōrēs effūsae sunt, sed agrestium etiam turba viās obside-
bat. Triumphō omnium clāriissimō urbem est invectus cog-
100 nōmenque Āfricānum sibi sūmpsit.

23. GAIUS MARIUS

C. Marius humili locō nātus, prīma stīpendia in Hispāniā
duce Scīpiōne fēcit. Imprimīs Scīpiōnī ob ēgregiam virtutem
cārus erat; Scīpiō enim dīxit, sī quid sibi accidisset, rem
publicam nūllum alium successōrem Mariō meliōrem in-
5 ventūram esse. Quā laude excitātus Marius spīritūs dignōs
rēbus quās postea gessit concēpit.

Postea lēgātus fuit Q. Metellī, quī bellum in Numidiā
contrā Jugurtham rēgem gerēbat. Rōmam missus Metellum
apud populum incūsāvit, quod bellum dūceret; sī sē cōn-
10 sulem fēcissent, brevī tempore aut vīvum aut mortuum
Jugurtham captūrum esse. Itaque cōsul creātus in Numi-
diam rediit atque superāvit Bocchum, rēgem Gaetulōrum, ad
quem Jugurtha profūgerat. Deinde Sulla, quaestor Marii,
persuāsit Bocchō ut Jugurtham trāderet.

15 Marius iterum cōsul creātus in Galliam profectus est, ubi
vicit Teutonēs, gentem Germānicam, quī cum Cimbris novās
sēdēs quaerēbant. Cum Teutonī vallem flūmenque medium
tenērent, milītēsque Rōmānī, quibus aquae nūlla cōpia erat,
aquam flāgitārent, Marius "virī," inquit, "estis; ēn, illi
20 aquam habētis." Milītēs ita concitātī tam ācriter pugnāvērunt
ut ducenta milia hostium caederentur et nōnāgintā
caperentur.

Insequentī annō cum Marius contrā Cimbrōs in Italiā
 tra habēret, illi lēgātōs ad eum mīsērunt quī agrōs sibi et
 ātribus postulārent; Teutonum enim clādem ignōrābant. 25
 um quaereret Marius quōs illi frātrēs dicerent, Teutonēs
 imināvērunt; tum rīdēns Marius "omittite," inquit, "frā-
 ēs; tenent hī acceptam ā nōbis terram atque in perpetuum
 nēbunt." Proeliō commissō, Cimbri caesi sunt. In ipsā
 ignā Marius duās cohortēs Camertium, quī mirā virtūte 30
 m Cimbrōrum sustinēbant, contrā lēgem civitāte dōnāvit.
 ē quā rē postea reprehēnsus sē excūsāvit, quod inter
 mōrum strepitum verba jūris cīvīlis exaudire nōn potuisset.
 Marius, quī semper factiōnem populārem in rē publicā
 cūsus erat, cum senēsceret, invidere coepit Sullae, quī dux 35
 ibilium erat. Itaque, cum Sulla in cōsulātū bellō Mithri-
 ticō praefectus esset, tribūnus quīdam lēge imperium
 illae abrogāvit Mariōque bellum dētulit. Quā rē commōtus
 illa, quī ex Italiā nōndum excesserat, Rōmam cum exercitū
 diit et urbe occupātā tribūnum interfecit Mariumque 40
 gāvit. Marius aliquamdiū in palūde latuit; paulō post
 pertus, injectō in collum lōrō, Minturnās raptus est et in
 stōdiam coniectus. Missus est ad eum occīdendum servus
 iblicus, nātiōne Cimber, quem Marius vultūs auctōritāte
 terruit. Cum enim hominem ad sē strictō gladiō venien- 45
 m vīdisset, "tūne, homō," inquit, "C. Marium audēbis
 cidere?" Quō auditō ille perturbātus gladium abjēcit
 que fūgit, Marium sē nōn posse occīdere clāmitāns. Ma-
 us deinde ab iis quī prius eum occīdere voluerant ē carcere
 nissus est. 50

Acceptā nāviculā in Āfricam trānsiit et in agrum Carthā-
 niēsem pervēnit. Ibi cum in locis sōlitariis sedēret, vē-
 t ad eum lictor Sextiliī praetōris, quī tum Āfricam obtinē-
 t. Ab hōc, quem numquam laeisset, Marius hūmānitātis
 quod officium expectābat; at lictor dēcēdere eum prōvinciā 55
 ssit, nisi in sē animadvertī vellet; torvēque intuentem et
 cem nūllam ēmittentem Marium rogāvit tandem, ecquid

renūntiārī praetōrī vellet? Marius “nūntiā,” inquit, “vīdisse Gaium Marium in Carthāginis ruīnis sedentem.”

- 60 Cum Sulla ad bellum Mithridāticum profectus esset, Mar-
revocātus ā Cinnā in Italiam rediit, calamitāte incēns
magis quam frāctus. Cum exercitū Rōmam ingressus es
caedibus et rapīnis vāstāvit; omnēs adversae factiōnis nōbi
variīs suppliciōrum generibus affēcit. Quīnque diēs contir-
45 ōs totidemque noctēs illa licentia scelerum omnium dūrāv
Tandem Marius, senectūte et labōribus cōfectus in morbo
incidit et ingentī omnium laetitiā mortuus est. Cujus viri
comparentur cum virtūtibus vitia, haud facile sit dictū utrū
bellō melior an pāce perniciosior fuerit.
- 70 Marius dūrior ad hūmānitātis studia erat et liberālū
artium contemptor. Cum aedem Honōris dē manubiīs h
tium vōvisset, sprētā peregrinōrum marmorum nōbilit
artificumque Graecōrum arte, eam vulgārī lapide per art
cem Rōmānum aedificārī jussit. Graecās litterās contemp
75 quod doctōribus suis parum ad virtūtem prōfuissent.

24. LUCIUS CORNELIUS SULLA

- L. Cornēlius Sulla, quī bellō Jugurthīnō quaestor Marii cō-
sulis fuit, usque ad quaestūrā vītā lūxuriōsam ēger
Marius molestē tulisse trāditur, quod sibi gravissimum belli
gerentī quaestor voluptātī dēdit sorte obvēnisset. Ejusde
5 virtūs tamen, postquam in Āfricā vēnit, ēnituit. Bellō Ci-
bricō lēgātus cōsulis fuit et bonā operā ēdedit. Cōs-
ipse deinde factus, pulsō in exilium Mariō, adversus Mith-
dātem profectus est. Mithridātēs enim, Ponticus rēx, vir be-
ācerimus, virtūte ēgregiā, odiō in Rōmānōs nōn infer-
10 Hannibale fuit. Effēceraat igitur ut omnēs in Asiā civēs I
mānī eādē diē atque hōrā interficerentur. Ac primō Su-
illius praefectōs duōbus proeliis in Graeciā superāvit; dein
in Asiā Mithridātem ipsum fūdit; oppressisset quoque
in Italiam ad bellum cīvile adversus factiōnem populār
15 redire properāns quālemcumque pācem facere māluis

Mithridātem tamen pecūniā multāvit; Asiā aliisque prōvinciis quās occupāverat dēcēdere paternisque finibus contentum esse coēgit.

Sulla propter mōtūs urbānōs cum victōre exercitū Rōmam properāvit; eōs quī Mariō favēbant omnēs superāvit. Nihil autem eā victōriā fuit crūdēlius. Sulla, urbem ingressus et dictātor creātus, vel in eōs quī sē sponte dēdiderant jussit animadvertī. Quattuor mīlia dēditōrum inermium civium in circō interficī jussit. Quis autem illōs potest ēnumerāre quōs in urbe passim quisquis voluit occīdit? Dēnique admonuit eum Fūfidius quīdam vīvere aliquōs dēbēre, ut essent quibus imperāret. Novō et inauditō exemplō tabulam prōscriptiōnis prōposuit, quā nōmina eōrum quī occīdendī essent continēbantur; cumque omnium orta esset indignātiō, postrīdiē plūra etiam nōmina adjēcit. Ingēns caesōrum fuit multitudo. Nec solum in eōs saevīvit quī armīs contrā sē dimicāverant, sed etiam quiētōs civēs propter pecūniae magnitudinem prōscriptōrum numerō adjēcit. Civis quīdam innoxius, cui fundus in agrō Albānō erat, legēns prōscriptōrum nōmina sē quoque vidit adscriptum. "Vae," inquit, "miserō mihi! mē fundus Albānus persequitur." Neque longē prōgressus ā quōdam quī eum āgnōverat interfectus est.

Sulla, oppressis inimicōrum partibus, Fēlicem sē ēdictō appellāvit; cumque ejus uxor geminōs eōdem partū ēdidisset, puerum Faustum puellamque Faustam nōminārī voluit. Sed paucis post annis repente contrā omnium expectātiōnem dictātūrā dēposuit. Dīmissis licitōribus, diū in forō cum amicis deambulāvit. Stupēbat populū eum privātum vidēns, cujus potestās modo tam metuenda fuerat. Quamquam jam privātus erat, nōn solum salūs, sed etiam dignitās manēbat, quī tot civēs occiderat. Ūnus adulēscēns fuit quī auderet querī et Sullam redeuntem usque ad forēs domūs execrārī. Atque ille, cujus iram potentissimī virī maximaeque civitātis nec effugere nec plācāre potuerant, ūnius adulēscētulī contumēliās aequō animō tulit, id tantum in limine jam dicēns.

"Hic adulēscēns efficiet nē quis posthāc tāle imperium dēponat."

Sulla in villā voluptātibus dēditus reliquam vītā ēgit. Ibi morbo correptus mortuus est, vir ingentis animi, cupidus
 55 voluptātum, sed glōriāe cupidior; litteris Graecis atque
 Latīnis ēruditus fuit et virōrum litterātōrum adeo amāns ut
 diligentiam etiam malī cuiusdam poētae aliquo praemiō
 dignam existimāret; nam cum ille epigramma in Sullam
 fēcisset eiūque mīsisset, Sulla statim praemium ei dari iussit,
 60 sed eā lēge, nē quid postea scriberet. Ante victōriam lau-
 dandus erat, sed in iis quae secūta sunt numquam satis
 reprehēnsus; urbem enim et Italiam cīvilis sanguinis flūmini-
 bus inundāvit. Nōn solum in vīvōs saeviit, sed nē mortuis
 quidem pepercit. Nam Gaii Marii, cuius aliquandō quaestor
 65 fuerat, ērutōs cinerēs in flūmen prōjēcit. Quā crudelitāte
 factōrum ēgregiōrum glōriam corrūpit.

25. GNAEUS POMPEIUS MAGNUS

Gnaeus Pompeius bellō cīvilī annōs vīginti trēs nātus,
 partēs Sullae secūsus est brevīque tempore sē ducem peritum
 praebuit. Imprīmīs militibus cārus erat, quod nūllum labō-
 rem vitābat atque cum omnibus saltū, cursū, lūctandō certābat.
 5 Coactis reliquiis ejus exercitūs cui pater praefuerat ad Sullam
 ex Asiā advenientem contendit, et in itinere trēs hostium
 exercitūs aut superāvit aut sibi adjūxit. Sulla imperātorem
 eum salūtāvit semperque maximō honōre habuit.

Postea Pompeius Siciliam reciperāvit atque Carbōnem,
 10 Sullae inimicum, quī eam insulam occupāverat, ad sup-
 plicium dūci iussit. Multo clēmētiōr fuit in Sthenium,
 principem cīvitātis cuiusdam quae sibi adversāta erat. Cum
 enim dē omnibus cīvibus supplicium sūmere cōstituisset,
 Sthenius clāmāvit inīquum esse ob ūnīus culpam in omnes
 15 animadvertere. Interrogantī Pompeiō quis ille ūnus esset,
Sthenius respondit: "Ego, quī cīvibus ut resisterent per-

sūasī.” Hāc audāci vōce mōtus Pompeius omnibus et Stheniō
ipsī pepercit.

Paulō post cum Numidiam intrā diēs quadrāgintā dēvicis-
set, ā Sullā jussus est exercitum dīmittere atque cum ūnā 20
legiōne successōrem expectāre. Quamquam aegrē id ferēbat,
pāruit tamen et Rōmam rediit. Ei ādvenientī incrēdibilis
hominum multitudō obviam iit; Sulla quoque laetus eum
excēpit et Magnī cognōmine salūtāvit. Nihilō minus Pom-
peiō triumphum petentī restitit; neque vērō Pompeius eā rē 25
i prōpositō dēterritus est aususque dicere plūrēs adōrāre
ōlem orientem quam occidentem; quae vōx significābat
Sullae potentiam minui, Pompeiī crēscere. Eā vōce auditā
Sulla audāciā adulēscētis percussus “Triumphet! Triumphet!
Triumphet!” clāmāvit.

30

Dum in Hispāniā militat adversus Sertōrium, quī Sullae
adversābātur, in proeliō quōdam maximum periculum subiit;
cum enim mīles ingentī corporis magnitudīne impetum in
eum fēcisset, Pompeius ejus manum abscidit; sed multīs in
eum concurrentibus vulnus in femore accēpit et ā suis 35
fugientibus dēsertus in hostium potestāte erat. At praeter
spem ēvāsīt; barbarī enim equum ejus aurō phalerisque
eximiīs instrūctum cēperant. Dum dē praedā inter sē cer-
cant, Pompeius effūgit.

Paucis post annis imperium extraōrdinārium Pompeiō 40
clātum est, ut opprimeret praedōnēs, quī omnia maria
infesta reddēbant et quāsdam etiam Italiae urbēs diripuerant.
Hoc bellum tantā celeritāte cōnfēcīt ut intrā quadrāgintā
diēs omnēs praedōnēs aut interficerentur aut sē dēderent.

Statim in Asiam magnō exercitū missus est contrā Mith- 45
ridātem, Ponticum rēgem, quōcum Rōmānī aliquot annōs
contendēbant. Rēx diū castris sē continuit neque pugnandī
facultātem dedit. Cum autem frūmentum dēficere coepisset,
fugere cōnātus est. At Pompeius secūtus hostem tertiā nocte
in saltū quōdam intercēpit lūnāque adjuvante fūdīt. Nam 50
cum Rōmānī lūnam ā tergō habērent, hostēs longīs umbris

corporum Rōmānōrum dēceptī in umbrās tēla conjēcēr
Victus Mithridātēs in Pontum profūgit. Postēā dēspēr
fortūnis venēnō vitam finire frūstrā cōnātus est; adve
55 enim venēna multis antēā medicāmentis corpus firmāve
Impetrāvit inde ā milite Gallō ut sē gladiō interficeret.

Cum Tigrānēs, rēx Armeniae, celeriter sē dēdidisset at
ad genua victōris prōcubisset, Pompeius eum beni
verbis allocūtus est et diadēma, quod abjēcērat, ca
60 repōnere jussit. Inde Rōmānōrum prīmus Jūdaeōs v
Hierosolymaque, caput gentis, cēpit sānctissimamque par
templi jūre victōris ingressus est.

Regressus in Italiam triumphum ex Asiā ēgit, cum ar
ex Āfricā et ex Hispāniā triumphāvisset. Triumphus il
65 prior fuit grātiorque populō, quod Pompeius nōn armā
sicut Sulla, ad Rōmam subigendam, sed dīmissō exer
redisset.

Postēā, ortā inter Pompeium et Caesarem gravī dissēsiō
quod hic superiōrem, ille parem ferre nōn poterat, bell
70 civīle exārsit. Caesar infestō exercitū in Italiam vē
Pompeius, relictā urbe ac deinde Italiā ipsā, Thessal
petivit et cum eō cōsulēs senātūsque magna pars; qu
insecūtus Caesar apud Pharsālum aciē fūdit. Victus P
peius ad Ptolemāeum, Aegyptī rēgem, cui tūtōr ā sen
75 datus erat, profūgit; ille Pompeium interficī jussit.

Pompeius sub oculis uxōris et liberōrum interfectus
caput praecisum, truncus in Nilum coniectus. Deinde ca
ad Caesarem dēlātum est, quī eō visō lacrimās nōn contin

Is fuit Pompeiī vitae exitus post trēs cōsulātūs et totic
80 triumphōs.

26. GAIUS JULIUS CAESAR

C. Jūlius Caesar, nōbilissimā Jūliōrum familiā nātus, aq
annum sextum et decimum patrem āmisit. Ā puerō vid
populārem factiōnem in rē publicā secūtus esse, eō m
quod Marius Jūliam, Caesaris amitam, in mātrimonium c

isset. Ipse Cornēliam dūxit uxōrem, filiam Cinnae, quī Sullae 5
inimicissimus erat. Cum Sulla victor Caesarem, sicut multōs
aliōs, jussisset uxōrem repudiāre, ille recūsavit. Bonis deinde
spoliātus cum etiam ad necem quaereretur, mūtātā veste
nocte urbe elāpsus est. Quamquam tum quārtānae morbo
labōrābat, prope per singulās noctēs latebrās commūtāre 10
cōgēbatur et dēnique ā Sullae libertō comprehēsus est.
Ei vix, datā pecūniā, persuāsit ut sē dīmitteret. Postrēmō
per propinquōs et affīnēs suōs veniam impetrāvit. Satis
tamen cōstat Sullam monuisse eōs quī adulēscētī veniam
petēbant eum aliquandō nōbīlium partibus exitiō futūrum 15
esse; nam Caesarī multōs Mariōs inesse.

Stīpendia prīma in Asiā fēcit, ubi in expugnātiōne Myti-
lēnārū corōnā civicā dōnātus est. Mortuō Sullā, Rhodum
sēcēdere statuit, ut per ōtium Apollōniō Molōnī, tum clāris-
simō dīcendī magistrō, operam daret. Hūc dum trānsit, ā 20
praedōnibus captus est mānsitque apud eōs prope quā-
drāgintā diēs. Per omne autem illud spatium ita sē gessit ut
praedōnibus pariter terrōrī venerātiōnīque esset. Redēptus
inde ab amicīs classem contrāxit captōsque praedōnēs cruce
affēcit, quod supplicium saepe inter jocum minātus erat. 25

Quaestōrī ulterior Hispānia obvēnit. Dum pauperem
vicum Alpīnum trānsit, comitēs per jocum inter sē dis-
putābant, num illic etiam esset ambitiōnī locus; tum Caesar
sēriō dixit sē mālle ibi prīmum esse quam Rōmae secundum.
Dominātiōnis cupidus ā prīmā aetāte fuisse exīstimātur; 30
dictus autem est semper hōs versūs Eurīpidis, Graecī poētae,
in ōre habuisse:

“Nam sī violandum est jūs, rēgnandī grātiā

Violandum est, aliīs rēbus pietātem colās.”

Aedilis praeter comitium ac forum etiam Capitōlium ōrnā- 35
vit porticibus. Vēnātiōnēs autem lūdōsque apparātissimōs et
cum collēgā M. Bibulō et sēparātīm ēdedit. His rēbus patri-
mōnium effūdīt tantumque aes aliēnum cōnflāvit ut ipse
liceret sibi opus esse millīēs sēstertium, ut habēret nihil.

40   Posteā societātem cum Gnaeō Pompeiō et Mārcō Crassō
jūnxit, nē quid agerētur in rē publicā, quod displiceret ulli
ex tribus. Cōsul deinde creātus cum M. Bibulō primus
omnium cōsulum Instituit ut diurna ācta et senātūs et
populī perscriberentur atque ēderentur. Aliquot lēgēs prō
45 Pompeiō et Crassō sociis pertulit, praecipuēque effecit ut
ipse prōvinciam Galliam obtinēret. Bibulus, cum frūstrā
lēgibus obstitisset, per reliquum annī tempus domō abditus
cūriā abstinuit. Nōnnulli igitur, cum tabulās signārent, per
jocum addidērunt nōn Caesare et Bibulō, sed Jūliō et Caesare
50 cōsulibus.

Caesar, cōsulātū perāctō, novem annīs Galliam in potes-
tātem populī Rōmānī redēgit. Germānōs quoque aggressus
est atque primus imperātōrum Rōmānōrum in Britanniam
trānsiit. Ipse commentāriōs rērum gestārum cōnfecit, quibus
55 aliōs ūtī in scribendā historiā voluit. Sed, ut ait Cicerō,
“sānōs quidem hominēs ā scribendō dēterrui; nihil est enim
in historiā pūrā et illūstrī brevitate dulcius.”

Cum intereā Crassus apud Parthōs interfectus esset, et
mortua Jūlia, Caesaris filia, quae nūpta Pompeiō generi
60 socerique concordiam tenēbat, statim aemulatiō ērūpit. Jam
pridem Pompeiō suspectae Caesaris opēs erant, et Caesar
Pompeiāna dignitās gravis. Dēnique Caesar, ut sē tueretur,
postulāvit ut ex lēge ante lātā sibi absentī alterum cōsulā-
tum petere liceret. Hoc inimicī, Pompeiō probante, negā-
65 vērunt atque jussērunt Caesarem ante certam diem exercitum
prōvinciamque trādere.

Injūriā incēnsus ad Rubicōnem flūmen, quī prōvinciae
finis erat, cum exercitū prōcessit. Ibi paulum morātus, ut
fāma fert, “etiam nunc,” inquit, “regredi possumus; quod si
70 hoc flūmen trānsierimus, omnia armīs agenda erunt.” Pos-
trēmō exclāmāvit: “Jacta est ālea.” Tum, exercitū flūmen
trāductō bellōque civilī inceptō, Brundisium profectus est,
quō Pompeius cum magnā parte senātūs profūgerat. Pompe-

lum trānsire in Ēpīrum prohibēre frūstrā cōnātus iter in
Hispāniam fēcit, ubi validissimās Pompeiī cōpiās vicit. 75

Deinde in Ēpīrum profectus Pompeium Pharsalicō proeliō
superāvit et fugientem ad Aegyptum persecūtus est. Ptole-
maeum rēgem, quī Pompeium interfici jusserat insidiāsque
Caesari tendēbat, vicit atque rēgnum Cleopātrae frātrique
minōri permisit. Pharnacem, Mithridātis filium, quī occāsi- 80
one temporum ad rebellandum utēbatur, tam citō fūdīt ut
celeritātem victōriae postea tribus verbis significāret, “vēnī,
vīdī, vīcī.” Deinde Scīpiōnem et Jubam, Numidiaē rēgem,
quī reliquiās Pompeiānārum partium in Āfricā coēgerat,
devicit. Postrēmō Pompeiī filiōs in Hispāniā superāvit; quod 85
proelium tam ācre tamque dubium fuit ut Caesar equō
descenderet cōsistēnsque ante suōs cēdentēs fortunam incre-
paret, quod sē in eum exitum servāset, dēnūtiāretque
nullitibus vestigiō sē nōn recessūrum. Verēcundiā magis
suam virtūte aciēs restitūta est. Rōmam inde rediit, ubi 90
quater triumphāvit.

Bellis cīvilibus cōfectis conversus jam ad administrandam
rem publicam fāstōs corrēxit annumque ad cursum sōlis
accommodāvit. Senātum supplēvit, comitiisq̄ cum populō
divisis sibi sūmpsit jūs nōminandae dīmidiae partis candi- 95
datorum. Eōs quī lēge Pompeiī dē ambitū damnātī erant
restituit atque admīsīt ad honōrēs etiam prōscriptōrum
liberōs. Sānxit nē eī quī pecuāriam facerent minus tertiā
parte pūberum ingenuōrum inter pāstōrēs habērent. Omnīs
medicinam Rōmae professōs et liberālium artium doctōrēs 100
civitate dōnāvit. Jūs labōriōsissimē ac severissimē dixit.
De repetundis damnātōs etiam ē senātū mōvit. Pere-
grinārum mercium portōria instituit. Lēgem praecipuē sūmp-
tuāriam exercuit, dispositis circā macellum custōdibus quī
obsonia vetita retinērent. 105

Dē ōrmandā instruendāque urbe multa cōgitābat, imprimis
ingēns Mārtis templum extruere theātrumque summae mag-
nitūdinis sub Tarpeiō monte. Habēbat in animō etiam haec:

jūs cīvile ad certum modum redigere atque ex ingentī cōpiā
 110 lēgum optima quaeque in paucissimōs librōs cōnferre; bib-
 liothēcās Graecās Latināsque quās maximās posset insti-
 tuere; siccāre Pomptinās palūdēs; ēmittere Fūcinum lacum;
 viam mūnīre ā marī Superō per Appennīnī dorsum ad Ti-
 berim; perfodere Isthmum Corinthium; Dācōs, quī sē in
 115 Pontum et Thrāciam effūderant, coērcēre; mox Parthis in-
 ferre bellum per Armeniam.

Eum talia agentem et meditantem mors praevenit. Dictā-
 tor enim in perpetuum creātus agere insolentius coepit:
 senātum ad sē venientem sedēns excēpit et quendam ut
 120 assurgeret monentem irātō vultū respexit. Cum Antōnius,
 comes Caesaris in omnibus bellis et tum cōsulātūs collēga,
 capitī ejus in sellā aureā sedentis prō rōstrīs diadēma, insigne
 rēgium, imposuisset, id ita ab eō est repulsum ut nōn of-
 fēnsus vidērētur. Quārē amplius sexāgintā virī, Cassiō et
 125 Brūtō ducibus, in eum conjūrāvērunt atque cōstituērunt eum
 Īdibus Mārtiis in senātū interficere.

Quamquam prōdigia eum dēterrēbant, et harūspx Spūrinna
 monēbat ut cavēret periculum, quod nōn ultrā Mārtiās Īdūs
 prōferrētur, statuit tamen eō diē senātum habēre. Dum
 130 cūriam intrat, Spūrinnam irrīsīt, quod sine ūllā suā noxiā
 Īdūs Mārtiae adessent. "Vēnērunt quidem," inquit Spū-
 rinna, "sed nōn praeteriērunt." Caesarem assidentem con-
 jūrātī speciē officiī circumstetērunt; ūnus deinde quasi aliquid
 rogātūrus propius accessit et, cum Caesar renueret, ab utrōque
 135 humerō togam apprehendit. Dum Caesar clāmat "īsta qui-
 dem vis est," Casca eum adversum vulnerat paulum infā
 jugulum. Caesar Cascae brachium arreptum graphiō trājēcīt
 cōnātusque prōsilire aliō vulnere tardātus est. Deinde ut
 animadvertit undique sē strictīs pūgiōnibus petī, togā caput
 140 obvolvīt et tribus et vīgintī plāgis cōnfossus est. Cum
 Mārcum Brūtum, quem filiī locō habēbat, in sē irruentem
vidisset, dixisse fertur: "Tū quoque, mī fili!"

Percussōrum autem nēmō ferē trienniō amplius supervixit.

est. Caesar victoriā civili clemē
n enim scrinia dēprehendisset epistul
issarum ab iis quī vidēbantur aut in
is fuisse partibus, legere nōluit, sed co
multos gravius cōsulendi locum darent.

eximiam Caesarī tribuit, quod nihil
ijuriās.

litur excelsā statūrā, ore paulō leniōre,
ulīs, capite calvō; quam dēfōrmitātem,
itōrum jocis obnoxia erat, aegrē ferēbat.
onōribus sibi ā senātū populōque dēcrētū
ēpit aut ūsūrpāvit libentius quam jū
standae. Vinī parcissimum eum fuisse n
gāvērunt. Verbum Catōnis est, ūnum e
ad ēvertendam rem pūblicam sōbrium
m et ēquitandī perītissimus, labōris
n agmine nōnnumquam equō, saepius pe
dētēctō, seu sōl, seu imber erat. Lor
bili celeritāte cōficiēbat, ut nesciret

virati neque

perlāta esset, multī repertī esse dicuntur quī ejus videndi et audiendi grātiā scholās adirent.

- 10 Cum nullā rē magis ad summōs in rē publicā honōrēs viam mūniri posse intellexeret quam arte dicendi et eloquentiā, tōtō animō in ejus studium incubuit; in quō quidem ita versātus est ut nōn solum eōs quī in forō et iudiciis causās dicerent studiōsē sectārētur, sed privātīm quoque diligen-
- 15 tissimē sē exercēret. Primum eloquentiam et libertātem adversus Sullānōs ostendit. Erat enim Rōscius quidam, dē parricidiō accūsātus, quem ob potentiam Chrysogonī, Sullae libertī, quī in ejus adversariis erat, nēmō alius dēfendere audēbat; Cicerō tamen tantā eloquentiae vī eum dēfendit ut
- 20 jam tum in arte dicendi nēmō ei pār esse vidērētur. Postēā Athēnās studiōrum grātiā petiit, ubi Antiochum philosophum studiōsē audivit. Inde eloquentiae causā Rhodum sē contulit, ubi Molōnem, Graecum rhētorem tum disertissimum, magistrum habuit. Quī cum Cicerōnem dicentem audivisset, flēvisse dicitur, quod per hunc Graecia eloquentiae laude privārētur.

Rōmam reversus quaestor Siciliam habuit. Nullius vērō quaestūra aut grātiōr aut clārior fuit; cum enim magna tum esset annōnae difficultās, initiō molestus erat Siculis, quōs

30 cōgeret frūmenta in urbem mittere; postēā vērō, diligentiam et iustitiam et comitātem ejus expertī, honōrēs quaestōri suō majōrēs quam ulli umquam praetōri dētulērunt. E Siciliā reversus Rōmam in causis dicendis ita floruit ut inter omnēs causarū patrōnōs et esset et habērētur princeps.

- 35 Cōsul deinde factus L. Sergiū Catilināe conjūratiōnem ēgregiā virtūte, cōstantiā, cūrā compressit. Catilīna rei familiāris, quam profūderat, inopiā et dominandī cupiditāte incēnsus erat indignātusque quod in petitiōne cōsulātūs repulsam passus esset; conjūratiōne igitur factā senātum
- 40 interemere, cōsulēs trucidāre, urbem incendere, diripere *aerārium* cōstituerat. Cicerō autem in senātū, praesente Catilinā, vehementem orātiōnem habuit et cōsilia ejus

patefēcit; tum ille, incendium suum ruīnā sē restinctūrum esse minitāns, Rōmā profūgit et ad exercitum, quem parāverat, profectus est signa illātūrus urbī. Sed socii ejus, qui 45 in urbe remānserant, comprehēnsi in carcere necātī sunt.

Neque eō magis ab inceptō Catilīna dēstitit, sed infestis signis Rōmam petēns exercitū Antōniī, Cicerōnis collēgae, opprimitur. Quam ātrōciter dīmīcatum sit exitus docuit: nemō hostium bellō superfuit; nam quem locum quisque in 50 pugnandō cēperat, eum mortuus tegēbat. Catilīna longē ā suis inter hostium cadāvera repertus est — pulcherrima mors, si prō patriā sic concidisset! Senātus populusque Rōmānus Cicerōnem patrem patriae appellāvit.

Paucis post annis Cicerōni diem dixit Clōdīus, tribūnus 55 plēbis, quod cīvēs Rōmānōs indictā causā necāvisset. Senātus maestus, tamquam in publicō lūctū, veste mūtātā, prō eō dēprecābātur. Cicerō, cum posset armis salutem suam dēfendere, māluit ex urbe cedere quam suā causā caedem fieri. Proficiscentem omnēs boni flentēs prōsecūtī sunt. Deinde 60 Clōdīus ēdictum prōposuit, ut Mārcō Tulliō igni et aquā interdiceretur; illius domum et villās incendit. Sed vis illa nōn diūturna fuit; mox enim tōtus ferē populus Rōmānus ingentī dēsideriō Cicerōnis reditum flāgitāre coepit, et māximō omnium ōrdinum studiō Cicerō in patriam revocātus est. 65 Nihil per tōtam vītam Cicerōni itinere, quō in patriam rediit, accidit jūcundius. Obviam ei redeuntī ūniversi ierunt; domus ejus publicā pecūniā restitūta est.

Gravissimae inimicitiae illā tempestāte inter Caesarem et Pompeium ortae sunt, ut rēs nisi bellō compōni nōn posse 70 vidērētur. Cicerō quidem summō studiō enītēbātur ut eōs inter sē reconciliāret et ā bellī cīvīlis calamitātibus dēterrēret; sed cum neutrum ad pācem ineundam movēre posset, Pompeium secūtus est. Tamen ā Caesare victōre veniam accēpit. Cum Caesar occisus esset, Octāviānō, Caesaris 75 hērēdi, fāvit Antōniōque adversātus est, atque effēcīt ut ille ā senātū hostis jūdicārētur.

Sed Antōnius, initā cum Octāviānō societāte, Cicerōnem jam diū sibi inimicum prōscripsit. Quā rē audītā, Cicerō
 80 trānsversis itineribus in villam, quae ā mari nōn longē
 aberat, fugit indeque nāvem cōscendit, in Macedoniam
 trānsitūrus. Cum aliquotiēns in altum prōvectus ventis
 adversis relātus esset, neque jactātiōnem maris pati posset,
 taedium tandem eum et fugae et vitāe cēpit; aliquandō re-
 85 gressus ad villam "moriar," inquit, "in patriā saepe ser-
 vātā." Adventantibus percussōribus, servī parātī ad dimican-
 dum erant; sed ipse eōs dēpōnere lecticam et quiētōs pati quod
 sors inīqua cōgeret jussit. Prōminentī ex lecticā et immōtam
 cervicem praebentī caput praecisum est. Manūs quoque
 90 praecisae sunt; caput relātum est ad Antōniūm jussūque
 ejus inter duās manūs in rōstris positum.

Quamdiū rēs publica libera stābat, Cicerō in eam cūrās
 cōgitatiōnēsque ferē omnēs suās cōnferēbat et plūs operae
 pōnēbat in agendō quam in scribendō. Cum autem omnia
 95 potestāte ūnius C. Jūlii Caesaris tenērentur, nōn sē angōri-
 bus dēdidit nec indignis homine doctō voluptātibus. Vitās
 cōnspectum forī urbisque rūra peragrābat abdēbatque sē,
 quantum licēbat, et sōlus erat. Cum animus autem nihil
 agere nōn posset, sē ad philosophiam referre cōstituit atque
 100 ita honestissimē molestiās dēpōnere. Huic studiō Cicerō
 adulēscēns multum temporis tribuerat, et jam senex omnem
 cūrā ad scribendum convertit. Volēbat quoque etiam
 ōtiōsus aliquid cīvibus prōdesse eōsque doctiōrēs et sapien-
 tiōrēs facere. Eō modō plūra brevī tempore ēversā rē publicā
 106 scripsit, quam multis annīs eā stante scripserat. Sic pārūt
 virōrum sapientium praeceptō, quī docent hominēs nōn solum
 ex malis ēligere minima oportēre, sed etiam excerpere ex
 hīs ipsīs, sī quid insit bonī.

Multa extant facētē ab eō dicta. Cum Lentulum, gene-
 110 rum suum, exiguae statūrae hominem, vidisset longō gladiō
 accinctum, "quis," inquit, "generum meum ad gladium alli-
 gāvīt?" — Mātrōna quaedam jūniōrem sē quam erat simu-

dictitābat sē trīgintā tantum annōs habēre; cui Cicerō
um est,” inquit, “nam hoc vīgintī annōs audiō.” —
ar, alterō cōnsule mortuō diē Decembris ultimā, Canīni- 116
cōnsulem hōrā septimā in reliquam diēi partem renūn-
rat; quem cum plērīque irent salūtātum dē mōre,
inēmus,” inquit Cicerō, “priusquam abeat magistrātū.”
eōdem Canīniō scripsit Cicerō: “Fuit mirā vigilantīā
nius, quī tōtō suō cōsulātū somnum nōn viderit.” 120

CAESAR'S GALLIC WAR—BOOK I

GEOGRAPHY AND PEOPLES OF GAUL

1. Gallia est omnis dīvisa in partēs trēs; ūnam partem incolunt Belgae, aliam Aquitānī, tertiam quī ipsōrum lingua Celtae, nostrā Gallī appellantur. Hī omnēs linguā, institūtis lēgibus inter sē differunt. Gallōs ab Aquitānis Garunnā flūmen, ā Belgīs Matrona et Sēquana dīvidit. Hōrum omnium fortissimī sunt Belgae, proptereā quod ā cultū atque hūmānitāte prōvinciae longissimē absunt, minimēque ad eōs mercātōrēs saepe commeant atque ea quae ad effēminandōs animōs pertinent important, proximīque sunt Germānis, quī trāns Rhēnum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Quā dē causā Helvētiī quoque reliquōs Gallōs virtūte praecedunt, quod ferē cotidiānis proeliis cum Germānis contendunt, cum aut suis finibus eōs prohibent, aut ipsī in eōrum finibus bellum gerunt. Eōrum ūna pars, quam Gallī obtinent initium capit ā flūmine Rhodanō; continētur Garunnā flūmine, Ōceanō, finibus Belgārum; attingit etiam ab Sēquanī et Helvētiis flūmen Rhēnum; vergit ad septentrionēs. Belgae ab extrēmīs Galliae finibus oriuntur; pertinent ad inferiōrem partem flūminis Rhēnī; spectant in septentrionēs et orientem sōlem. Aquitānia ā Garunnā flūmine ad Pŷrēnaeōs montēs et eam partem Ōceanī quae est ad Hispaniam pertinet; spectat inter occāsum sōlis et septentrionēs.

THE CONSPIRACY OF ORGETORIX

2. Apud Helvētiōs longē nōbilissimus fuit et dītissimus Orgetorix. Is, M. Messālā M. Pisōne cōsulibus, rēgnī cupiditate inductus conjūrātiōnem nōbilitātis fēcit et cīvibus persuāsit ut dē finibus suis cum omnibus cōpiis exirent: "Perfacile est," inquit, cum virtūte omnibus praestēmus, tōtius Galliae imperiō potiri." Id hōc facilius iis persuāsit, quod

... parte locu...
... qui prōvinciam nostram ab I
e et minus lātē vagābantur et minu
i inferre poterant; quā dē causā homin
nagnō dolōre afficiēbantur. Prō mult
n et prō glōriā bellī atque fortitudinis
bēre arbitrābantur, quī in longitūdinem
in lātitudinem CLXXX patēbant.

HELVETIANS PREPARE TO MIGRATE

adductī et auctōritāte Orgetorigis per
quae ad proficiscendum pertinērent compa
arrōrum quam maximum numerum coēm
naximās facere, ut in itinere cōpia frūm
proximīs civitātibus pācem et amicit
eās rēs cōficiendās biennium sibi s
tertium annum profectiōnem lēge cōi
dux dēligitur. Is lēgātiōnem ad civit
inere persuādet Casticō, Sēcuanō
iā occupāret.

THE DEATH OF ORGETORIX

4. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. Moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt; si dam-
 nareretur, igni eum crematuri erant. Die constituta causae dic-
 tionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad ho-
 5 minum milia decem, undique coegit et omnes clientes obaer-
 tosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem con-
 ducit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. Cum civitas
 ob eam rem incitata armis ius suum exequi conareretur multi-
 tudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orge-
 10 torix mortuus est; Helvetii arbitrantur ipsum sibi mortem
 conscivisse.

THE HELVETIANS COMPLETE THEIR PREPARATIONS

5. Post ejus mortem nihilominus Helvetii e finibus suis
 exire conantur. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrantur
 sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quad-
 ringentos, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum
 5 omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt; haec
 fecerunt, ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad
 omnia pericula subeunda essent; trium mensum molita cibaria
 sibi quemque domo efferre jubent. Persuadent Rauracis et
 Tulingis et Latobrigis, finitimis, ut, oppidis suis vicisque
 10 exustis, una cum iis profiscantur; Boios, qui trans Rhenum
 incoluerant et in agrum Noricum transierant Noricumque
 oppugnabant, ad se socios recipiunt.

TWO ROUTES OPEN TO THE HELVETIANS

6. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire
 possent; unum per Sequanos, angustum et difficile, inter
 montem Jura et flumen Rhodanum, vix quam singuli car-
 ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile per
 5 pauci prohibere possent; alterum per provinciam nostram,
multo facilius atque expeditius, propterea quod inter finis

consensum erat Helvēt
ambrogibus, qui nūper pācātī erant et
in populum Rōmānum vidēbantur, vel
inēs iter darent. Omnibus rēbus ad pro
diem dīcunt, quā diē ad rīpam Rhodan
Is diēs erat a. d. v. Kal. Apr., L. Pi
sulis.

AR DETERMINES TO STOP THE HELVETIAN

cum id nūntiātum esset, eōs per prōvinciā
ere cōnārī, mātūrat ab urbe proficīscī et
st itineribus in Galliam ulteriōrem contem
pervenit. Ā prōvinciā tōtā quam ma
n numerum postulat (erat omnīnō in
ūna), pontem quī erat ad Genavam
dē ejus adventū Helvētīū certiōrēs factī
n mittunt nōbilissimōs cīvitātis. Hī dī
re in animō sine ūllō maleficiō iter per
proptereā quod aliud iter habērent nī
ejus voluntāte id sibi facere

sēdecim fossamque perdūcit. Eō opere perfectō, praesidia dispōnit, castella commūnit, quō facilius, sī sē invītō trānsire
 5 cōnārentur, prohibēre posset. Ubi lēgātī ad eum diē cōnstitutō revertērunt, negat sē mōre et exemplō populi Rōmāni posse iter ūlli per prōvinciam dare et, sī vim facere cōnentur, prohibītūrum ostendit. Helvētiī eā spē dējectī nōn numquam
 10 interdū, saepius noctū, perrumpere cōnātī sunt. Eōrum aliī nāvēs jūnixerant ratēsque complūrēs fēcerant; aliī vadīs Rhodanī, quā minima altitudō flūminis erat, trānsire cōnābantur. Sed operis. mūnitiōne et militum concursū et telīs repulsi hōc cōnātū dēstitērunt.

THE HELVETIANS ARRANGE TO MARCH THROUGH THE COUNTRY OF THE SEQUANI

9. Relinquēbātur ūna per Sēquanōs via, quā Sēquanīs invītīs propter angustias ire nōn poterant. His cum suā sponte persuādere nōn possent, lēgātōs ad Dumnorīgē Hædum mittunt, ut eō dēprecātōre ā Sēquanīs impetrārent.
 5 Dumnorix grātiā et largitiōne apud Sēquanōs plūrimum poterat et Helvētiīs erat amīcus, quod ex eā cīvitāte Orgetorīgis filiam in mātirimōnium dūxerat, et cupiditate rēgni adductus novīs rēbus studēbat et quam plūrimās cīvitātēs suō beneficiō habēre obstrictās volēbat. Itaque rem suscipit
 10 et ā Sēquanīs impetrat ut per finēs suōs Helvētiōs ire patiantur, obsidēsque utī inter sēsē dent perficit: Sēquanī, nē itinere Helvētiōs prohibeant; Helvētiī, ut sine maleficiō et injuriā trānseant.

CAESAR SECURES REINFORCEMENTS AND PURSUES THE HELVETIANS

10. Caesarī nūntiātur Helvētiōs habēre in animō per agrum Sēquanōrum et Hæduōrum iter in Santonum finēs facere; hī nōn longē ā Tolōsātium finibus absunt, quae cīvitās est in
 5 *prōvinciā*. Id sī fieret, hominēs bellicōsī, populi Rōmāni *inimicī*, partī prōvinciae patentī maximēque frūmentārie

...Galliam per Alpēs cum
 ire contendit. Ibi Ceutronēs et Grai-
 ocīs superiōribus occupātis, itinere exe-
 iantur. Complūribus hīs proeliis pulsīs
 oppidum citeriōris prōvinciae extrēmum
 im ulteriōris prōvinciae diē septimō per-
 gum finēs, ab Allobrogibus in Segusiāvōs
 i sunt extrā prōvinciam trāns Rhodanum]

SEVERAL GALLIC TRIBES APPEAL TO CAESAR FOR PROTECTION

etīā jam per angustiās et finēs Sēquanōi
 ierant et in Haeduōrum finēs pervēneran-
 populābantur. Haeduī, cum sē suaque al-
 possent, lēgātōs ad Caesarem mittunt
 Ita nōs," inquit, "omni tempore dē-
 itī sumus, ut paene in cōspectū exercit-
 liberī in servitūtem abdūcī, oppida e-
 t." Eōdem tempore Ambarri, necessari-
 eduōrum, Caesarem appellunt.

ac lintribus iūctis trānsibant, trēsque jam partēs cōpiarum
 5 trādūxerant. Caesar dē tertiā vigiliā cum legiōnibus tribus
 castris profectus ad eam partem pervēnit quae nōndum flū-
 men trānsierat. Eōs impeditōs et inopinantēs aggressus mag-
 nam partem eōrum concidit; reliquī sēsē fugae mandarunt
 atque in proximās silvās abdidērunt. Is pāgus appellābatur
 10 Tigurinus; nam omnis cīvitās Helvētia in quattuor pāgōs
 dīvisa est. Hic pāgus ūnus, cum domō exisset patrum nos-
 trōrum memoriā, L. Cassium cōsulem interfēcerat et ejus
 exercitum sub jugum miserat. Ita sive cāsū sive cōsiliō
 deōrum immortalium, quae pars cīvitātis Helvētiae insignem
 15 calamitātem populō Rōmānō intulerat, ea princeps poenās
 persolvit. Quā in rē Caesar nōn solum pūblicās, sed etiam
 privātās injūriās ultus est; nam Tigurinī interfēcerant L.
 Pisōnem lēgātum, avum L. Pisōnis, socerī Caesaris, eōdem
 proeliō quō Cassium.

NEGOTIATIONS BETWEEN CAESAR AND THE HELVETIANS

13. Hōc proeliō factō, reliquās cōpiās Helvētiōrum ut cōn-
 sequī posset, pontem in Ararī faciendum cūrat atque ita
 exercitum trādūcit. Helvētiī repentinō ejus adventū com-
 mōtī sunt; ille enim ūnō diē flūmen trānsierat, id quod ipsī
 5 diēbus xx aegerrimē cōnfēcerant. Lēgātōs igitur ad eum
 mittunt, cujus lēgatiōnis Dīvicō princeps fuit, quī bellō Cas-
 siānō dux Helvētiōrum fuerat. Is ita cum Caesare ēgit: "Si
 pācem populus Rōmānus cum Helvētiīs faciet, in eam partem
 ibunt Helvētiī atque ibi erunt ubi eōs cōstitueris atque esse
 10 volueris; sīn bellō persequī persevērābis, reminiscere et vete-
 ris incommodī populī Rōmānī et pristinae virtūtis Helvēti-
 ōrum. Quod imprōvisō ūnum pāgum adortus es, cum ī quod
 flūmen trānsierant suis auxilium ferre nōn possent, nōlī ol-
 eam rem aut tuae magnopere virtūtī tribuere aut nō
 15 dēspicere. Nōs ita ā patribus majōribusque nostris didicimus
ut magis virtūte contendāmus quam dolō aut insidiis nītāmur
Quārē nōlī committere ut is locus ubi cōstiterimus ex calar

respondit: "Eō mihi mi
quod eās rēs quās commemorāvistis
et gravius ferō quō minus meritō popu
; quī sī alicujus injūriae sibi cōnsciū f
cavēre; sed eō dēceptus est, quod sē c
nōn intellegēbat. Quod sī veteris con
rellem, num etiam recentium injūriarū
iter per prōvinciam per vim temptāvist
quod Ambarrōs, quod Allobrogas vexāvist
re possum? Quod vestrā victōriā ta
inī quodque tam diū vōs impūnē injūriā
ū eōdem pertinent. Cōnsuēvērunt enim
uō gravius scelerātī hominēs ex commūt
hīs secundiōrēs interdum rēs et diūtū
n concēdere. Cum ea ita sint, tamen
itis, et sī Haeduīs sociisque eōrum, iter
ē injūriis satisfaciētis, vōbiscum pāce
spondit: "Ita Helvētiī ā majōribus s
obsidēs accipere, nōn dare, cōnsuēri
lōmānus est testis." H=

- 10 nostrōs lacessere coepērunt. Caesar suōs ā proeliō continēbat ac satis habēbat in praesentiā hostem rapinīs populātiōnibusque prohibēre. Ita diēs circiter xv iter fēcērunt, ut inter novissimum hostium agmen et nostrum primum nōn amplius quīnīs aut sēnīs milibus passuum interesset.

CAESAR CENSURES THE HAEDUANS FOR FAILING TO FURNISH SUPPLIES

16. Interim cotīdiē Caesar frūmentum quod Haeduī essent publicē polliciti flāgitābat. Nam propter frīgora, quod Gallia sub septentriōnibus posita est, nōn modo frūmenta in agris mātūra nōn erant, sed nē pābuli quidem satis magna cōpia
5 suppetēbat; eō autem frūmentō quod flūmine Ararī nāvibus subvexerat, proptereā uti minus poterat, quod iter ab Ararī Helvētiī āverterant, ā quibus discēdere nōlēbat. Diem ex diē dūcunt Haeduī; cōferri, comportārī, adesse dīcunt. Ubi sē diūtius dūcī intellēxit et diem instāre, quō diē frūmentum
10 militibus mētīrī oportēret, convocāvit eōrum principēs, quōrum magnam cōpiam in castris habēbat. In hīs erant Diviciācus et Liscus, quī summō magistrātui praeerat, quem vergobretum appellant Haeduī, quī creātur annuus et vitae necisque in suōs habet potestātem. Tum Caesar graviter eōs
15 accūsāt, quod, cum frūmentum neque emī neque ex agris sūmī possit, hostibus tam propinquīs, ab iīs nōn sublevētur, praesertim cum magnā ex parte eōrum precibus adductus bellum suscepit.

TWO FACTIONS AMONG THE HAEDUANS, PRO-ROMAN AND ANTI-ROMAN

17. Tum dēmum Liscus orātiōne Caesaris adductus quod antea tacuerat prōpōnit: "Sunt nōn nulli, quōrum auctōritās apud plēbem plurimum valeat, quī privātīm plūs possint quam ipsī magistrātūs. Propter hōrum sēditiosam atque im-
5 *probam* orātiōnem multitūdō frūmentum nōn cōferunt quod *dēbent*: 'Praestat,' inquit, 'si jam principātum Galliae

— necne ego quam
necessariam rem tibi enuntiaverim, et
diu potui tacui.”

THE LEADER OF THE ANTI-ROMAN FACT

hac oratione Lisci Dumnorigem, Diviciam
sentiebat, sed quod pluribus praesentit
lebat, celeriter concilium dimittit, Liscum r
ilo ea quae in conventu dixerat. Dicit li
us. Eadem secreto ab aliis quaerit, qu

“Ipse est Dumnorig, summam audaciam, et
propter liberalitatem gratiam, cupidus
implures annos portoria reliquaque omnia
gala parvo pretio redempta habet, prop
nte, contra liceri audet neminem. His rebus
iliarem auxit et facultates ad largiendum
t; magnum numerum equitatus suo sur
circum se habet, neque solum domi, sed e
civitates largiter potest, atque hujus pote
in Biturigibus homini illic nobilissimum

auxiliō Caesarī Haedui miserant Dumnorix praeerat); eōrum fugā reliquus erat equitātus perterritus.

CAESAR PLANS TO PUNISH DUMNORIX

19. Ad hās suspiciōnēs certissimae rēs accēdēbant, quod per finēs Sēquanōrum Helvētiōs trādūxerat, quod obsidēs inter eōs dandōs cūrāverat, quod ea omnia nōn modo injussū Caesaris et cīvitātis, sed etiam inscientibus ipsīs fēcerat, quod
 5 ā magistrātū Haeduōrum accūsābātur. Statuit igitur Caesar in eum aut ipse animadvertere aut cīvitātem animadvertere jubere. His omnibus rēbus ūnum repugnābat, quod Diviciāci frātris summum in populum Rōmānum studium, summam in sē voluntātem, ēgregiam fidem, iūstitiam, temperan-
 10 tiam cognōverat; nam nē ejus supplicio Diviciāci animum offenderet verēbātur. Itaque priusquam quicquam cōnārētur, Diviciācum ad sē vocārī jubet et, cotidiānis interpretibus remōtis, per C. Valerium Troucillum, principem Galliae provinciae, familiārem suum, cui summam omnium rērum fidem
 15 habēbat, cum eō colloquitur; simul commonefacit quae ipso praesente in concilio dē Dumnorige sint dicta, et ostendit quae sēparatim quisque dē eō apud sē dixerit. Petit atque hortātur ut sine ejus offēnsiōne animi vel ipse dē eō, causā cognitā, statuāt, vel cīvitātem statuere jubeat.

CAESAR YIELDS TO THE PLEAS OF DIVICIACUS, BROTHER OF DUMNORIX

20. Diviciācus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrāre coepit nē quid gravius in frātre statueret: "Sciō," inquit, "illa esse vēra, neque quisquam ex eō plūs quam ego dolōris capit, propterea quod, cum ipse grātiā plūrimum
 15 possem domi atque in reliquā Galliā, ille minimum propter adulescentiam posset, per mē crēvit; quibus opibus ac nervis nōn solum ad minuendam grātiā, sed paene ad perniciem meam ūtitur. Commoveor tamen et amorē frāternō et estimātiōne vulgi. Quod si quid ei ā tē gravius accidet, cum

guriā et suū dolōrem ejus voluntā
net. Dumnorigem ad sē vocat, frātre
eō reprehendat ostendit; quae ipse intell
erātur prōpōnit; monet ut in reliquū ter
nēs vītet; praeterita sē Diviciācō frātrī
Dumnorigī custōdēs pōnit, ut quae a
iātur scīre possit.

PLANS TO SURPRISE THE HELVETIANS

iē ab explorātōribus certior factus hostēs
e mīlia passuum ab ipsius castris octō, qu
ontis et quālis in circuitū ascēsus quī c
Renūtiātum est facilem esse. Dē ter
ēnum, lēgātum prō praetōre, cum duāl
ducibus quī iter cognōverant summum jug
jubet; quid suī cōsiliī sit ostendit. Ipse
dem itinere quō hostēs ierant, ad eōs co
que omnem ante sē mittit. P. Cōnsidi
perītissimus habēbātur et in exercitū
n M. Cressi fac

atque insignibus cognōvisse. Caesar suās cōpiās in primum collem subdūcit, aciem instruit. Labiēnus monte opātō nostrōs expectābat proeliōque abstinēbat. Caesar enī eum adventum suum expectāre jusserat, ut undique ū tempore in hostēs impetus fieret. Multō dēnique diē per plōrātōrēs Caesar cognōvit et montem ā suis tenēri et Hvētiōs castra mōvisse et Cōnsidium timōre perterritum quō nōn vīdisset prō vīsō sibi renūtiāsse. Eō diē quō cōnsuēr
 15 intervāllō hostēs sequitur et mīlia passuum tria ab eōru castris castra pōnit.

CAESAR TURNS ASIDE TOWARD BIBRACTE, PURSUED
BY THE HELVETIANS

23. Postridiē ejus diēi, quod omnīnō bīdui frūmentum s pererat, rei frūmentāriæ prōspiciendum existimāns, iter Helvētiis āvertit ac Bibracte, oppidum Haeduōrum, ire cōtendit. Nam hoc oppidum longē maximum et cōpiōsissimu
 5 erat atque nōn amplius mīlibus passuum XVIII aberat. I rēs per fugitīvōs L. Aemiliū, decuriōnis equitum Gallōru hostibus nūntiātur. Helvētiī, commūtātō cōnsiliō atq itinere conversō, nostrōs ā novissimō agmine insequi lacessere coepērunt.

BOTH SIDES PREPARE FOR BATTLE

24. Postquam id animum advertit, cōpiās suās Caesar proximum collem subdūxit equitātumque quī sustinēret h tium impetum mīsīt. Ipse interim in colle mediō triplicē aciem instrūxit legiōnum quattuor veterānārum; in summ
 5 jugō duās legiōnēs quās in Galliā citeriōre proximē cōnserat et omnia auxilia collocāvit; impedimenta sarcināsque ūnum locum cōferri, et eum ab hīs quī in superioriōre ac cōnstitērant mūniri jussit. Helvētiī cum omnibus suis car secūti impedimenta in ūnum locum contulērunt; ipsi cōnfe
 10 tissimā aciē, rejectō nostrō equitātū, phalange factā, su *primam nostram* aciem successērunt.

...is, facile hostium phalangen
ctā, gladiis dēstrictis, in eōs impetum f
iō ad pugnam erat impedimentō quod
iō ictū pilōrum trānsfixa et colligāta era
ē inflexisset, neque id ēvellere neque sin
mmodē pugnāre poterant; multī igitur,
, praeoptāvērunt scūtum manū ēmittere
gnāre. Tandem vulneribus dēfessī et p
l mōns suberat circiter mille passuum s
coepērunt. Captō monte et succēdentil
Tulingī, quī hominum milibus circiter
claudēbant et novissimis praesidiō erant,
b latere apertō aggressī circumveniēban
elvētiī, quī in montem sēsē recēpera
proelium redintegrāre coepērunt. Rōr
atulērunt; prīma et secunda aciēs, ut vic
teret, tertia, ut venientēs sustinēret.

FEAT AND FLIGHT OF THE HELVETIIANS

pugnātum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus ē filiis captus est. Ex eō proeliō circiter hominum milia cxxx superfuērunt eāque tōtā nocte continenter iērunt; in finēs Lingonum diē quārtō pervēnērunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisōrum nostri eōs sequi nōn potuissent. Caesar ad Lingonas litterās nūntiōsque misit, nē eōs frūmentō nēve aliā rē juvārent; aliter sē eōs eōdem locō quō Helvētiōs habitūrum. Ipse, trīduō intermissō, cum omnibus cōpiis eōs sequi coepit.

SURRENDER OF THE HELVETIANS

27. Helvētiū omnium rērum inopiā adducti lēgātōs dē dēditōne ad eum misērunt. Quī cum eum in itinere convēnissent, sē ad pedēs prōjēcērunt suppliciterque locūtī flentēs pācem petiērunt. Caesar eōs in eō locō quō tum essent suū adventum expectāre iussit. Eō postquam pervēnit, obsidēs, arma, servōs, quī ad eōs perfūgissent, poposcit. Dum ea conquīruntur et cōferuntur, circiter hominum milia vi ejus pāgī quī Verbigenus appellātur primā nocte ē castris Helvētiōrum ēgressi ad Rhēnum finēsque Germānōrum contendērunt.

TERMS GRANTED THE HELVETIANS

28. Quod ubi Caesar rescit, quōrum per finēs ierant, his ut conquīrerent et redūcerent, sī sibi pūrgāti esse vellent, imperāvit; reductōs in hostium numerō habuit; reliquōs omnēs, obsidibus armis perfugis trāditis, in dēditōnem accēpit. Helvētiōs, Tulingōs, Latobrigōs in finēs suōs, unde erant profecti, reverti iussit et, quod omnibus frūgibus āmissis domī nihil erat quō famem tolerārent, Allobrogibus imperāvit ut iis frūmentī cōpiam facerent; ipsōs oppida vicōsque quōs incenderant restituere iussit. Id eā maximē ratiōne fēcit, quod nōluit eum locum unde Helvētiū discesserant vacāre, nē propter bonitātem agrōrum Germāni, quī trāns Rhēnum incolunt, ex suis finibus in Helvētiōrum finēs trāns-

E NUMBERS OF THE HELVETIANS AND

castris Helveticorum tabulae repertae
confectae et ad Caesarem relatae, quibus
in ratio confecta erat, qui numerus
ad arma ferre possent, et item separatim
ulieresque. Quarum omnium rationum :

Helveticorum milium cclxiii, Tulingorum
Latobrigorum xiiii, Rauracorum xxiii
his, qui arma ferre possent, ad milia non
omnium fuerunt ad milia ccclxviii. In
diuerunt censu habitos, ut Caesar imperaverat
merus milium c et x.

FROM GALLIC STATES CONGRATULATE C

Helveticorum confecto, totius fere Gallie
vitatum, ad Caesarem gratulatum con
venerunt: "Tametsi pro veteribus Helveticorum
manus ab his poenae habentur"

GALLIC ENVOYS APPEAL TO CAESAR FOR AID
AGAINST THE GERMANS

31. Eō conciliō dimissō, idem principēs civitātum quī ante fuerant ad Caesarem revertērunt colloquiumque sēcrētum petiērunt. Eā rē impetrātā, sēsē omnēs flentēs Caesarī ad pedēs prōjēcērunt: "Nōn minus volumus," inquit, "ea
5 quae dixerimus cēlāre quam ea quae petimus impetrāre, proptereā quod, si ēnūtiātum erit, summum in cruciātum veniēmus." Locūtus est prō hīs Diviciācus Haeduus: "Galliae tōtīus factiōnēs sunt duae; hārum alterius principātum tenent Haeduī, alterius Arvernī. Hī cum tantopere dē potentātū inter sē multōs annōs contenderent, ab Arvernīs Sēquanisque Germānī mercēde arcessitī sunt. Hōrum primō circiter milia xv Rhēnum trānsiērunt; posteaquam agrōs et cultum et cōpiās Gallōrum hominēs ferī ac barbarī adamāvērunt, trāductī plūrēs; nunc est in Galliā ad c et xx milium
10 numerus. Cum hīs Haeduī eōrumque clientēs semel atque iterum armīs contendērunt; magnam calamitātem pulsī accēpērunt; omnem enim nōbilitātem, omnem senātum, omnem equitātum amīsērunt. Quibus proeliis calamitātibusque frāctī, quī et suā virtūte et populi Rōmānī hospitio atque amicitia
20 plūrimum ante in Galliā potuerant, coāctī sunt Sēquanīs obsidēs dare nōbilissimōs civitātis; jūre jūrاند autem civitatem obstrīnxērunt sēsē neque obsidēs repetitūrōs neque auxilium ā populō Rōmānō implōrātūrōs, sed perpetuō sub illōrum dictione atque imperiō futurōs esse. Ūnus ego sum ex omni
25 civitāte Haeduōrum quī addūci nōn potuerim, ut jūrārem aut liberōs meōs obsidēs darem. Ob eam rem ex civitāte prōfūgi et Rōmam ad senātum vēni auxilium postulātum, quod sōlus neque jūre jūrاند neque obsidibus tenēbar. Sed pejus victōribus Sēquanīs quam Haeduīs victīs accidit, propterea quod Ariovistus, rēx Germānōrum, in eōrum finibus
30 cōnsēdit tertiamque partem agrī Sēquanī, quī est optimus tōtīus Galliae, occupāvit, et nunc dē alterā parte tertiā Sē-

quanōs dēcēdere jubet, proptereā quod paucis mēnsibus ante Harūdum milia hominum **xxiiii** ad eum vērunt, quibus locus ac sēdēs parantur. Futūrum est paucis annis ut 35 omnēs Galli ē finibus pellantur atque omnēs Germānī Rhēnum trāseant; neque enim cōferendus est Gallicus cum Germānōrum agrō, neque haec cōsuētūdō victūs cum illā comparanda. Ariovistus autem, ut semel Gallōrum cōpiās proeliō vicit, superbē et crudēliter imperat, obsidēs nōbilissimī 40 cujusque liberōs possit et in eōs omnia exempla cruciātūsque ēdit, sī qua rēs nōn ad nūtum aut ad voluntātem ejus facta est. Homō est barbarus, irācundus, temerārius; nōn possunt ejus imperia diūtius sustinērī. Nisi quid in tē populōque Rōmānō erit auxiliī, omnēs Galli cōgentur, ut Helvētiī ante, 45 domō ēmigrāre, aliud domicilium, aliās sēdēs, remōtās ā Germānis, petere fortūnamque, quaecumque accidet, experiri. Haec sī ēnūntiāta Ariovistō erunt, nōn dubitō quā dē omnibus obsidibus quī apud eum sunt gravissimum supplicium sūmat. Tū vel auctoritatē tuā atque exercitūs vel recentī victoriā vel 50 nōmine populī Rōmānī cēterōs Germānōs Galliā prohibēre potes Gallōsque omnēs ab Ariovistī injuriā dēfendere."

THE SAD PLIGHT OF THE SEQUANI

32. Hāc orātiōne ab Diviciācō habitā, omnēs quī aderant magnō flētū auxilium ā Caesare petere coepērunt. Animadvertit Caesar ūnōs ex omnibus Sēquanōs nihil eārum rērum facere quās cēteri facerent, sed tristēs, capite dēmissō, terram intueri. Ejus rei quae causa esset mirātus ex ipsis quaeiit. 5 Nihil Sēquanī respondērunt sed in eādē tristitiā tacitī permānsērunt. Cum ab hīs saepius quaereret neque ūllam omniā vōcem exprimere posset, idem Diviciācus Haeduus respondit: "Hōc est miserior et gravior fortūna Sēquanōrum quam reliquōrum, quod sōlī nē in occultō quidem queri neque 10 auxilium implōrāre audent absentisque Ariovistī crudelitatem sicut praesentis horrent; reliquīs enim Gallis fugae facultās datur, Sēquanīs vērō, quī intrā finēs suōs Ariovistum rece-

GALLIC ENVOYS APPEAL TO CAESAR FOR AID
AGAINST THE GERMANS

31. Eō conciliō dīmissō, idem principēs cīvitatū quī ante fuerant ad Caesarem revertērunt colloquiumque sēcrētum petiērunt. Eā rē impetrātā, sēsē omnēs flentēs Caesarī ad pedēs prōjēcērunt: "Nōn minus volumus," inquiunt, "ea
5 quae dixerimus cēlāre quam ea quae petimus impetrāre, propterea quod, sī ēnūntiātum erit, summum in cruciātum veniēmus." Locūtus est prō his Dīviciācus Haeduus: "Galliae tōtīus factiōnēs sunt duae; hārum alterius principātum tenent Haeduī, alterius Arvernī. Hī cum tantopere dē potentātū inter sē multōs annōs contenderent, ab Arvernīs Sēquanisque Germānī mercēde arcessītī sunt. Hōrum primō circiter milia xv Rhēnum trānsiērunt; posteaquam agrōs et cultum et cōpiās Gallōrum hominēs ferī ac barbarī adamāvērunt, trāductī plūrēs; nunc est in Galliā ad c et xx milium
15 numerus. Cum hīs Haeduī eōrumque clientēs semel atque iterum armīs contendērunt; magnam calamitātem pulsī accēpērunt; omnem enim nōbilitātem, omnem senātum, omnem equitātum amīsērunt. Quibus proeliīs calamitātibusque frāctī, quī et suā virtūte et populī Rōmānī hospitio atque amicitia
20 plūrimum ante in Galliā potuerant, coāctī sunt Sēquanīs obsidēs dare nōbilissimōs cīvitatīs; jūre jūrاند autem cīvitatē obstrinxērunt sēsē neque obsidēs repetītūrōs neque auxilium ā populō Rōmānō implōrātūrōs, sed perpetuō sub illōrum dictione atque imperiō futūrōs esse. Ūnus ego sum ex omni
25 civitate Haeduōrum quī addūcī nōn potuerim, ut jūrārem aut liberōs meōs obsidēs darem. Ob eam rem ex civitate prōfūgī et Rōmam ad senātum vēnī auxilium postulātum, quod sōlus neque jūre jūrاند neque obsidibus tenēbar. Sed pejus victōribus Sēquanīs quam Haeduīs victīs accidit, propterea quod Ariovistus, rēx Germānōrum, in eōrum finibus
30 cōnsēdit tertiamque partem agrī Sēquanī, quī est optimus tōtīus Galliae, occupāvit, et nunc dē alterā parte tertiā Sē-

...reus est Gallic
gio, neque haec cōsuētūdō victūs c
Ariovistus autem, ut semel Gallōrum
perbē et crūdēliter imperat, obsidēs nōb
3 poscit et in eōs omnia exempla cruciā
nōn ad nūtum aut ad voluntātem ejus
barbarus, irācundus, temerārius; nōn p
iūtius sustinēri. Nisi quid in tē popu
ixiliū, omnēs Gallī cōgentur, ut Helvētiī
aliud domicilium, aliās sēdēs, remōtās ā
tūnamque, quaecumque accidet, experiri. I
iovistō erunt, nōn dubitō quīn dē omn
ud eum sunt gravissimum supplicium sūn
e tuā atque exercitūs vel recentī victōriā
Rōmānī cēterōs Germānōs Galliā prohib
mnēs ab Ariovistī injūriā dēfendere.”

SAD PLIGHT OF THE SEQUANI

e ab Diviciācō habitā, omnēs quī ader
im ā Caesare petere coarctantur.

p̄erunt, quōrum oppida omnia in potestāte ejus sunt, omnē
15 cruciātūs sunt perferendī."

CAESAR RESOLVES TO STOP GERMAN ENCROACHMENTS
UPON GAUL

33. His rēbus cognitīs, Caesar Gallōrum animōs verbis
cōfirmāvit pollicitusque est sibi eam rem, cūrae futūram
magnam sē habēre spem et beneficiō suō et auctōritāte adduc-
tum Ariovistum finem injūriis factūrum. Hāc orātiōne
5 habitā, concilium dīmīsit. Secundum ea multae rēs cum
hortābantur ad eam rem cōgitandam et suscipiendam: im-
primīs, quod Haeduī, frātrēs cōsanguineīque saepenumero
ā senātū appellāti, in servitūte atque in diciōne Germānōrum
tenēbantur, eōrumque obsidēs apud Ariovistum ac Sēquanōs
10 erant; quod in tantō imperiō populī Rōmānī turpissimum sibi
et rei pūblicae esse arbitrābatur. Paulātīm autem Germānōs
cōnsuēscere Rhēnum trānsire et in Galliam magnam eōrum
multitūdinem venīre populō Rōmānō periculōsum vidēbat;
existimābat autem hominēs ferōs ac barbarōs, omnī Galli-
15 occupātā, ut ante Cimbri Teutonīque fēcissent, in prōvinciam
atque inde in Italiam exitūrōs esse, praesertim cum Sēquanōs
ā prōvinciā nostrā Rhodanus dīvideret; quibus rēbus quam
mātūrrimē occurrendum putābat. Ipse autem Ariovistus
tantōs sibi spīritūs, tantam arrogantiam sūmpserat ut feren-
20 dus nōn vidērētur.

CAESAR IS REFUSED A CONFERENCE WITH THE GERMAN
KING ARIOVISTUS

34. Quam ob rem, lēgātīs ad Ariovistum missīs, ab eo
postulāvit ut aliquem locum medium utriusque colloquiū
dēligeret: velle sēsē dē rē pūblicā et summīs utriusque rēbus
cum eō agere. Eī lēgātiōnī Ariovistus respondit: "Si quid
5 mihi ā Caesare opus esset, ad eum vēnissem; sī quid illi
mē vult, illum ad mē venīre oportet. Praetereā neque sine
exercitū in eas partēs Galliae venīre audeō quās Caesar pos-

ENVOYS TO ARIOVISTUS WITH DI

sponsis ad Caesarem relātis, iterum
 is cum hīs mandātis mittit: "Quoniam
 ris rēx atque amicus ā senātū appellātus
 renire invitātus gravāris atque dē com-
 nōscere nōn vīs, haec sunt quae ā tē p-
 quam multitudinem hominum amplius
 Galliam trādūcās; deinde ut obsidēs quō-
 reddās Sēquanisque permittās ut idem i-
 3 injuriā lacessās nēve hīs sociisque eōrum
 Sī id ita fēceris Caesarī populōque Ro-
 ia atque amicitia tēcum erit; sī Caesa-
 Haeduōrum injuriās nōn negleget. Na-
 tō, quod paucis ante annis factum est, quā
 rōvinciam obtinet Haeduōs cēterōsque a
 dēfendere dēbet."

ARIOVISTUS' DEFIANT REPLY

Ariovistus respondit: "

frāternum nōmen populī Rōmānī aberit. Quod mihi Caesar dēnūntiat sē Haeduōrum injūriās nōn neglētūrum, nēmō mēcum sine suā perniciē contendit. Cum volet, congregiātur;
 15 intelleget quid invictī Germānī, exercitātissimī in armīs, qui inter annōs XIII tēctum nōn subierint, virtūte possint."

COMPLAINTS BY THE HAEDUANS AND THE TREVERI
 OF GERMAN AGGRESSIONS

37. Haec eōdem tempore Caesarī mandāta referēbantur, et lēgātī ab Haeduis et ā Trēverīs veniēbant; Haedui querēbantur, quod Harūdēs, quī nūper in Galliam trānsportātī essent, finēs eōrum populārentur: sēsē nē obsidibus quidem
 5 datīs pācem Ariovistī redimere potuisse; Trēverī autem dicēbant pāgōs centum Suēbōrum ad ripās Rhēnī cōnsēdisse, qui Rhēnum trānsire cōnārentur; his praeesse Nasuam et Cimmerium frātrēs. Quibus rēbus Caesar vehementer commōtus mātūrandum sibi existimāvit, nē, sī nova manus Suēbōrum
 10 cum veteribus cōpiīs Ariovistī sēsē conjūnxisset, minus facile resistī posset. Itaque rē frūmentāriā quam celerrimē potuit comparātā, magnīs itineribus ad Ariovistum contendit.

CAESAR SEIZES THE STRONGHOLD OF VESONTIO

38. Cum trīduī viam prōcessisset, nūntiātum est eī Ariovistum cum suis omnibus cōpiīs ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sēquanōrum, contendere. Id magnopere sibi praecavendum Caesar existimābat. Nam
 5 que omnium rērum quae ad bellum ūsui erant summa erat in eō oppidō facultās, idemque nātūrā locī sic mūniēbātur, ut magnam ad dūcendum bellum daret facultātem; propterea quod flūmen Dūbis, ut circinō circumductum, paene tōtum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est nōn amplius
 10 pedum dc, quā flūmen intermittit, mōns continet magnā altitūdine, ita ut rādīcēs montis ex utrāque parte ripae flūminis contingant. Hunc mūrus circumdatus arcem efficit et cum oppidō conjungit. Hūc Caesar magnīs nocturnīs diurnīs

que itineribus contendit occupatōque oppidō ibi praesidium collocat.

15

CAESAR'S ARMY PANIC-STRICKEN FROM STORIES
OF GERMAN PROWESS

39. Dum paucōs diēs ad Vesontiōnem rei frumentariae commeātūque causā morātur, nostrī Gallōs ac mercatōrēs dē Germaniis interrogant; illi ingentī magnitudine corporum Germanōs, incredibili virtūte atque exercitātiōne in armīs esse praedicābant (saepenumerō sēsē cum his congressōs nē vul- 5 um quidem atque aciem oculōrum dicēbant ferre potuisse); quibus ex vōcibus tantus subito timor omnem exercitum occupāvit ut nōn mediocriter omnium mentēs animōsque perturbāret. Hic primum ortus est ā tribūnīs militum, praefectis, reliquisque quī ex urbe amicitiae causā Caesarem secūtī 10 nōn magnum in rē militārī ūsum habēbant; hī, variis causis domum proficiscendī illātis, petēbant ut ejus voluntāte discedere liceret; nōnnūlli pudōre adducti, ut timōris suspiciōnem vitārent, remanēbant. Hī neque vultum fingere neque interdum lacrimās tenēre poterant; abditī in tabernaculis aut suum fātum querēbantur aut cum familiāribus suis commūne periculum miserābantur. Vulgō tōtis castris testāmenta obsignābantur. Hōrum vōcibus ac timōre paulatim etiam iī quī magnum in castris ūsum habēbant, militēs centuriōnēsque quīque equitātū praecerant, perturbābantur. 15 Qui sē ex his minus timidōs existimārī volēbant, dicēbant: "Nōn hostem verēmur, sed angustias itineris et magnitudinem silvārum quae intercēdunt inter nōs atque Ariovistum; timēmus etiam ut rēs frumentaria satis commodē supportārī possit." Nōnnūlli etiam Caesarī nūntiābant militēs propter 25 timōrem neque castra mōtūrōs neque signa lātūrōs.

CAESAR HOLDS A COUNCIL OF OFFICERS AND
ALLAYS THEIR FEARS

40. Haec cum animadvertisset, convocātō cōnsiliō omniumque ordinum ad id cōnsilium adhibitīs centuriōnibus, vehē-

5   menter eōs incūsāyit: "Vestrum nōn est," inquit, "aut quam
 in partem aut quō cōnsiliō dūcāminī quaerere aut cōgitāre
 Ariovistus mē cōnsule cupidissimē populī Rōmānī amicitiam
 appetiit; cūr hunc tam temere quisquam ab officiō disces-
 sūrum iūdicat? Equidem existimō, cognitīs meis postulātis
 atque aequitāte condiciōnum perspectā, eum neque meam
 neque populī Rōmānī grātiā repudiātūrum. Quod sī furōre
 10   atque āmentīā impulsus bellum intulerit, quid tandem verō-
 minī aut cūr dē vestrā virtūte aut dē meā diligentīā dēspē-
 rātis? Factum est ejus hostis periculum patrum nostrōrum
 memoriā, Cimbrīs et Teutonīs ā C. Mariō pulsīs; factum
 etiam nūper in Italiā servīli tumultū, quī tamen aliquid ūsūs
 15   ac disciplīnae ā nobīs accēperant. Ex quō iūdicārī potest
 quantum habeat in sē bonī cōstantia, proptereā quod quī
 aliquamdiū inermēs sine causā timēbantur, hī postea armātī
 ac victōrēs ā militibus Rōmānīs superātī sunt. Dēnique hī
 sunt eidem quōs saepenumerō Helvētīi nōn solum in suis sed
 20   etiam in illōrum finibus superāvērunt; quī tamen parēs esse
 nostrō exercitūi nōn potuērunt. Nēmō adversō proeliō et
 fugā Gallōrum commoveātur. Ariovistus enim multōs mēn-
 sēs castrīs sē ac palūdibus tenuerat neque suī potestātem
 fēcerat; deinde cum Galli dēspērārent jam dē pugnā et dis-
 persī essent, subitō eōs adortus magis ratiōne et cōnsiliō
 quam virtūte vicit. Hāc ratiōne nē ipse quidem spērat nos-
 trōs exercitūs capī posse. Quī suum timōrem in rei frūmen-
 tariae simulatiōnem angustiasque itineris cōferunt faciunt
 arroganter, cum aut dē officiō imperātōris dēspērāre vide-
 30   antur aut praescribere audeant. Haec mihi sunt cūrae; frū-
 mentum Sēquanī, Leucī, Lingonēs subministrant, jamque
 sunt in agrīs frumenta mātūra; dē itinere ipsī brevī tempore
 iūdicābitis. Quod vōs signa nōn lātūrōs dīcitur, nihil eā rē com-
 moveor; quibuscumque enim exercitus nōn pārui, aut male
 35   rē gestā fortūna defuit aut aliquō facinore compertō avāritia
 est convicta; mea innocentia perpetuā vitā, fēlicitās Helvē-
 tiorum bellō est perspecta. Itaque quod in longiōrem diem

legioni Caesar et indulserat praec
cōfidēbat maximē.

THE CONFIDENCE OF THE ARMY IS RESTORED CAESAR MARCHES AGAINST ARIOVISTUS

In hac oratione habitā, mirum in modum com-
mentēs summaque alacritās et cupiditās
est, princepsque decima legiō per tribūnū
igit, quod de se optimum iudicium fecisse
in gerendum paratissimam confirmāvit.
Legiones cum tribūnis militum et primōru-
ibus egerunt, ut Caesarī satisfacerent: se
bitasse neque timuisse neque de summā
sed imperatoris esse existimāvisse. Ca-
e acceptā et itinere exquisitō per Divici-
ei maximam fidem habēbat, de quartā
fectus est. Septimō diē, cum iter nō
exploratoribus certior factus est Ariovis-
bus passuum IIII et v.

verēri postulāvitque ut uterque cum sōlō equitātū ad colloquium venīret; aliā ratiōne sēsē nōn esse ventūrum. Caesar hāc condiciōne acceptā, salūtem suam tamen Gallōrum equitātūi committere nōn audēbat; itaque legiōnāriōs militū legiōnis decimae in equōs Gallōrum equitum imposuit, praesidium quam amīcissimum habēret. Quod cum fieri nōn irrīdiculē quīdam ex militibus decimae legiōnis dixi-
 15 "Plūs quam pollicitus est Caesar facit; pollicitus sē in castris hortis praetōriae locō decimam legiōnem habitūrum, aequum rescribit."

THE INTERVIEW—CAESAR'S ADDRESS TO ARIOVISTUS

43. Plānitīēs erat magna et in eā tumulus terrēnus satī grandis. Hic locus aequum ferē spatium ā castris utriusque aberat. Eō, ut erat dictum, ad colloquium vērunt. Legiōnem Caesar quam equīs dēvexerat passibus cc ab eō tumulo
 5 cōstituit. Item equitēs Ariovistī parī intervāllō cōstitērunt. Ariovistus ex equīs ut colloquerentur et praeter sē dēnōs ut ad colloquium addūcerent postulāvit. Ubi eō ventum est, Caesar initiō ōratiōnis suae senātūsque in eum beneficia commemorāvit, quod rēx appellātus esset ā senātū, quod amīcus
 10 quod mūnera amplissimē missa; "haec rēs," inquit, "et pauci contigit et prō magnis hominum officiis cōsuēvit tribui; tū cum neque aditum neque causam postulandī iūstam habērēs beneficiō ac liberālitate meā ac senātūs ea praemia cōsecutus es. Veterēs iūstasque causas necessitudinis Rōmānī cum
 15 Haeduīs habent; multa senātūs cōsulta honorifica in eōs facta sunt; omni tempore tōtius Galliae principātum Haeduī tenuērunt, prius etiam quam nostram amīcitiā appetiērunt. Populī Rōmānī haec est cōsuētūdō, ut sociōs atque amīcōs nōn modo suī nihil dēperdere, sed grātiā, dignitāte, honor
 20 auctiōrēs velit esse; quod vērō ad amīcitiā populī Rōmāni attulērunt, id iīs ēripī quis pati potest?" Postulāvit deinde eadem quae lēgātīs in mandātis dederat: nē aut Haeduīs aut eōrum sociīs bellum inferret; obsidēs redderet; si nūllam pa-

... ad postulata Caesaris paucis
verbtibus multa praedicavit: "Trānsī Rē-
neā sponte, sed rogātus et arcessītus ā Cae-
sare spē magnisque praemiis domum propin-
quā habeo in Galliā ab ipsis concessās, ol-
im datōs; stipendium capio jure belli,
imponere cōsuērunt. Nōn ego Gallis
intulērunt; omnēs Galliae civitatēs ad-
iūxērunt ac contrā mē castra habuērunt
et mē unō proeliō pulsae ac superatae su-
nt. Nō volunt, iterum parātus sum dēcertāre
inīquum est dē stipendiō recūsāre, quod
tempus pependērunt. Amicitiam populī
Romani et praesidiō, nōn dētrimentō esse co-
petiū. Sī per populum Rōmānum stīpe-
ndiū dēditiciū subtrahentur, nōn minus libe-
ri Rōmānī amicitiam quam appetiū. Quod
vobis in Galliam trādūcō, id meī mūnier
ignandae causā faciō; ejus rei testimoniō
nōn vēnī et quod bellum nōn intulērunt

nōn sciam. Dēbeō suspicārī tē, simulātā amīcitiā, exercitum in Galliā meī opprimendī causā habēre. Nisi dēcēdēs atque exercitum dēdūcēs ex hīs regiōnibus, tē nōn prō amīcō sed
 5 prō hoste habēbō. Quod sī tē interfēcērō, multis nōbilibus principibusque populī Rōmānī grātum fēcērō; id ab ipsis per eōrum nūntiōs compertum habēō, quōrum omnium grātiā atque amīcitiā tuā morte redimere possum. Quod sī dēcēseris et liberā possēsiōnem Galliae mihi trādideris, magnō
 10 tē praeimiō remunerābor et quaecumque bella gerī volēs sine ūllō tuō labōre et periculō cōficiam.”

CAESAR DEFENDS ROMAN AGAINST GERMAN CLAIMS

45. Multa ā Caesare in eam sententiam dicta sunt, quārē negōtiō dēsistere nōn posset: “Neque mea,” inquit, “neque populī Rōmānī cōnsuetūdō patitur ut optimē meritōs sociōs dēseram, neque iūdicō Galliam potius esse tuā quam populī
 5 Rōmānī. Bellō superātī sunt Arvernī et Rutēnī ā Q. Fabiō Maximō, quibus populus Rōmānus ignōvit neque in prōvinciā redēgit neque stipendium imposuit. Quod sī antiquissimum quodque tempus spectārī oportet, populī Rōmānī iūstissimum est in Galliā imperium; sī iūdicium senātūs obser-
 10 vārī oportet, libera dēbet esse Gallia, quam bellō victā suis lēgibus ūtī voluit.

A TREACHEROUS ATTACK BY THE GERMANS ENDS THE INTERVIEW

46. Dum haec in colloquiō geruntur, Caesarī nūntiātum est equitēs Ariovistī propius tumultum accēdere et ad nostrōs adequitāre et lapidēs tēlaque in nostrōs conjicere. Caesar loquendi finem fēcīt sēque ad suōs recēpit suisque imperāvit
 5 nē quod omnīnō tēlum in hostēs rejicerent. Nam etsi sine ūllō periculō legiōnis dēlēctae cum equitātū proelium fore vidēbat, tamen nōlēbat hostēs dicere posse, sī pulsī essent, sē
 ā Rōmānis per fidem in colloquiō circumventōs. Ita colloquium dirēptum est. Postquam milītēs dē hīs rēbus cer-

rēs factī sunt, multō major alacritās studiumque pugnandī 10
 ius exercitūi injectum est.

ARIOVISTUS ASKS FOR ANOTHER CONFERENCE — CAESAR
 SENDS ENVOYS INSTEAD — ARIOVISTUS THROWS
 THEM INTO CHAINS

47. Bīduō post Ariovistus, ad Caesarem lēgātīs missīs,
 ntiāvit sē velle dē iīs rēbus quae inter cōs agī coeptae
 que perfectae essent agere cum eō; petīvit ut aut iterum
 lloquiō diem cōstitueret aut, sī id minus vellet, ē suis
 gātīs aliquem ad sē mitteret. Colloquendī Caesarī causa 5
 sa nōn est, et eō magis quod Germānī in colloquiō tēla in
 strōs conjēcerant. Lēgātum sēsē magnō cum periculō ad
 m missūrum et hominibus ferīs objectūrum exīstimābat.
 isit igitur Gallum quendam, C. Valerium Procillum, et
 opter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, quā 10
 altā jam Ariovistus longinquā cōsuētūdine ūtēbātur, et
 od in eō peccandī Germānis causa nōn erat, et ūnā M.
 ētium, quī hospitio Ariovistī ūtēbātur. Hīs mandāvit ut
 ae dīceret Ariovistus cognōscerent et ad sē referrent.
 uōs cum apud sē in castrīs Ariovistus cōspexisset, exercitū 15
 ō praesente conclāmāvit: "Quid ad mē venītis? an specu-
 andī causā?" Cōnantīs dīcere prohibuit et in catēnās
 onjēcit.

CAESAR OFFERS BATTLE — ARIOVISTUS REFUSES —
 GERMAN CAVALRY TACTICS

48. Eōdem diē castra prōmōvit et mīlibus passuum vi ā
 Caesaris castrīs sub monte cōsēdit. Postridiē ejus diēi
 raeter castra Caesaris suās cōpiās trādūxit et mīlibus pas-
 sum duōbus ultrā eum castra fēcit eō cōnsilio, ut frūmentō
 ommcātūque quī ex Sēquanīs et Haeduīs supportārētur 5
 Caesarem interclūderet. Ex eō diē continuōs v Caesar prō
 astris suās cōpiās prōdūxit et aciem instrūctam habuit, ut,
 vellet Ariovistus proelio contendere, ei potestās nōn dees-

nōn sciam. Dēbeō suspicārī tē, simulatā amīcitīā, exercitum in Galliā meī opprimendī causā habēre. Nisi dēcēdēs atque exercitum dēdūcēs ex hīs regiōnibus, tē nōn prō amīcō sed
 35 prō hoste habēbō. Quod sī tē interfēcērō, multīs nōbilibus prīncipibusque populī Rōmānī grātum fēcērō; id ab ipsīs per eōrum nūntiōs compertum habēō, quōrum omnium grātiā atque amīcitiam tuā morte redimere possum. Quod sī dēces-
 40 sēris et liberā possessiōnem Galliae mihi trādideris, magnō tē praemiō remūnerābor et quaecumque bella gerī volēs sine ūllō tuō labōre et periculō cōnficiam."

CAESAR DEFENDS ROMAN AGAINST GERMAN CLAIMS

45. Multa ā Caesare in eam sententiam dicta sunt, quārē negōtiō dēsistere nōn posset: "Neque' mea," inquit, "neque populī Rōmānī cōnsuetūdō patitur ut optimē meritōs sociōs dēseram, neque iūdicō Galliam potius esse tuam quam populī
 5 Rōmānī. Bellō superātī sunt Arvernī et Rutēnī ā Q. Fabiō Maximō, quibus populus Rōmānus ignōvit neque in prōvinciam redēgit neque stipendium imposuit. Quod sī antiquis-
 10 simum quodque tempus spectārī oportet, populī Rōmānī iūstissimum est in Galliā imperium; sī iūdicium senātūs observārī oportet, libera dēbet esse Gallia, quam bellō victā suis lēgibus ūtī voluit.

A TREACHEROUS ATTACK BY THE GERMANS ENDS THE INTERVIEW

46. Dum haec in colloquiō geruntur, Caesarī nūntiātum est equitēs Ariovistī propius tumulum accēdere et ad nostrōs adequitāre et lapidēs tēlaque in nostrōs conjicere. Caesar loquendī finem fēcit sēque ad suōs recēpit suisque imperāvit
 5 nē quod omnīnō tēlum in hostēs rejicerent. Nam etsī sine ūllō periculō legiōnis dēlectae cum equitātū proelium fore vidēbat, tamen nōlēbat hostēs dicere posse, sī pulsī essent, sē
ā Rōmānis per fidem in colloquiō circumventōs. Ita collo-
quium dirēptum est. Postquam militēs dē hīs rēbus cer-

— ARIOVISTUS THROW
THEM INTO CHAINS

post Ariovistus, ad Caesarem lēgātis
velle dē iīs rēbus quae inter cōs agī
e essent agere cum eō; petīvit ut aut
i cōstitueret aut, sī id minus vellet,
n ad sē mitteret. Colloquendī Caesarī
et eō magis quod Germānī in colloquiō
erant. Lēgātum sēsē magnō cum perīcu
et hominibus ferīs objectūrum exīstin
allum quendam, C. Valerium Procillum
et propter linguae Gallicae scientiam,
ovistus longinquā cōsuētūdine ūtēbātu
candī Germānīs causa nōn erat, et ūni
spitiō Ariovistī ūtēbātur. Hīs mandāv
riovistus cognōscerent et ad sē refer
sē in castrīs Ariovistus cōspexisset, exe
clāmāvit: “Quid ad mē venītis? an sī
Cōnantīs dicere prohibuit et in

set. Ariovistūs hīs omnibus diēbus exercitum castrīs conti-
 10 nuit, equestri proeliō cotīdiē contendit. Genus hoc erat pug-
 nae quō sē Germānī exercuerant. Equitum mīlia erant vi,
 totidem numerō peditēs vēlōcissimī ac fortissimī, quōs ex
 omni cōpiā singulī singulōs suae salūtis causā dēlēgerant; cum
 hīs in proeliis versābantur, ad eōs sē equitēs recipiēbant; hi
 15 sī quid erat dūrius, concurrēbant; sī quī graviōre vulnere
 acceptō equō dēciderat, circumsistēbant; sī quō erat longius
 prōdeundum aut celerius recipiendum, tanta erat hōrum
 exercitātiōne celeritās ut jubīs sublevātī equōrum cursum
 adaequārent.

CAESAR FORTIFIES A SECOND CAMP

49. Ubi eum castrīs sē tenēre Caesar intellēxit, nē diūtius
 commeātū prohibērētur, ultrā eum locum, quō in locō Ger-
 mānī cōnsēderant, circiter passūs dc ab hīs, castrīs idōneum
 locum dēlēgit aciēque triplici instrūctā ad eum locum vēnit.
 5 Primam et secundam aciem in armīs esse, tertiam castra
 mūnīre iussit. Hic locus ab hoste circiter passūs dc, ut dic-
 tum est, aberat. Eō circiter hominum xvi mīlia expedita
 cum omni equitātū Ariovistus mīsīt, quae cōpiae nostrōs per-
 terrērent et mūnitiōne prohibērent. Nihilō sētius Caesar, ut
 10 ante cōstituerat, duās aciēs hostem prōpulsāre, tertiam opus
 perficere iussit. Mūnītis castrīs, duās ibi legiōnēs reliquit et
 partem auxiliōrum, quattuor reliquās in castra majōra redūxit.

ARIOVISTUS CONTINUES TO REFUSE BATTLE

50. Proximō diē institūtō suō Caesar ē castrīs utrisque
 cōpiās suās ēdūxit paulumque ā majōribus castrīs prōgressus
 aciem instrūxit, hostibus pugnandī potestātem fēcīt. Ubi nē
 tum quidem eōs prōdīre intellēxit, circiter merīdiem exercitum
 5 in castra redūxit. Tum dēnum Ariovistus partem suārum
 cōpiārum quae castra minōra oppugnāret mīsīt. Acriter
 utrimque usque ad vesperum pugnātum est. Sōlis occāsū
 suās cōpiās Ariovistus, multis et illātis et acceptis vulneribus,

... , eae ita dicunt: 'nōn es
āre, sī ante novam lūnam proeliō contē

AR BY MARCHING ON THE GERMAN CAM PROVOKES ARIOVISTUS TO BATTLE

liē ejus diēi Caesar praesidiō utrīque
se vīsum est reliquit; omnīs ālāriōs in cō
castrīs minōribus cōstituit, quod minus r
legiōnāriōrum prō hostium numerō valē
lāriīs ūterētur; ipse, triplici instrūctā aciē,
ostium accessit. Tum dēmum necessariē
piās castrīs ēdūxērunt generātimque cōns
intervāllis, Harūdēs, Marcomānōs, Tri
metēs, Sedusiōs, Suēbōs, omnemque aciem
s circumdedērunt, nē qua spēs in fugā
mulierēs imposuērunt, quae ad proelium
ēs passīs manibus flentēs implōrābant nē
ānis trāderent.

PROGRESS OF THE BATTLE

sinistrō cornū pulsa atque in fugam coniecta esset, ā dextrō cornū vehementer multitudīne suōrum nostram aciem premēbant. Id cum animadvertisset P. Crassus adulescēns, quī
 15 equitātūī praeerat, quod expeditior erat quam īī quī inter aciem versābantur, tertiam aciem labōrantibus nostrīs sub-sidiō mīsīt.

GERMAN DEFEAT AND FLIGHT—RECOVERY OF
CAESAR'S ENVOYS

53. Ita proelium restitūtum est, atque omnēs hostēs terga
 vertērunt neque prius fugere dēstitērunt quam ad flūmen
 Rhēnum milia passuum ex eō locō circiter v pervēnērunt.
 Ibi perpaucī aut vīribus cōnfīsī trānāre contendērunt aut
 5 lintribus inventīs sibi salūtem repperērunt; in hīs fuit Ariovis-
 tus, quī nāviculam dēligātā ad rīpam nactus eā profūgit;
 reliquōs omnēs cōnsecūtī equitēs nostrī interfēcērunt. Duae
 fuērunt Ariovistī uxōrēs, ūna Suēba nātiōne, quam domō
 sēcum dūxerat, altera Nōrica, rēgis Vocciōnis soror, quam in
 10 Galliā dūxerat, ā frātre missam; utraque in eā fugā periit.
 Fuērunt duae filiae; hārum altera occīsa, altera capta est.
 C. Valerius Procillus, cum ā custōdibus in fugā trīnis catēnis
 vinctus traherētur, in ipsum Caesarem hostēs equitātū īn-
 sequentem incidit. Quae quidem rēs Caesarī nōn minōrem
 15 quam ipsa victōria voluptātem attulit, quod hominem
 honestissimum prōvinciae Galliae, suum familiārem et hospi-
 tem, ēreptum ē manibus hostium sibi restitūtum vidēbat,
 neque ejus calamitāte dē tantā voluptāte et grātulātiōne
 quicquam fortūna dēminuerat. Is sē praesente dē sē ter-
 20 sortibus cōnsultum dicēbat utrum ignī statim necārētur an in
 aliud tempus reservārētur; sortium beneficiō sē esse incolumem.
 Item M. Mētius repertus et ad eum reductus est.

CAESAR PLACES HIS ARMY IN WINTER QUARTERS
AND GOES TO ITALY

54. Hōc proeliō trāns Rhēnum nūntiātō, Suēbī, quī ad
 rīpās Rhēnī vēnerant, domum revertī coepērunt; ubi īī quī

proximī Rhēnum incolunt eōs perterritōs sēnsērunt, insecūtī magnum ex iis numerum occidērunt. Caesar, ūnā aestāte duōbus maximīs bellīs cōfectīs, mātūrius paulō quam tem- 5 pus annī postulābat in hiberna in Sēquanōs exercitum dēdūxit; hibernīs Labiēnum praeposuit; ipse in citeriōrem Galliam ad conventūs agendōs profectus est.

CAESAR'S GALLIC WAR—BOOK II

CONSPIRACY OF THE BELGAE. CAESAR MARCHES AGAINST THEM

1. Cum esset Caesar in citeriōre Galliā, ita utī suprā dēmōn-
strāvimus, erēbrī ad eum rūmōrēs afferēbantur litterisque
item Labiēnī certior fiēbat omnēs Belgās, quam tertiam esse
Galliae partem dixerāmus, contrā populum Rōmānum conjūrāre
5 obsidēsque inter sē dare. Conjūrandī hās esse causās: primum,
quod verērentur nē omnī pācātā Galliā ad eōs exercitus noster
addūcerētur; deinde, quod ab nōn nūllīs Gallīs sollicitārentur,
partim quī, ut Germānōs diūtius in Galliā versārī nōluerant, ita
populī Rōmānī exercitum hiemāre atque inveterāscere in Galliā
10 molestē ferēbant, partim quī mōbilitāte et levitāte animī novis
imperīis studēbant; ab nōn nūllīs etiam, quod in Galliā ā
potentiōribus atque iīs quī ad condūcendōs hominēs facultātēs
habēbant vulgō rēgna occupābantur; quī minus facile eam
rem imperiō nostrō cōsequī poterant.

2. His nūntiīs litterisque commōtus Caesar duās legiōnēs in
citeriōre Galliā novās cōscripsit et initā aestāte, in ulteriōrem
Galliam quī dēdūceret, Q. Pedium lēgātum mīsit. Ipse, cum
primum pābulī cōpia esse inciperet, ad exercitum vēnit. Dat
5 negōtium Senonibus reliquisque Gallīs quī finitimī Belgīs
erant utī ea quae apud eōs gerantur cognōscant sēque dē his
rēbus certiōrem faciant. Hī cōstanter omnēs nūntiāvērunt
manūs cōgī, exercitum in ūnum locum condūcī. Tum vērō
dubitandum nōn existimāvit quīn ad eōs proficiscerētur. Rē
10 frūmentāriā prōvīsā castra movet diēbusque circiter xv ad finēs
Belgārum pervenit.

THE REMI SURRENDER TO CAESAR

3. Eō cum dē imprōvisō celeriusque omnium opiniōne vēnis-
 set, Rēmī, quī proximī Galliae ex Belgīs sunt, ad eum lēgātōs
 Iccium et Andebrogium, primōs civitātis, misērunt, quī dicerent
 sē suaque omnia in fidem atque potestātem populī Rōmānī per- 5
 mittere, neque sē cum reliquīs Belgīs cōsensisse neque contrā
 populum Rōmānum conjūrāsse, parātōsque esse et obsidēs dare
 et imperāta facere et oppidis recipere et frūmentō cēterisque
 rēbus juvāre; reliquōs omnēs Belgās in armīs esse, Germānōsque
 quī cis Rhēnum incolant sēsē cum hīs conjūnxisse, tantumque
 esse eōrum omnium furōrem ut nē Suessiōnēs quidem, frātrēs 10
 cōnsanguineōsque suōs, quī eōdem jūre et isdem lēgibus ūtantur,
 ūnum imperium ūnumque magistrātum cum ipsis habeant, dē-
 terrēre potuerint quā cum hīs cōsentīrent.

THE ORIGIN OF THE BELGAE AND THEIR FORCES

4. Cum ab iis quaereret quae civitātēs quantaeque in armīs
 essent et quid in bellō possent, sic reperīebat: plērōsque Belgās
 esse ortōs ā Germānīs Rhēnumque antīquitus trāductōs propter
 locī fertilitātem ibi cōnsēdisse, Gallōsque quī ea loca incolerent
 expulisse, sōlōsque esse quī patrum nostrōrum memoriā omni 5
 Galliā vexātā Teutonōs Cimbrōsque intrā suōs finēs ingredi
 prohibuerint; quā ex rē fieri utī eārum rērum memoriā magnam
 sibi auctōritātem magnōsque spiritūs in rē militārī sūmerent.
 Dē numerō eōrum omnia sē habēre explorāta Rēmī dicēbant,
 proptereā quod propinquitātibus affinitātibusque conjūctī 10
 quantam quisque multitudinem in commūnī Belgārum conciliō
 ad id bellum pollicitus sit cognōverint. Plūrimum inter eōs
 Bellovacōs et virtūte et auctōritāte et hominum numerō valēre;
 hōs posse cōficere armāta milia centum; pollicitōs ex eō numerō
 ēlēcta milia LX, tōtīusque bellī imperium sibi postulāre. Sucs- 15
 siōnēs suōs esse finitimōs; finēs lātissimōs ferācissimōsque agrōs
 possidēre. Apud eōs fuisse rēgem nostrā etiam memoriā Divi-
 ciācum, tōtīus Galliae potentissimum, quī cum magnae partis

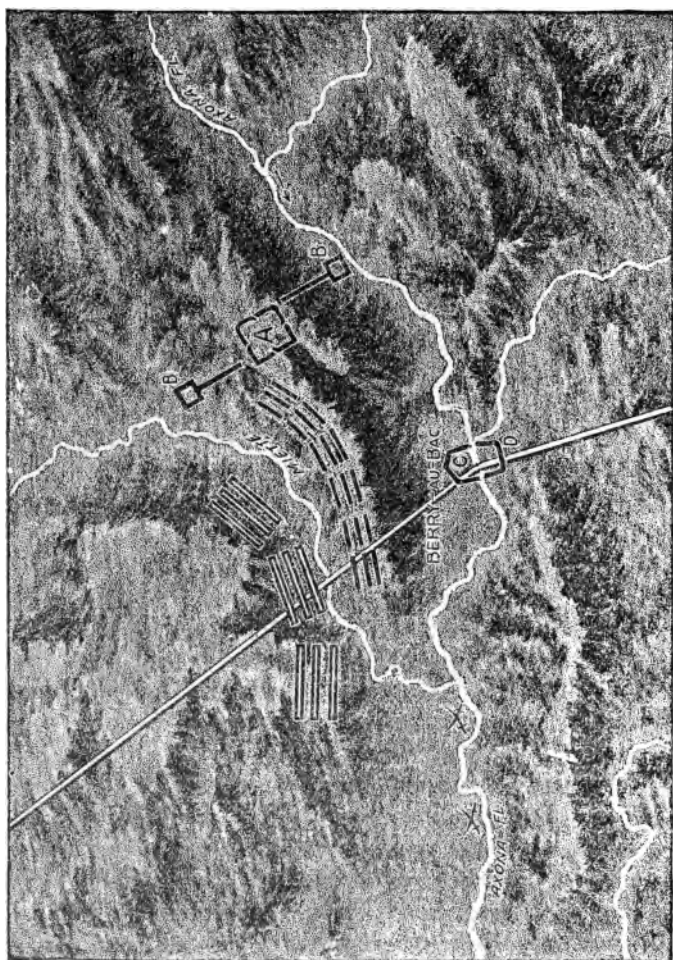
hārum regiōnum, tum etiam Britanniae, imperium obtinuerit;
 20 nunc esse rēgem Galbam; ad hunc propter iūstitiam prūden-
 tiamque summam tōtius belli omnium voluntate dēferri; oppida
 habēre numerō XII, pollicērī mīlia armāta L; totidem Nervīōs,
 quī maximē ferī inter ipsōs habeantur longissimēque absint;
 xv mīlia Atrebātēs, Ambiānōs x mīlia, Morinōs xxv mīlia,
 25 Menapiōs vii mīlia, Caletōs x mīlia, Velicassēs et Viromanduōs
 totidem, Atuaticōs xviii mīlia; Condrūsōs, Eburōnēs, Caerōsōs,
 Caemānōs, quī ūnō nōmine Germānī appellantur, arbitrārī
 ad xl mīlia.

CAESAR ENCAMPS ON THE RIVER AISNE

5. Cacsar Rēmōs cohortātus liberāliterque ōrātiōne prōsecū-
 tus omnem senātum ad sē convenīre principumque liberōs obsidēs
 ad sē addūci iussit. Quae omnia ab hīs diligenter ad diem facta
 sunt. Ipse Diviciācum Haeduum magnopere cohortātus docet
 5 quantō opere rei pūblīcae commūnisque salūtis intersit manūs
 hostium distinērī, nē cum tantā multitudīne ūnō tempore
 cōnfligendum sit. Id fierī posse, sī suās cōpiās Haeduī in
 finēs Bellovacōrum intrōdūxerint et eōrum agrōs populārī
 coeperint. Hīs datīs mandātis eum ā sē dīmittit. Postquam
 10 omnēs Belgārū cōpiās in ūnum locum coactās ad sē venīre
 vidit, neque jam longē abesse ab iīs quōs miserat explōrātōribus
 et ab Rēmīs cognōvit, flūmen Axonam, quod est in extrēmīs
 Rēmōrum finibus, exercitum trādūcere mātūrāvit atque ibi
 castra posuit. Quae rēs et latus ūnum castrōrum ripīs flūminis
 15 mūniēbat et, post eum quae erant, tūta ab hostibus reddēbat,
 et commeātūs ab Rēmīs reliquīsque civitātibus ut sine periculō
 ad eum supportārī possent efficiēbat. In eō flūmine pōns erat.
 Ibi praesidium pōnit et in alterā parte flūminis Q. Titūrium
 Sabīnum lēgātum cum sex cohortibus relinquit. Castra in
 20 altitudinem pedum XII vāllō fossāque duodēvigintī pedum
 mūnīrī jubet.

...ue sustentātum est. G
elgārum oppugnātiō est haec. Ubi circ
ninum tōtis moenibus undique in mūrum
; mūrusque dēfēnsōribus nūdātus est, tes
cedunt mūrumque subruunt. Quod tum
um tanta multitudō lapidēs ac tēla conjic
endī potestās erat nūllī. Cum finem oppug
cius Rēmus, summā nōbilitāte et grātiā
ppidō praeerat, ūnus ex iis quī lēgātī dē pā
ant, nūntiōs ad eum mittit: nisi subsidium
ē diūtius sustinēre nōn posse.

iā nocte Caesar, isdem ducibus ūsus quī ni
t, Numidās et Crētas sagittāriōs et fundit
i oppidānis mittit; quōrum adventū et Rē
nis studium prōpugnandī accessit, et hosti
ōs potiundī oppidī discessit. Itaque pauli
orātī agrōsque Rēmōrum dēpopulātī, omni
quō adire potuerant incēnsis, ad castra C
iis contendērunt et ā milibus passuum mi
uērunt; quae castra ...

constituit ibique tormentum instruxisset, hostēs, quod tantum m
b lateribus pignantēs suōs circumvenīre
uābus legiōnibus quās proximē cōscrip
ut, si quō opus esset, subsidiō dūci posse
pro castris in aciē cōstituit. Hostēs ite
is ēductās instruxērunt.

THE BELGAE ATTEMPT TO CROSS THE
alūs erat nōn magna inter nostrum atque l

Hanc si nostrī trānsirent, hostēs expectā
si ab illis initium trānseundi fieret, ut imp
parāti in armis erant. Interim proeliō e
iēs contendebātur. Ubi neutri trānseu
secundiōre equitum proeliō nostris Caesar s

Hostēs prōtinus ex eō locō ad flūmen Axoi
quod esse post nostra castra dēmōnstrātū
ertis partem suārum cōpiārum trādūcere
ut, si possent, castellum, cui praeerat
expugnārent pontemque interseinderent
agros Rēmā-

ubi et de expugnandō oppidō et de flūmine transeundō spem sē
 fefellisse intellēxērunt neque nostrōs in locum inīquiōrem prō-
 10 gredi pugnandī causā vidērunt, atque ipsōs rēs frūmentāria dēfi-
 cere coepit, conciliō convocātō cōstituērunt optimum esse
 domum suam quemque reverti et, quōrum in finēs primum
 Rōmānī exercitum intrōdūxissent, ad eōs dēfendendōs undique
 15 et domesticis cōpiis rei frūmentāriae ūterentur. Ad eam sen-
 tentiam cum reliquis causis haec quoque ratiō eōs dēdūxit, quod
 Diviciācum atque Haeduōs finibus Bellovacōrum appropinquāre
 cognōverant. His persuādēri ut diūtius morārentur neque suis
 auxilium ferrent nōn poterat.

THE ROMANS PURSUE AND INFLICT HEAVY LOSSES

11. Eā rē cōstitutā secundā vigiliā magnō cum strepitū ac
 tumultū castris ēgressi nūllō certō ordine neque imperiō, cum
 sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire
 properāret, fēcērunt ut cōsimilis fugae profectiō vidērētur.
 5 Hāc rē statim Caesar per speculātōrēs cognitā insidiās veritus,
 quod quā de causā discēderent nōndum perspexerat, exercitum
 equitātumque castris continuit. Primā lūce cōfirmātā rē ab
 explorātōribus omnem equitātum, quī novissimum agmen
 morārētur, praemisit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cot-
 10 tam lēgātōs praefēcit. T. Labiēnum lēgātum cum legiōnibus
 tribus subsequi iussit. Hi novissimōs adorti et multa milia
 passuum prōsecuti magnam multitudinem eōrum fugientium
 conciderunt, cum ab extrēmō agmine ad quōs ventum erat cōn-
 sisterent fortiterque impetum nostrōrum militum sustinērent,
 15 priōrēs, quod abesse ā periculō vidērentur neque ūllā necessitatē
 neque imperiō continērentur, exauditō clāmōre, perturbātis
 ordinibus omnēs in fugā sibi praesidium pōnerent. Ita sine ūllō
 periculō tantam eōrum multitudinem nostrī interfēcērunt quan-
 tum fuit diēi spatium; sub occāsum sōlis sequi dēstitērunt sēque
 20 in castra, ut erat imperātum, recēperunt.

1 duxit et magnō itinere ad oppidum
2. Id ex itinere oppugnāre cōnātus, quoc
bus esse audiēbat, propter lātitudinem for
am paucis dēfendentibus expugnāre nōn p
rīneās agere quaeque ad oppugnandum ūst
epit. Interim omnis ex fugā Suessiōnum
proximā nocte convēnit. Celeriter vīneis
ere jactō turribusque cōstitūtis, magnitū
pe viderant ante Gallī neque audierant,
um permōtī lēgātōs ad Caesarem dē dēditi
ibus Rēmīs ut cōservārentur, impetrant.
esar, obsidibus acceptis primis civitātis
gis duōbus filiis, armisque omnibus ex opp
nem Suessiōnēs accipit exercitumque in
iī cum sē suaque omnia in oppidum Bra
nt, atque ab eō oppidō Caesar cum exerc
uum v abesset, omnēs majōrēs nātū ex op
Caesarem tendere et vōce significāre coe
dem ac potestātem venīre neque contr
armis contendere. Item, cum ad oppidum
bi pōneret, puerī mulierēsque ex mūrō pas
sionem ab Rēmīs

liāsque perfe.re, et ab Haeduīs dēfēcisse et populō Rōmānō bellum intulisse. Quī ejus cōsiliī principēs fuissent, quod intellexerent quantam calamitātem civitātī intulissent, in Britanniam profūgisse. Petere nōn solum Bellovacōs sed etiam
 10 prō hīs Haeduōs ut suā clēmētiā ac mānsuētūdine in eōs ūtātur. Quod sī fēcērit, Haeduōrum auctōritātem apud omnēs Belgās amplificātūrum, quōrum auxiliīs atque opibus, sī qua bella inciderint, sustentāre cōnsuērint.

15 15. Caesar honōris Diviciāci atque Haeduōrum causā sēsē eōs in fidem receptūrum et cōservātūrum dixit; et quod erat civitās magnā inter Belgās auctōritāte atque hominum multitūdine praestābat, de obsidēs poposcit. Hīs trādītis omnibusque
 5 armīs ex oppidō collātis, ab eō locō in finēs Ambianōrum pervēnit, quī sē suaque omnia sine morā dēdidērunt. Eōrum finēs Nervii attingēbant; quōrum dē nātūrā mōribusque Caesar cum quaereret, sic reperiēbat: Nullum esse aditum ad eōs mercātōribus; nihil patī vīnī reliquārumque rērum ad lūxuriā pertinentium inferri, quod hīs rēbus relanguēscere animōs et remitti
 10 virtūtem existimārent; esse hominēs ferōs magnaeque virtūtis, increpitāre atque incūsāre reliquōs Belgās, quī sē populō Rōmānō dēdidissent patriamque virtūtem prōjēcissent; cōfirmāre sēsē neque lēgātōs missūrōs neque ūllam condiōnem pācis
 15 acceptūrōs.

THE NERVII PLAN A SURPRISE ATTACK

16. Cum per eōrum finēs trīduum iter fēcisset, inveniēbat ex captivīs Sabim flūmen ā castris suis nōn amplius milia passuum
 x abesse; trāns id flūmen omnēs Nervii cōnsēdisse adventumque ibi Rōmānōrum expectāre ūnā cum Atrebātibus et Viro-
 5 manduīs, finitimīs suis (nam hīs utrisque persuāserant ut eandem bellī fortūnam experirentur); expectārī etiam ab iis Atuatucōrum cōpiās atque esse in itinere; mulierēs quīque per aetātem ad pugnam inūtīlēs vidērentur in eum locum conjēcisse
quō propter palūdēs exercitui aditus nōn esset.

Nerviōs pervēnērunt atque hīs dēmōnstrati
 legiōnēs impedimentōrum magnum nume-
 reque esse quicquam negōtiū, cum prīma leg-
 reliquaeque legiōnēs magnum spatium abe-
 nīs adorīrī; quā pulsā impedimentisque direp-
 ae contrā cōsistere nōn audērent. Adjuvi-
 ōnsilium quī rem dēferēbant, quod Nervīi
 itātū nihil possent (neque enim ad hoc tem-
 sed quicquid possunt pedestribus valent cō-
 ōnitimōrum equitātum, sī praedandī caus-
 , impedirent, teneris arboribus incisis atque
 in lātitudinem rāmīs enātīs et rubīs sentibus
 cerant ut instar mūrī hae saepēs mūnimēt-
 ō nōn modo nōn intrārī, sed nē perspicī quide-
 cum iter agminis nostrī impedirētur, nōn omi-
 um Nervīi existimāvērunt.

BATTLEGROUND. SURPRISE ATTACK ON C.

i nātūra erat haec, quem locum nostrī castrī
 is ab sum-

dētulerant. Nam quod hostibus appropinquābat, cōnsu
 suā Caesar vi legiōnēs expeditās dūcēbat; post eas tōti
 5 citūs impedimenta collocārat; inde duae legiōnēs quae
 cōnscriptae erant tōtum agmen claudēbant praesidiōque
 mentis erant. Equitēs nostrī cum funditōribus sagitt
 flūmen trānsgressī cum hostium equitatū proelium comm
 Cum sē illi identidem in silvās ad suōs reciperent ac ri
 10 silvā in nostrōs impetum facerent, neque nostrī longiu
 quem ad finem porrēcta loca aperta pertinēbant cēde
 sequī audērent, interim legiōnēs vi quae primae vēnerar
 dimēnsō castra mūnīre coepērunt. Ubi prima impe
 nostrī exercitūs ab iis quī in silvis abditī latēbant vīs
 15 quod tempus inter eōs committendī proeliī convēnerat,
 silvās aciem ordinēsque cōstituerant atque ipsī sē cōnf
 rant, subitō omnibus cōpiīs prōvolāvērunt impetumque in
 equitēs fēcērunt. His facile pulsīs ac prōturbātīs, inc
 celeritatē ad flūmen dēcucurrērunt, ut paene ūnō tempo
 20 silvās et in flūmine hostēs vidērentur. Eādē autem ce
 adversō colle ad nostra castra atque eōs quī in opere o
 erant contendērunt.

ROMAN DISCIPLINE TELLS. CAESAR INSPECTS HIS

20. Caesarī omnia ūnō tempore erant agenda; v
 prōpōnendum, quod erat insigne cum ad arma concurr
 tēret, signum tubā dandum, ab opere revocandī militēs, q
 lō longius aggeris petendī causā prōcesserant arcessend
 5 instruenda, militēs cohortandī, signum dandum. Quārū
 magnam partem temporis brevitās et incursus hostiū
 pediēbat. His difficultātibus duae rēs erant subsidiō,
 atque ūsus militum, quod, superiōribus proeliis exercitū
 fierī oportēret nōn minus commodē ipsī sibi praescriber
 10 ab aliīs docērī poterant, et quod ab opere singulisque leg
 singulōs lēgātōs Caesar discōdere nisi mūnitīs castris ve
 Hi propter propinquitātem et celeritatē hostium nih

Caesaris imperium expectābant, sed per sē quae vidēbantur administrābant.

21. Caesar, necessariis rēbus imperātis, ad cohortandōs milites quam partem fors obtulit dēcucurrit et ad legiōnem decimam dēvēnit. Milites nōn longiōre ōrātiōne cohortātus quam uti suae pristināe virtūtis memoriā retinērent neu perturbārentur animō hostiumque impetum fortiter sustinērent, quod nōn longius hostēs aberant quam quō tēlum adigī posset, proelii committendī signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandī causā profectus pugnātibz occurrit. Temporis tanta fuit exiguitās hostiumque tam parātus ad dimicandum animus ut nōn modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeās induendās scūtisque tegimenta dētrahenda tempus dēfuerit. Quam quisque ab opere in partem cāsū dēvēnit quaeque prīma signa cōspexit, ad haec cōstitit, nē in quacrendis suis pugnandī tempus dimitteret.

DIFFICULTIES OF THE GROUND. ROMAN LEFT AND CENTER VICTORIOUS

22. Instrūctō exercitū magis ut loci nātūra et necessitās temporis quam ut rei militāris ratiō atque ōrdō postulābat, cum diversae legiōnēs aliae aliā in parte hostibus resisterent, saepibusque dēnsissimis, ut ante dēmōstrāvimus, interjectis prospectus impedirētur, neque certā subsidia collocārī neque quid in quāque parte opus esset prōvidērī neque ab unō omnia imperia administrārī poterant. Itaque in tantā rērum inīquitāte fortūnae quoque ēventūs variī sequēbantur.

23. Legiōnis viii et x milites, ut in sinistrā parte aciēi cōstitērant, pilis ēmissis cursū ac lassitudine exanimātōs vulneribusque cōfectōs Atrebātēs (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex locō superiōre in flūmen compulērunt, et trānsire cōnantēs insecūtī gladiis magnam partem eōrum impeditam interfēcērunt. Ipsī trānsire flūmen nōn dubitāvērunt et in locum inīquum prōgressī rūsus resistentēs hostēs redintegrātō proelio

in fugam conjēcērunt. Item aliā in parte diversae duae legiōnēs ,
 xi et viii, prōfligātis Viromanduis, quibuscum erant congressae ,
 10 ex locō superiōre in ipsīs flūminis rīpīs proeliābantur. At tōtis
 ferē castris ā fronte et ā sinistrā parte nūdātis, cum in dextrō
 cornū legiō xii et nōn magnō ab eā intervāllō vii cōstitisset,
 omnēs Nervii cōfertissimō agmine duce Boduognātō, quī sum-
 mam imperiī tenēbat, ad eum locum contendērunt; quōrum
 15 pars ab apertō latere legiōnēs circumvenire, pars summum
 castrōrum locum petere coepit.

CAPTURE OF THE ROMAN CAMP. CAESAR IN THE FIGHT

24. Eōdem tempore equitēs nostrī levisque armātūrae pedi-
 tēs, quī cum iis unā fuerant, quōs primō hostium impetū pulsōs
 dixeram, cum sē in castra reciperent, adversīs hostibus occurrē-
 bant ac rūsus aliam in partem fugam petēbant, et cālōnēs, quī
 5 ab decumānā portā ac summō jugō collis nostrōs victōrēs flūmen
 trānsisse cōspexerant, praedandī causā ēgressī, cum respexis-
 sent et hostēs in nostrīs castris versārī vīdissent, praecipitēs
 fugae sēsē mandābant. Simul eōrum quī cum impedimentīs
 veniēbant clāmor fremitusque oriēbātur, aliūque aliam in partem
 10 perterritī ferēbantur. Quibus omnibus rēbus permōtī equitēs
 Trēverī, quōrum inter Gallōs virtūtis opīniō est singulāris, quī
 auxiliī causā ā cīvitate missī ad Caesarem vēnerant, cum multi-
 tudine hostium castra complērī, legiōnēs premī et paene circum-
 ventās tenērī, cālōnēs, equitēs, funditōrēs, Numidās dispersōs
 15 dissipātōsque in omnēs partēs fugere vīdissent, dēspērātis
 nostrīs rēbus domum contendērunt; Rōmānōs pulsōs superā-
 tōsque, castris impedimentisque eōrum hostēs potitōs cīvitatī
 renūtiāvērunt.

25. Caesar ab x legiōnis cohortātiōne ad dextrum cornū
 profectus, ubi suōs urgērī signisque in unum locum collātis xii
 legiōnis cōfertōs milītēs sibi ipsōs ad pugnam esse impedimentō
 vīdit, quārtae cohortis omnibus centuriōnibus occīsīs, signiferō
 5 *interfectō*, signō āmissō, reliquārum cohortium omnibus ferē

centuriōnibus aut vulnerātis aut occisis, in hīs prīmipilō P. Sextiō Baculō, fortissimō virō, multis gravibusque vulneribus cōfectō, ut jam sē sustinēre nōn posset, reliquōs esse tardiōrēs et nōn nullōs ab novissimis dēsertō locō proeliō excēdere ac tēla
 10 vītāre, hostēs neque ā fronte ex inferiōre locō subeuntēs intermittere et ab utrōque latere instāre et rem esse in angustō vidit neque ūllum esse subsidium quod submitti posset, scūtō ab novissimis militi dētractō, quod ipse eō sine scūtō vēnerat, in prīmā aciem prōcessit centuriōnibusque nōminatim appellātis
 15 reliquōs cohortātus, militēs signa inferre et manipulōs laxāre iussit, quō facilius gladiis ūti possent. Cujus adventū spē illātā militibus ac redintegrātō animō, cum prō sē quisque in cōspectū imperātōris etiam in extrēmīs suis rēbus operam nāvāre cuperet, paulum hostium impetus tardātus est.

THE TENTH LEGION TO THE RESCUE. ROMAN VICTORY

26. Caesar cum vii legiōnem, quae jūxtā cōstitērat, item urgēri ab hoste vidisset, tribūnōs militum monuit ut paulatim sēsē legiōnēs conjungerent et conversa signa in hostēs inferrent. Quō factō, cum aliis aliī subsidium ferrent, neque timērent nē
 5 āversī ab hoste circumvenīrentur, audācius resistere ac fortius pugnāre coepērunt. Interim militēs legiōnum duārum quae in novissimō agmine praesidiō impedimentis fuerant, proeliō nūntiātō, cursū incitātō in summō colle ab hostibus cōspiciēbantur, et T. Labiēnus castris hostium potitus et ex locō superi-
 10 ore quae rēs in nostris castris gererentur cōspicātus x legiōnem subsidiō nostris mīsīt. Quī cum ex equitum et cālōnum fugā quō in locō rēs esset quantōque in periculō et castra et legiōnēs et imperātor versārētur cognōvissent, nihil ad celeritātē sibi reliquī fēcērunt.

27. Hōrum adventū tanta rērum commūtātiō est facta ut nostrī, etiam quī vulneribus cōfecti prōcubuissent, scūtis innixi proelium redintegrārent, cālōnēs perterritōs hostēs cōspicātī etiam *inermēs armātis* occurrerent, equitēs vērō ut turpitudinem

is pugnarent; his dējectis et coacervātis
essent ut ex tumultō tēla in nostrōs conjicere
a remitterent; ut nōn nēquiquam tam
jūdicārī dēbēret ausōs esse trānsire lātissimā
et altissimās ripās, subire inīquissimum
difficillimis animī magnitūdō redēgerat.

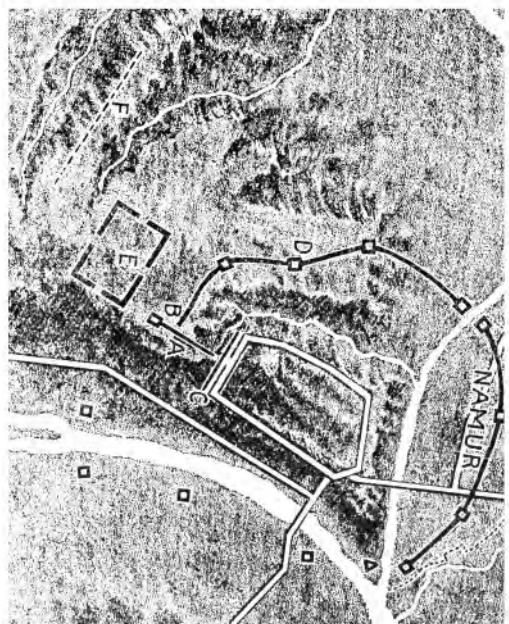
AR'S GENEROUS TREATMENT OF THE
SUCCESSION OF THE PROELIUM factō et prope ad interneciōne
serviōrum redactō, majōrēs nātū, quōs unā
sue in aestuāria ac palūdēs coniectōs dīxi
ntiātā, cum victōribus nihil impeditum,
intrārentur, omnium quī supererant cōnsē
ntem mīserunt sēque eī dēdidērunt; et in comi
lāmitāte ex DC ad trēs senātōrēs, ex homin
bus, quī arma ferre possent, sēsē redactōs esse
sunt, ut in miserōs ac supplicēs ūsus nō
diligentissimē cōservāvit suisque finī
jussit, et finitimis imperāvit ut ab injuriā
prohibērent.

in mūrō collocābant. Ipsī erant ex Cimbris Teutonisque
 10 prōgnātī, quī, cum iter in prōvinciam nostram atque Italiam
 facerent, iis impedimentis quae sēcum agere ac portāre nōn
 poterant citrā flūmen Rhēnum dēpositis, custōdiae ac praesidiō
 vi mīlia hominum ūnā reliquerant. Hi post eōrum obitum
 multōs annōs ā finitimis exagitātī, cum aliās bellum inferrent
 15 aliās illātum dēfenderent, cōnsensū eōrum omnium pāce factā
 hunc sibi domiciliō locum dēlēgerant.

30. Ac primō adventū exercitūs nostrī crēbrās ex oppidō
 excursiōnēs faciēbant parvulisque proeliis cum nostris con-
 tendēbant; postea vāllō pedum XII, in circuitū XV mīlium
 crēbrisque castellis circummūnītī oppidō sēsē continēbant.
 5 Ubi vineis āctis, aggere extrūctō, turrīm procul cōstitui vī-
 dērunt, primum irrīdēre ex mūrō atque increpitāre vōcibus,
 quod tanta māchinātiō ā tantō spatiō instituerētur: Quibusnam
 manibus aut quibus vīribus praesertim hominēs tantulae
 statūrae (nam plērumque omnibus Gallis prae magnitudine
 10 corporum suōrum brevitas nostra contemptū est) tantī oneris
 turrīm in mūrō sēsē posse collocāre cōfiderent?

THEY SURRENDER, BUT CONCEAL A PART OF THEIR ARMS

31. Ubi vērō movērī et appropinquāre mūrīs vīdērunt, novā
 atque inūsitatā speciē commōtī lēgātōs ad Caesarem dē pāce
 misērunt, quī ad hunc modum locūtī: Nōn sē existimāre
 Rōmānōs sine ope divīnā bellum gerere, quī tantae altitudinis
 5 māchinātiōnēs tantā celeritate prōmovēre possent; sē suaeque
 omnia eōrum potestātī permittere dixerunt. Ūnum petere ac
 dēprecārī: sī forte prō suā clēmētiā ac mānsuētūdine, quam
 ipsī ab aliis audirent, statuisset Atuatucōs esse cōservandōs,
 nē sē armis dēspoliāret. Sibi omnēs ferē finitimōs esse inimicōs
 10 ac suae virtūtī invidēre; ā quibus sē dēfendere trādītis armis
 nōn possent. Sibi praestāre, sī in eum cāsum dēdūcerentur,
 quamvis fortunam ā populō Rōmānō patī, quam ab his per
cruciātum interfici inter quōs dominārī cōsuēssent.

32. Ad haec Caesar respondit: Sē magis cōsuētūdine suā quam meritō eōrum cīvitātem cōservātūrū, sī, priusquam mūrū ariēs attigisset, sē dēdidissent; sed dēditionis nūllam esse condiōnem nisi armīs trāditīs. Sē id quod in Nerviiis fēcisset factūrū finitimisque imperātūrū nē quam dēditiciis populī Rōmānī injūriam inferrent. Rē renūtiātā ad suōs, illi sē quae imperārentur facere dixerunt. Armōrum magnā multitudīne dē mūrō in fossam quae erat ante oppidum jactā, sic ut prope summam mūrī aggerisque altitudinem acervi armōrum adaequārent, et tamen circiter parte tertiā, ut postea perspectum est, cēlātā atque in oppidō retentā, portīs patefactis eō diē pāce sunt ūsī.

THEIR ATTEMPT TO ESCAPE. DIRE PUNISHMENT

33. Sub vesperum Caesar portās claudī militēsque ex oppidō exīre jussit, nē quam noctū oppidānī ā militibus injūriam acciperent. Illi ante initō, ut intellēctum est, cōnsiliō, quod dēditione factā nostrōs praesidia dēductūrōs aut dēnique indiligentius servātūrōs crēdiderant, partim cum iīs quae retinuerant et cēlāverant armīs, partim scūtīs ex cortice factīs aut viminibus intextīs, quae subitō, ut temporis exiguitās postulābat, pellibus indūxerant, tertiā vigiliā, quā minimē arduus ad nostrās mūnitiōnēs ascēsus vidēbātur, omnibus cōpiīs repente ex oppidō ēruptiōnem fēcērunt. Celeriter, ut ante Caesar imperāverat, ignibus significātiōne factā, ex proximīs castellis eō concursus est, pugnātumque ab hostibus ita ācriter est ut ā virīs fortibus in extrēmā spē salutis iniquō locō contrā eōs quī ex vāllō turribusque tēla jacerent pugnārī dēbuit, cum in unā virtūte omnis spēs salutis cōsisteret. Occīsīs ad hominum milibus IIII reliquī in oppidum rejectī sunt. Postridiē ejus diēi refrāctīs portīs, cum jam dēfenderet nēmō, atque intrōmissis militibus nostrīs sectiōnem ejus oppidi ūniversam Caesar vēndidit. Ab iīs quī ēmerant caputū numerus ad eum relātus est milium LIII.

CRASSUS IN THE COAST STATES. THE CAMPAIGN ENDS

34. Eōdem tempore ā P. Crassō, quem cum legiōne unā miserat ad Venetōs, Venellōs, Osismōs, Coriosolitas, Esuviōs, Aulercōs, Redonēs, quae sunt maritimae cīvitātēs Ōceanumque attingunt, certior factus est omnēs eās cīvitātēs in diciōnem potestātemque populī Rōmānī esse redāctās. 5

35. His rēbus gestis, omni Galliā pācātā, tanta hujus belli ad barbarōs opiniō perlāta est utī ab iīs nātiōnibus quae trāns Rhēnum incolerent lēgātiōnēs ad Caesarem mitterentur, quae sē obsidēs datūrās, imperāta factūrās pollicērentur. Quās lēgātiōnēs Caesar, quod in Italiā Illyricumque properābat, 5 inītā proximā aestāte ad sē revertī jussit. Ipse in Carnutēs, Andēs, Turonōs, quaeque cīvitātēs propinquae iīs locīs erant ubi bellum gesserat, legiōnibus in hiberna dēductīs, in Italiā profectus est; ob eāsque rēs ex litterīs Caesaris diērum xv supplicātiō dēcrēta est, quod ante id tempus accidit nullī. 10

CAESAR'S GALLIC WAR—BOOK III

SERVIUS GALBA ENCAMPS IN THE ALPS

1. Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Ser. Galbam cum legiōne XII et parte equitātūs in Nantuātēs, Veragrōs, Sedūnōsque misit, quī ā finibus Allobrogum et lacū Lemannō et flūmine Rhodanō ad summās Alpēs pertinent. Causā mittendi
5 fuit quod iter per Alpēs, quō magnō cum periculō magnisque cum portōriis mercatōrēs ire cōsuērant, patefieri volēbat. Huic permisit, si opus esse arbitrāretur, utī in his locis legiōnem hiemandi causā collocāret. Galba, secundis aliquot proeliis factis castellisque complūribus eōrum expugnātis, missis ad
10 eum undique lēgātis obsidibusque datīs et pāce factā, cōstituit cohortēs duās in Nantuātibus collocāre et ipse cum reliquis ejus legiōnis cohortibus in vicō Veragrōrum, quī appellātur Octodūrus, hiemāre; quī vicus positus in valle, nōn magnā adjectā plānitīē, altissimis montibus undique continetur. Cum
15 hic in duās partēs flūmine divideretur, alteram partem ejus vicī Gallis concessit, alteram vacuum ab his relictam cohortibus attribuit. Eum locum vāllō fossaque mūnivit.

THE ALPINE TRIBES RISE IN REVOLT

2. Cum diēs hibernōrum complūrēs trānsissent frumentumque eō comportārī jussisset, subitō per explōrātōrēs certior factus est ex eā parte vicī quam Gallis concesserat omnēs noctū discessisse montēsque quī impendērent ā maximā multitudīne
5 Sedūnōrum et Veragrōrum tenērī. Id aliquot dē causis acciderat, ut subitō Galli bellī renovandī legiōnisque opprimendae cōsiliū caperent: primum, quod legiōnem, neque
eam plēnissimam, detractis cohortibus duābus et complūribus

...quod suos :
s obsidum nōmine dolēbant et Rōmān
causā sed etiam perpetuae possessi
occupāre cōnārī et ea loca finitimae prōv
persuāsum habēbant.

nūtiis acceptis Galba, cum neque opus
ēsq̄ue plēnē essent perfectae neque dē fr
ommeātū satis esset prōvīsum, quod dē
que acceptis nihil dē bellō timendum ex
eleriter convocātō sententiās exquirere c
5, cum tantum repentinī periculī praete
ac jam omnia ferē superiōra loca multiti
mplēta cōnspicerentur, neque subsidiō v
s supportārī interclūsīs itineribus possent
salūte nōn nūllae ejus modī sententiae
nentis relictis, ēruptiōne factā, isdem itine
ssent ad salūtem contenderent. Majōrī
c reservātō ad extrēmum cāsum cōnsiliō
xperiri et castra dēfendere.

1. Romanus

- 10 paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci ubi constiterat relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

- 5 Cum jam amplius horis sex continenter pugnaretur ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent languidiorebusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent resque esset jam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primi pili centurio, quem Nervio proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur.
- 10 Itaque convocatis centurionibus celeriter milites certiores facit paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute ponerent. .

ROMAN SUCCESS. GALBA RETURNS TO THE PROVINCE

6. Quod jussi sunt faciunt, ac subito omnibus portis eruptione facta neque cognoscendi quid fieret neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna eos qui in spem potiundorum castrorum venerant undique circumventos intercipiunt, et ex hominum milibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam conjiciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fuis armisque exutis se intra munitiones suas recipiunt.
- 10 Quo proelio facto, quod saepius fortunam temptare Galba nolebat atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrere rebus viderat, maxime frumenti inopia permotus, postero die omnibus ejus vicis aedificiis incensis in provinciam reverti contendit ac nullo hoste prohibente aut iter demorante
- 15 incolumem legionem in Nantuaes, inde in Allobroges perduxit *ibique hiemavit.*

et ut memineret, quod eas quoque nationes
agnoscere volebat, subitum bellum in Gallia
belli haec fuit causa. P. Crassus adulescens
proximus Oceanum in Andibus hiemabat. Is
opia frumenti erat, praefectos tribunosque
in finitimis civitates frumenti causam dimisit
T. Terrasidius missus in Esuvios, M. Trebius
in Venetos, Q. Velanius cum T. Silius in Venetos.

est civitatis longe amplissima auctoritas
nae regionum earum, quod et navis habent
ibus in Britanniam navigare consueverunt, et
rum nauticarum ceteros antecedunt, et in
is vasti atque aperti paucis portibus inter
ipsi, omnes fere qui eo mari uti consueverunt
Ab his fit initium retinendi Silius atque Velanius
se obsides quos Crasso dedissent recuper
Horum auctoritate finitimi adducti, ut
ita et repentina consilia, eadem de causam Tre
ue retinent, et celeriter missis legatis ne

quod influit in Ōceanum, rēmigēs ex prōvinciā institui, nautās gubernātōrēsque comparārī jubet. His rēbus celeriter administrātis, ipse, cum primum per annī tempus potuit, ad exercitum contendit. Venetī reliquaeque item civitatēs cognitō Caesaris adventū, simul quod quantum in sē facinus admisissent intellegēbant, lēgātōs, quod nōmen ad omnēs nātiōnēs sanctum inviolātumque semper fuisset, retentōs ab sē et in vincula coniectōs, prō magnitudine periculī bellum parāre et maximē ea quae ad ūsum nāvium pertinent prōvidēre instituunt, hōc majōre spē, quod multum nātūrā loci cōfidēbant. Pedestria esse itinera concīsa aestuāriis, nāvigātiōnem impeditam propter inscientiam locōrum paucitātemque portuum sciēbant, neque nostrōs exercitūs propter inopiam frūmentī diūtius apud sē morārī posse cōfidēbant; ac jam ut omnia contrā opiniōnem acciderent, tamen sē plūrimum nāvibus posse, Rōmānōs neque ūllam facultātem habēre nāvium neque eōrum locōrum ubi bellum gestūrī essent vada, portūs, insulās nōvisse, ac longē aliam esse nāvigātiōnem in conclusō marī atque in vāstissimō atque apertissimō Ōceanō perspiciebānt. His initis cōsiliis oppida mūniunt, frūmenta ex agrīs in oppida comportant, nāvēs in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum gestūrum cōnstābat, quam plūrimās possunt cōgunt. Sociōs sibi ad id bellum Osismōs, Lexoviōs, Namnetēs, Ambiliatōs, Morinōs, Diablintēs, Menapiōs asciscunt; auxilia ex Britannīā, quae contrā eās regiōnēs posita est, arcessunt.

CAESAR DECIDES UPON WAR. HIS PLAN OF CAMPAIGN

10. Erant hae difficultātēs bellī gerendī quās suprā ostendimus, sed tamen multa Caesarem ad id bellum incitābant: injūria retentōrum equitum Rōmānōrum, rebellio facta post dēditionem, dēfectiō datīs obsidibus, tot civitātum conjūratiō, in primīs, nē hāc parte neglēctā reliquae nātiōnēs sibi idem licēre arbitrārentur. Itaque cum intellexeret omnēs ferē Gallōs *novīs rēbus studēre* et ad bellum mōbiliter celeriterque excitārī,

... equitatū mittit.
 aliquosque Belgās adeat atque in of-
 fensūque, quī auxiliō ā Gallis arcessitī dīci-
 mus flūmen trānsire cōnentur, prohibeat
 ortibus legiōnāriīs XII et magnō num-
 erum proficisci iubet, nē ex his nātiōni
 mittantur ac tantae nātiōnēs conju-
 gant. Sabīnum lēgātum cum legiōnibus tribu-
 as Lexoviōsque mittit, quī eam manum
 Brūtum adulēscētem classī Gallicīs
 Pictonibus et Santonis reliquīsque pācāt
 jusserat, praeficit et, cum primum possit
 ubet. Ipse eō pedestribus cōpiīs contem-

SITUATION OF THE VENETI. THEIR FLEET

et ejus modī ferē sitūs oppidōrum, ut pos-
 sēt prōmunturiisque neque pedibus aditu-
 sē aestus incitāvisset, quod accidit sem-
 per etque nāvibus, quod rursus minuente ae-
 stu ārentur. Ita utrāque

13. Namque ipsorum nāvēs ad hunc modum factae armā-
taeque erant: carinae aliquantō plāniōrēs quam nostrārum
nāvium, quō facilius vada ac dēcessum aestūs excipere possent;
prōrae admodum ērēctae atque item puppēs, ad magnitudinem
5 fluctuum tempestātumque accommodatae; nāvēs tōtae factae
ex rōbore ad quamvis vim et contumēliam perferendam; trāns-
tra ex pedālibus in altitudinem trabibus cōfixa clāvis ferreis
digiti pollicis crassitudine; ancorae prō fūnibus ferreis catēnis
revinctae; pellēs prō vēlis alūtaeque tenuiter cōfectae, sive
10 propter inopiam linī atque ejus ūsūs inscientiam, sive eō, quod
est magis vēri simile, quod tantās tempestātēs Oceanī tantōsque
impetūs ventōrum sustinēri ac tāta onera nāvium regī vēlis
nōn satis commodē posse arbitrābantur. Cum hīs nāvibus
nostrae classī ejus modī congressus erat, ut ūnā celeritātē et
15 pulsū rēmōrum praestāret, reliqua prō locī nātūrā, prō vī tem-
pestātum, illis essent aptiōra et accommodātiōra. Neque enim
iīs nostrae rōstrō nocēre poterant (tanta in iīs erat firmitūdō),
neque propter altitudinem facile tēlum adigebātur, et eādē dē
20 causā minus commodē cōpulis continēbantur. Accēdēbat ut,
cum sē ventō dedissent, et tempestātem ferrent facilius et in
vadīs cōsisterent tūtius, et ab aestū relictae nihil saxa et
cautēs timērent; quārum rērum omnium nostris nāvibus cāsus
erat extimēscendus.

THE FIRST NAVAL BATTLE ON THE ATLANTIC

14. Complūribus expugnātis oppidīs Caesar, ubi intellēxit
frustrā tantum labōrem sūmī neque hostium fugam captis
oppidīs reprimi neque iīs nocēri posse, statuit expectandam
classem. Quae ubi convēnit ac primum ab hostibus visa est,
5 circiter ccxx nāvēs eōrum parātissimae atque omni genere
armōrum ōrnatissimae profectae ex portū nostris adversae
cōstitērunt; neque satis Brūtō, quī classī praeerat, vel tribūnis
militum centuriōnibusque, quibus singulae nāvēs erant attri-
būtae, cōnstābat quid agerent aut quam ratiōnem pugnae

mixaeque longuriis, nōn absimili fōrma
His cum fūnēs quī antemnās ad mālōs
isī adductīque erant, nāvigio rēmīs incitāt

Quibus abscisis antemnae necessariō c
mnis Gallicis nāvibus spēs in vēlis armi
, his ēreptis omnis ūsus nāvium ūn

Reliquum erat certāmen positum in vi
tēs facile superābant, atque eō magis, qu
saris atque omnis exercitūs rēs gerēbātur,
us factum latēre posset; omnēs enim collē
nde erat propinquus dēspectus in mare ab

TRANS VICTORIOUS. PUNISHMENT OF THE V

tīs, ut diximus, antemnīs, cum singulās
circumsteterant, militēs summā vī trānsce
rēs contendēbant. Quod postquam barl
unt, expugnātis complūribus nāvibus, cu
rētur auxilium, fugā salūtem nat

eō convēnerant, tum nāvium quod ubique fuerat in ūnum
 5 locum coēgerant; quibus āmissis reliqui neque quō sē reciperent
 neque quem ad modum oppida dēfenderent habēbant. Itaque
 sē suaque omnia Caesarī dēdidērunt. In quōs eō gravius Caesar
 vindicandum statuit, quō diligentius in reliquum tempus ā
 barbaris jūs lēgātōrum cōservārētur. Itaque omni senātū
 10 necātō reliquōs sub corōnā vēdidit.

QUINTUS SABINUS INVADES THE COUNTRY OF THE VENELLI

17. Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titūrius Sabinus cum
 iis cōpiis quās ā Caesare accēperat in finēs Venellōrum pervēnit.
 His praeerat Viridovix ac summam imperiī tenēbat eārum om-
 nium civitātum quae dēfēcerant, ex quibus exercitum coēgerat;
 5 atque his paucis diēbus Aulerci Eburovicēs Lexoviique senātū
 suō interfectō, quod auctōrēs bellī esse nōlēbant, portās clau-
 sērunt sēque cum Viridovīce conjūnxērunt; magnaue praetereā
 multitudō undique ex Galliā perditōrum hominum latrōnumque
 convēnerat, et quōs spēs praedandī studiumque bellandī ab
 10 agrī cultūrā et cotidiānō labōre sēvocābat. Sabinus idōneō
 omnibus rēbus locō castris sē tenēbat, cum Viridovix contrā
 eum duōrum milium spatiō cōnsēdisset cotidiēque prōductis
 cōpiis pugnandī potestātem faceret, ut jam nōn solum hostibus
 in contemptiōnem Sabinus venīret, sed etiam nostrōrum militum
 15 vōcibus nōn nihil carperētur; tantamque opiniōnem timōris
 praebuit ut jam ad vāllum castrōrum hostēs accēdere audērent.
 Id eā dē causā faciēbat, quod cum tantā multitudīne hostium,
 praesertim eō absente quī summam imperiī tenēret, nisi aequō
 locō aut opportunitāte aliquā datā lēgātō dimicandum nōn
 20 existimābat.

THE GAULS ARE INDUCED TO ATTACK THE ROMAN CAMP

18. Hāc cōfirmātā opiniōne timōris idōneum quendam
 hominem et callidum dēligit, Gallum, ex iis quōs auxiliī causā
 sēcum habēbat. Huic magnis praemiis pollicitātiōnibusque
 persuādet utī ad hostēs trēnseat, et quid fierī velit ēdocet. Qui

ubi prō perfugā ad eōs vēnit, timōrem Rōmānōrum prōpōnit; 5
 quibus angustiis ipse Caesar ā Venetis premātur docet, neque
 longius abesse quā proximā nocte Sabinus clam ex castris exer-
 citum ēdūcat et ad Caesarem auxiliī ferendī causā proficiscātur.
 Quod ubi auditum est, conclāmant omnēs occāsiōnem negōtīi
 bene gerendī āmittendam nōn esse; ad castra irī oportēre. 10
 Multae rēs ad hoc cōnsilium Gallōs hortābantur: superiōrum
 diērum Sabīnī cūctātiō, perfugae cōfirmātiō; inopia cibāri-
 ōrum, cui rei parum diligenter ab iīs erat prōvisum, spēs Veneticī
 bellī, et quod ferē libenter hominēs id quod volunt crēdunt.
 Hīs rēbus adductī nōn prius Viridovicem reliquōsque ducēs ex 15
 conciliō dimittunt quam ab iīs sit concessum arma utī capiant
 et ad castra contendant. Quā rē concessā laeti, ut explōratā
 victōriā, sarmentis virgultisque collectis quibus fossās Rōmā-
 nōrum compleant, ad castra pergunt.

THE GAULS ARE REPULSED WITH HEAVY LOSSES

19. Locus erat castrōrum ēditus et paulātim ab imō acclivis
 circiter passūs mille. Hūc magnō cursū contendērunt, ut quam
 minimum spātiī ad sē colligendōs armandōsque Rōmānis
 darētur, exanimātique pervēnērunt. Sabinus suōs hortātus
 cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea quae 5
 ferēbant onera, subitō duābus portis ēruptiōnem fierī jubet.
 Factum est opportunitāte locī, hostium inscientiā ac dēfatigā-
 tiōne, virtūte militum et superiōrum pugnārum exercitātiōne,
 ut nē primum quidem nostrōrum impetum ferrent ac statim
 terga verterent. Quōs integrīs viribus militēs nostrī cōsecūtī 10
 magnum numerum eōrum occidērunt; reliquōs equitēs cōsec-
 tātī paucōs quī ex fugā ēvāserant reliquērunt. Sic unō tempore
 et dē nāvālī pugnā Sabīnus et dē Sabīnī victōriā Caesar est
 certior factus, civitātēsque omnēs sē statim Titūriō dēdidērunt.
 Nam ut ad bella suscipienda Gallōrum alacer ac prōmptus est 15
 animus, sic mollis ac minimē resistēns ad calamitātēs ferendās
 mēns eōrum est.

PUBLIUS CRASSUS INVADES AQUITANIA

20. Eōdem ferē tempore P. Crassus, cum in Aquitāniam pervēnisset, quae, ut ante dictum est, est tertia pars Galliae, cum intellexeret in iis locis sibi bellum gerendum ubi paucis ante annis L. Valerius Praecōninus lēgātus exercitū pulsō inter-

5 fectus esset, atque unde L. Mānlius prōcōnsul impedimentis āmissis profūgisset, nōn mediocrem sibi dīligentiam adhibendam intellegēbat. Itaque rē frūmentāriā prōvisā, auxiliis equitātūque comparātō multis praetereā viris fortibus Tolōsā et Carcasōne et Narbōne, quae sunt civitatēs Galliae prōvinciae

10 finitimae his regiōnibus, nōminātim ēvocātis, in Sotiātium finēs exercitum intrōdūxit. Cujus adventū cognitō Sotiātēs magnis cōpiis coāctis equitātūque, quō plūrimum valēbant, in itinere agmen nostrum adortī primum equestre proelium commisērunt, deinde equitātū suō pulsō atque insequentibus nostris subitō

15 pedestrēs cōpiās, quās in convalle in insidiis collocāverant, ostendērunt. Hī nostrōs disiectōs adortī proelium renovārunt.

THE SOTIATES ARE FORCED TO SURRENDER

21. Pugnātum est diū atque ācriter, cum Sotiātēs superiōribus victōriis frētī in suā virtūte tōtius Aquitāniae salūtem positam putārent, nostrī autem, quid sine imperātore et sine reliquis legiōnibus adulēscentulō duce efficere possent perspicī

5 cuperent; tandem cōfectī vulneribus hostēs terga vertērunt. Quōrum magnō numerō interfectō Crassus ex itinere oppidum Sotiātium oppugnāre coepit. Quibus fortiter resistentibus vineās turrēsque ēgit. Illi aliās ēruptiōne temptātā, aliās cuniculis ad aggerem vineāsque āctis (cujus rei sunt longē perītissimi

10 Aquitāni, proptereā quod multis locis apud eōs aerāriae sectūraeque sunt), ubi dīligentiā nostrōrum nihil his rēbus prōfici posse intellēxērunt, lēgātōs ad Crassum mittunt sēque in dēditionem ut recipiat petunt. Quā rē impetrātā arma trādere jussī faciunt.

22. Atque in eam rem omnium nostrōrum intentis animis,

aliā ex parte oppidi Adiatunnus, quī summam imperiī tenēbat, cum de dēvōtīs, quōs illi soldūriōs appellant, quōrum haec est condiciō, ut omnibus in vitā commodis unā cum iis fruantur quōrum sē amicitiae dēdiderint, si quid his per vim accidat, aut eundem cāsum unā ferant aut sibi mortem cōnsciscant; neque adhūc hominum memoriā repertus est quisquam quī, eō interfectō cuius sē amicitiae dēvōvisset, mortem recūsāret—cum his Adiatunnus ēruptiōnem facere cōnātus clāmōre ab eā parte mūnitiōnis sublātō, cum ad arma militēs concurrissent vehementerque ibi pugnātum esset, repulsus in oppidum, tamen uti eādē dēditiōnis condiciōne ūterētur ā Crassō impetrāvit.

ROMAN METHODS OF WAR EMPLOYED BY THE GAULS

23. Armīs obsidibusque acceptīs Crassus in finēs Vocātium et Tarsātium profectus est. Tum vērō barbari commōtī, quod oppidum et nātūrā loci et manū mūnitum paucīs diēbus quibus eō ventum erat expugnātum cognōverant, lēgātōs quōque versūs dīmittere, conjūrāre, obsidēs inter sē dare, cōpiās parāre coepērunt. Mittuntur etiam ad eās civitatēs lēgātī quae sunt citeriōris Hispāniae finitimae Aquitāniae; inde auxilia ducēsque arcessuntur. Quōrum adventū magnā cum alacritāte et magnā hominum multitudine bellum gerere cōnantur. Ducēs vērō ii dēliguntur quī unā cum Q. Sertōriō omnēs annōs fuerant summamque scientiam rei militāris habēre existimābantur. Hi cōsuetudine populi Rōmāni loca capere, castra mūnīre, commeātibus nostrōs interclūdere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suās cōpiās propter exiguitātem nōn facile didūcī, hostem et vagārī et viās obsidēre et castrīs satis praesidiī relinquere, et ob eam causam minus commodē frūmentum commeātumque sibi supportārī, in diēs hostium numerum augērī, nōn cūctandum existimāvit quīn pugnā dēcertāret. Hāc rē ad cōnsilium dēlātā, ubi omnēs idem sentire intellēxit, posterum diem pugnae cōstituit.

THEY ADOPT A WAITING POLICY. CRASSUS ATTACKS

24. Primā lūce prōductis omnibus cōpiis, duplici aciē insti-
tūtā, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostēs cōnsiliū
caperent, expectābat. Illi, etsi propter multitudinem et veterem
belli glōriam paucitātemque nostrōrum sē tūtō dimicātūrōs
5 existimābant, tamen tūtius esse arbitrābantur obsessis viis,
commeātū interclūsō, sine vulnere victōriā potiri, et, si propter
inopiam rei frūmentāriæ Rōmānī sēsē recipere coepissent,
impeditōs in agmine et sub sarcinis infirmiorēs animō adoriri
cōgitābant. Hōc cōnsiliō probātō ab ducibus, prōductis Rō-
10 mānōrum cōpiis sēse castris tenēbant. Hāc rē perspectā Crassus,
cum suā cūctātiōne atque opiniōne timōris hostēs nostrōs
milites alacriōrēs ad pugnandum effēcissent atque omnium vōcēs
audirentur expectāri diūtius nōn oportēre quā ad castra irētur,
cohortātus suōs omnibus cupientibus ad hostium castra con-
15 tendit.

25. Ibi cum alii fossās complērent, alii multis telis coniectis
dēfensōrēs vallō mūnitiōnibusque dēpellerent, auxiliārēsque,
quibus nōn multum Crassus cōnfidēbat, ad pugnam lapidibus
telisque subministrandis et ad aggerem caespitibus comportandis
5 speciem atque opiniōnem pugnantium praeberent, cum item ab
hostibus cōstanter ac nōn timidē pugnārētur telaque ex locō
superiōre missa nōn frūstrā acciderent, equitēs circumitis hos-
tium castris Crassō renūntiāverunt nōn eādē esse diligentia
ab decumānā portā castra mūnita facilemque aditum habere.

CRASSUS RECEIVES THE AQUITANIANS IN SURRENDER

26. Crassus equitum praefectōs cohortātus ut magnis praemiis
pollicitātiōnibusque suōs excitārent, quid fieri vellet ostendit.
Illi, ut erat imperātum, ēductis iis cohortibus quae praesidiō
castris relictæ intritæ ab labōre erant et longiōre itinere circum-
5 ductis, nē ex hostium castris cōspici possent, omnium oculis
mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad eas quās diximus
mūnitiōnēs pervēnerunt atque his prōrutis prius in hostium

castris cōstitērunt quam plānē ab hīs vidēri aut quid rei gererētur cognōscī posset. Tum vērō clāmōre ab eā parte auditō nostrī redintegrātis viribus, quod plērumque in spē 10 victōriae accidere cōsuēvit, ācrius pugnāre coepērunt. Hostēs undique circumventī dēspērātis omnibus rēbus sē per mūm-tiōnēs dējicere et fugā salūtem petere contendērunt. Quōs equitātus apertissimis campis cōnsectātus ex mīlium L numerō quae ex Aquitāniā Cantabrīsque convēnisse cōstābat, vix 15 quārtā parte relictā multā nocte sē in castra recēpit.

27. Hāc auditā pugnā maxima pars Aquitāniae sēsē Crassō dēdidit obsidēsque ultrō mīsīt; quō in numerō fuērunt Tarbelli. Bigerriōnēs, Ptianii, Vocātēs, Tarusātēs, Elusātēs, Gatēs, Auscī, Garunnī, Sibusātēs, Cocosātēs; paucae ultimae nātiōnēs 5 annī tempore cōnfinisae, quod hiems suberat, id facere neglēx-ērunt.

CAESAR INVADES THE COUNTRY OF THE MORINI AND THE MENAPII

28. Eōdem ferē tempore Caesar, etsī prope exācta jam aestās erat, tamen, quod omnī Galliā pācātā Morinī Menapiīque supererant quī in armīs essent neque ad eum umquam lōgātōs dē pāce mīsissent, arbitrātus id bellum celeriter cōfici posse, eō exercitum dūxit; quī longē aliā ratiōne ac reliquī Gallī bellum 5 gerere coepērunt. Nam quod intellegēbant maximās nātiōnēs quae proeliō contendissent pulsās superātāsque esse, continentēs-que silvās ac palūdēs habēbant, eō sē suaque omnia contulērunt. Ad quārum initium silvārum cum Caesar pervēnisset castraque mūnīre instituisset neque hostis interim vīsus esset, dispersīs in opere nostrīs subitō ex omnibus partibus silvae ēvolāvērunt et in nostrōs impetum fēcērunt. Nostrī celeriter arma cēpērunt eōsque in silvās reppulērunt et complūribus interfectīs longius impeditiōribus locis secūtī paucōs ex suis dēperdidērunt.

29. Reliquīs deinceps diēbus Caesar silvās caedere instituit et, nē quis inermibus imprudentibusque mīlitibus ab latere

impetus fieri posset, omnem eam materiam quae erat caesa
conversam ad hostem collocabat et pro vallō ad utrumque
5 latus extruebat. Incrēdibili celeritate magnō spatiō paucis
diēbus cōfectō, cum jam pecus atque extrēma impedimenta
ā nostris tenērentur, ipsi dēnsiōrēs silvās peterent, ejus modi
sunt tempestātēs cōsecūtae uti opus necessariō intermitteretur
et continuātiōne imbrium diūtius sub pellibus milites continēri
10 nōn possent. Itaque vāstātis omnibus eōrum agris, vicis
aediiciisque incēnsis Caesar exercitum redūxit et in Aulercis
Lexoviis reliquisque item civitatibus quae proximē bellum
fēcerant in hibernis collocavit.

To avoid fine, this book should be returned on
or before the date last stamped below

SON-9-40

--	--	--

Sanford, L. and Scott, L. F. 597462
A junior and senior

DATE

NAME

DATE

LIBRARY, SCHOOL OF EDUCATION, STANFORD

597462

IX
478.
522

